

**T.C.
GİRESUN ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI**

**AZERBAYCAN'DA PETROLÜN ÜRETİMİ,
PAZARLANMASI VE KULLANILMASI
OIL PRODUCTION, MARKETING AND USE OF OIL IN
AZERBAIJAN**

Yüksek Lisans Tezi

Pervin PAŞAYEV

**Tez Danışmanı
Prof. Dr. Ayşe ÖZCAN**

GİRESUN, 2015

JÜRİ ÜYELERİ ONAY SAYFASI

Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'nün.....tarihli toplantısında oluşturulan jüri, Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi Pervin PAŞAYEV'ın "Azerbaycan'da Petrolün Üretimi, Pazarlanması ve Kullanılması" başlıklı tezini incelemiş olup aday.....tarihinde, saat.....da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Aday çalışma, sınav sonucunda ..... jürimiz tarafından YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Sınav Jürisi	Unvanı, Adı Soyadı	İmzası
Üye (Başkan)		
Üye		
Üye		

ONAY
...../...../2015
Doç. Dr. Sedat MADEN
Enstitü Müdürü

ONUR SÖZÜ

‘Yüksek Lisans Tezi’ olarak Giresun Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü İktisat Anabilim Dalı’na sunduğum “Azerbaycan’da Petrolün Üretimi, Pazarlanması ve Kullanılması” başlıklı bu çalışmanın, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın tarafımdan yazıldığını ve yararlandığım bütün yapıtların hem metin içinde hem de kaynakçada yöntemine uygun biçimde gösterilenlerden oluştuğunu, belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

.../.../...

Pervin PAŞAYEV

ÖNSÖZ

1991 yılında Bağımsızlığını kazanan Azerbaycan, kısa zamanda ekonominin tüm alanlarında önemli gelişmeler ve dönüşümler yaşamıştır. Sonraki yıllarda büyüme oranıyla dünyanın tüm devletlerini büyüme hızı bakımından geride bırakan Azerbaycan ekonomisi, canlanmış ve büyümüştür. Azerbaycan ekonomisindeki yüksek oranlı büyümelerin arkasındaki temel itici güç petroldür. Petrolün Azerbaycan ekonomisindeki yeri inkar edilemez.

Tez, Azerbaycan petrol sektörünün, petrolun kullanılmasını ve petrol pazarlanmasını devlet içindeki durumunun incelenmesi ve bu inceleme sonucu elde edilen bilgiler ışığında, gelişme sürecinin devamı açısından çarelerin üretilmesi için gerekli tekliflerin ortaya konulması amacını taşımaktadır.

Ayrıca Azerbaycan önümüzdeki 20–30 yıl içerisinde petrolün dünya enerji dengesindeki en büyük paya sahip olma özelliğini koruyacak olmasıdır. Önemli talep merkezlerinin, ithal petrole bağımlılık oranlarında belirgin bir artışın beklenilecek olması ve bu beklentilerin ışığında Azerbaycan petrolünün önem kazanacak olmasıdır. Bu anlamda hazırlayacağımız tezin Türkiye’de gerekli olduğu zaman Azerbaycan Petrol Sanayisi konusunda bilgi edinmek bakımından hitap edilecek bir kaynak olması tezin temel amacı olmaktadır. Bu çalışma uzun süren bir araştırmanın ve incelemenin sonucudur. Çalışma boyunca geçmişten bugüne Azerbaycan petrol sektörü, Azerbaycan’daki yabancı sermaye ve yatırımlar incelenmiştir.

Tezin hazırlanmasında katkıları olan Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi yöneticilerine ve işçilerine, Azerbaycan Petrol Akademisi, Azerbaycan Devlet İktisat Üniversitesi ve Giresun Devlet Üniversitesi öğretim görevlilerine ve öğrencilerine teşekkür etmek istiyorum. Özellikle danışmanım olan Prof.Dr. Ayşe Özcan’a şükranlarımı sunuyorum.

ABSTRACT

Azerbaijan earned independence in 1991, it has lived developments in all areas of the economy importantly and turn in the short time. Azerbaijan which allow behind from point of view speed of the growing with relation of the growing in next years economy, where has revived and it has grown. Strength is oil push of foundation behind high relation grow in Azerbaijan economy. Cannot deny the place in the Azerbaijani economy of the oil.

Thesis, Azerbaijan use of the oil sector, oil and oil taking out investigating of situation in the state inside to the selling and In the light of information got in the result of this investigating, it is carrying the purpose of the statement middle of the necessary offers for taking out of the way outs from point of view continuation of the time of the development.

It is separate Azerbaijan will guard the feature of the possessing world the greatest stake in the energy balance of the oil in the inside of 20-30 years front. Of the centres of important demand, import expectation being of the growth striking to the attention and importance is it will earn of Azerbaijan oil in the light these wait for. Necessary time was in the Turkey is Azerbaijan address foundation purpose of the thesis being of source will be done from point of view to get information in the oil-industry subject. This work is the result of the investigating driving long and investigate. Work have been investigated along Azerbaijan oil sector, foreign investment in Azerbaijan etc to the today from past.

I want to thank the Azerbaijan State Oil Company of which labour is been to member and worker of staff in the preparing of the thesis, educational official and pupil Baku State University, Azerbaijan Oil Academy, Azerbaijan State Economy University and Giresun state University. In addition, I extend my gratitude to my consultant, by name Prof. Dr Ayse Ozcan.

Keywords: Economy, OIL, Energy, Demand

**“AZERBAYCAN’DA PETROLÜN ÜRETİMİ, PAZARLANMASI VE
KULLANILMASI”**

Pervin PAŞAYEV

KISA İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KESİM

ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

1.ARAŞTIRMANIN KONUSU,DENENCESİ,AMACI VE YÖNTEMİ.....1

İKİNCİ KESİM

PETROLÜN TANITILMASI

2.“AZERBAYCAN’DA PETROLÜN ÜRETİMİ, PAZARLANMASI VE
KULLANILMASI İLE İLGİLİ DAHA ÖNCE YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR
VE YAYINLAR.....5

3. PETROL’ÜN TARİHİ VE ÖZELLİKLERİ.....11

4. DÜNYADA PETROL ÜRETİMİ.....19

5. PETROLÜN ÜRETİMİ, PAZARLANMASI VE KULLANILMASI.....36

ÜÇÜNCÜ KESİM

PETROL İLE İLGİLİ ÇÖZÜMLEMELER (ANALİZLER)

6.AZERBAYCAN’DA PETROL’ÜN ÜRETİMİ, PAZARLANMASI VE
KULLANILMASI.....45

7.AZERBAYCAN’DA PETROLÜN EKONOMİK VE SİYASİ AÇIDAN
ÖNEMİ VE ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR.....75

8.AZERBAYCAN PETROLÜNE İLİŞKİN ULUSAL VE ULUSLARARASI
TARTIŞMALAR.....87

DÖRDÜNCÜ KESİM

GENEL DEĞERLENDİRME

9. BULGULAR ÖNERİLER VE GENEL SONUÇ.....92

Ekler.....97

Kaynakça.....99

AZERBAJCAN'DA PETROLÜN ÜRETİMİ, PAZARLANMASI VE KULLANILMASI”

Pervin PAŞAYEV

Önsöz.....	I
Abstract and Keywords.....	III-IV
Kısa İçindekiler.....	V
İçindekiler.....	V-VIII
Çizimler Dizelgesi.....	IX
Çizelgeler Dizelgesi.....	X
Haritalar.....	XI
Ekler Dizelgesi.....	XII
Kısaltmalar.....	XIII

İÇİNDEKİLER

BİRİNCİ KESİM: ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, DENENCELERİ, AMAÇLARI VE YÖNTEMİ

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi.....	1-2
1.2. Araştırmanın Denenceleri ve Amaçları.....	2
1.3. Araştırmanın Yöntemi.....	3
1.4. İşlevsel Kavram Tanımları.....	3
1.5. Araştırmanın Sunuş Sırası (Planı).....	4

İKİNCİ KESİM: PETROL'ÜN TANITILMASI

2. ARAŞTIRMA KONUSU İLE İLGİLİ DAHA ÖNCE YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR

2.1. Yerli Kişiler ve Kurumlar Tarafından Yapılan Araştırmalar.....	5-7
2.2. Yabancı Kişiler ve Kurumlar Tarafından Yapılan Araştırmalar.....	8-10

3. PETROL'ÜN TARİHİ VE ÖZELLİKLERİ

3.1. Petrol'ün Tarihi.....	11-16
3.2. Petrol'ün Özellikleri.....	16-19

4. DÜNYADA PETROL ÜRETİMİ

4.1. Genel olarak Dünyada Petrol Üretimi.....	19-24
4.2. Ortadoğu Ülkelerinde Petrol Üretimi.....	24-29
4.3. Afrika Ülkelerinde Petrol Üretimi.....	29-32
4.4. Güney Amerika Ülkelerinde Petrol Üretimi.....	32-35
4.5. Güneydoğu Asya Ülkelerinde Petrol Üretimi.....	35-36

5. PETROLÜN ÜRETİMİ, PAZARLANMASI VE KULLANILMASI

5.1.Dünyada Petrol Zengini Ülkeler.....	37-40
5.2.Dünyada Petrol Pazarlayan Ülkeler.....	40-44

ÜÇÜNCÜ KESİM: AZERBAJCAN'DA PETROL PİYASASI İLE İLGİLİ ÇÖZÜMLEMELER (ANALİZLER)

6. AZERBAJCAN'DA PETROL'ÜN ÜRETİMİ, PAZARLANMASI VE KULLANILMASI

6.1. Azerbaycan'ın Enerji Sektörü Piyasasına Genel Bakış.....	45-56
6.2. Azerbaycan'da Petrol'ün Üretimi.....	56-68
6.3. Azerbaycan'da Petrol'ün Kullanılması.....	69-71
6.4. Azerbaycan'da Petrol'ün Pazarlanması.....	71-75

7. AZERBAJCAN'DA PETROLÜN EKONOMİK VE SİYASİ AÇIDAN ÖNEMİ VE ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR

7.1. Azerbaycan'da Petrol'ün Ekonomik Önemi.....	75-78
7.2. Azerbaycan'da Petrol'ün Siyasal Önemi.....	78-81
7.3. Uluslararası Yaklaşımları Açısından Azerbaycan Petrolü.....	82-86

8. AZERBAJCAN PETROLÜNE İLİŞKİN ULUSAL VE

ULUSLARARASI TARTIŞMALAR

8.1.Azerbaycan Petrolüne İlişkin Ülke Ölçeğindeki Tartışmalar.....87-90

8.2.Azerbaycan Petrolüne İlişkin Küresel Ölçeğindeki Tartışmalar.....90-92

DÖRDÜNCÜ KESİM: GENEL DEĞERLENDİRME

9. BULGULAR ÖNERİLER VE GENEL SONUÇ

9.1. Bulgular ve Öneriler.....92-95

9.2. Genel Sonuç.....95-96

Ekler.....97-98

Kaynakça.....99-103

ÇİZİMLER DİZELGESİ

Çizim-1: Dünya Petrol Rezervlerinin Bölgelere Göre Dağılımına.....	20
Çizim-2: 2011 Yılı Sonunda Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervinin Bölgelere Dağılımı.....//.....	21
Çizim-3: Dünyada Petrolün Günlük Üretimi.....	39
Çizim-4: Dünya Birincil Enerji Arzı Projeksiyonu	40
Çizim-5: Yeni 7 Kızkardeşler Petrol Rezervleri ve Petrol Üretimi.....	43
Çizim-6: Azerbaycan'ın Petrol Üretim ve Tüketimi 2000-2012.....	50
Çizim-7: SOFAZ'ın Gelirlerindeki Büyüme (2001-2012).....	55
Çizim-8: SOFAZ'ın Varlıklarının GSMH İçindeki Payı.....	55

ÇİZELGELER DİZELGESİ

Çizelge-1: En Çok Petrol Tüketen Ülkeler.....	13
Çizelge-2: 2011 Yılı En Büyük 25 Şirketi.....	42
Çizelge-3: Dünyanın En Büyük 25 Petrol Firması.....	44
Çizelge-4: Hazar'daki Petrol Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı.....	63
Çizelge-5: Azerbaycan'ın Petrol Üretimi (1999-2006).....	65
Çizelge-6: Azerbaycan'da Petrol Üretimi Yıllara Göre.....	68
Çizelge-7: 1998 Yılında Azcbaycan'da Petrol Ürünlerinin Üretimi.....	69

HARİTALAR

Harita-1: 2011 yılı sonunda dünya kanıtlanmış petrol rezervinin bölgelere Dağılımı.....	21
Harita-2: Azerbaycan'ın Başlıca Petrol ve Doğalgaz Sahaları.....	49
Harita-3: Petrol Boru Hatlarının Güzergahları.....	72
Harita-4: Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki ve Karadaki Petrol Yatakları.....	84

EKLER DİZELGESİ

EK 1. 2000–2006 yılları arası Azerbaycan’ın Petrol Üretimi ve Tüketimi.....	97
EK 2. Yıllık petrol hasılatından Azerbaycan Devletinin ve SOCAR’ın Payı.....	98

KISALTMALAR

SOCAR: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of Azerbaijan Republic)

BP: British Petroleum

EIA: Elektronik Endüstriler Birliği (Electronic Industries Alliance)

OPEC: Petrol İhraç Eden Ülkeler Örgütü (Organization of Petroleum Exporting Countries)

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

CIA: Merkezî İstihbarat Teşkilatı (Central Intelligence Agency)

İTO: İstanbul Ticaret Odası

TPAO: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı

NIOC: İran Millî Petrol Şirketi

TÜFE: tüketici fiyatları endeksi

BTC: Bakü - Tiflis – Ceyhan Petrol Boru Hattı

BAE: Birleşik Arab Emirliği

GSYİH: Gayri Safi Yurtiçi Hasıla

ÇHC: Çin Halk Cumhuriyeti

SSCB: Sovyet Sosyalist Cumhuriyetler Birliği

BTE: Bakü-Tiflis-Erzurum

SOFAZ: Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol Fonu

BİRİNCİ KESİM: ARAŞTIRMA HAKKINDA AÇIKLAMALAR

Bu kesimde araştırmanın konusu, önemi, denenceleri ve amacı ile ilgili açıklamalarda bulunulmuştur. Ayrıca, araştırmanın sunuş sırası ile yöntemine ilişkin bilgiler yer almaktadır.

1. ARAŞTIRMANIN KONUSU, DENENCELERİ, AMAÇLARI VE YÖNTEMİ

Araştırmanın bu bölümü beş alt bölümden oluşmuş olup; bu bölümde araştırmanın konusu ve önemi, denenceleri ve amacı, yöntemi, kavram tanımları ve araştırmanın sunuş sırası yer almaktadır.

1.1. Araştırmanın Konusu ve Önemi

Bu araştırmada, “Azerbaycan’da petrolün üretimi, pazarlanması ve kullanılması” konusu ele alınarak çözümlenmeler getirilmeye çalışılmıştır. Bu çalışma ile petrolün Azerbaycan’ın hayatında ne kadar önemli bir yere sahip olduğuna değinilmekte ve 1900’lü yıllardan başlayarak Azerbaycan petrol sektörünün geçirdiği aşamalar incelenmektedir.

Çalışmada ayrıca, dünya petrol tarihi, özellikleri, üretimi, pazarlanması ve kullanılması gibi konulara yer verilmiş ve Azerbaycan petrol ticaretinde nasıl bir etki yarattığı açıklanmıştır. Azerbaycan oldukça zengin petrol rezervlerine sahiptir. Fakat buna rağmen petrol üretiminin artırılmasına ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesine olan ihtiyaç devam etmektedir. Bu da modern teknolojilerin kullanılması ve yeni projelerin geliştirilmesi halinde sağlanabilir.

Günümüzde petrol ve ona ilişkin yürütülen politikalar küresel ekonomide oldukça önemli bir yere sahiptir. Genel olarak Azerbaycan siyasi tarihine bakıldığında ise petrolün ortaya çıkışından beri ülkeni iç ve dış politikasında önemli bir yer aldığı görülmektedir.

Araştırmanın öncelikle Azerbaycan'ın genel ekonomisi konusunda bilgiler sunulmaktadır. Ardından petrolün Azerbaycan'ın dış ticaretindeki rölü çözümlenmektedir. Petrol son yıllarda Azerbaycan'ın dış ticarete yükselen değeri olarak önemi artan ekonomik ve stratejik bir kaynaktır. Bu kapsamda Azerbaycan ekonomisine katkısı, petrolün dünya pazarlarına ulaştırılması, petrol hatlarının işletmeye verilmesi ve petrol boru hattının inşası ile ilgili anlaşmanın imzalanması, petrolün ihraç yollarının incelemesi Azerbaycan açısından önemlidir. Bu çalışmada Azerbaycan'da petrolün üretilmesi, pazarlanması ve kullanılması araştırılmıştır ve petrolün ekonomik ve siyasal önemi tartışılmıştır.

1.2.Araştırmanın Denencesi ve Amacı

Bu alt bölümde araştırmanın denenceleri yer almaktadır. Araştırmada sınıanan üç denence aşağıda sunulmuştur.

Denence 1. Genel olarak Azerbaycan ekonomisinde para birim değerinin dünya para birimi (Dolar, Euro) ile aynı olması yabancı sermayenin ülkeye girişinde problemler yaratmaktadır..

Denence 2. Azerbaycan ekonomisinin petrol dışında da kaynak çeşitliliği sağlanması önemli bir ihtiyaç olarak belirrmektedir.

Denence 3. Azerbaycan petrolünün tanıtımı ve gelişmesi için bugüne kadar pek çok tanıtım faaliyetleri gerçekleştirilmiştir, fakat bu faaliyetlerin genişletilmesi aşamasında sorunlar yaşanmaktadır.

Araştırmanın amacı ise Azerbaycan ekonomisinin kalkınma aşamalarını göstermek ve bu süreçte petrolün katkısını çözümlenektir. Bu kapsamda Azerbaycan'da petrolün üretilmesi, pazarlanması ve tüketilmesini göstermektir. Bu araştırmanın bir amacı da, Azerbaycan'da petrolün dış piyasada hangi fiyattan sunulduğu ve petrolün kolay ihraç edilmesi için nasıl bir yöntem uygulanmakta olduğunu ortaya koymaktır.

1.3.Araştırmanın Yöntemi

Araştırmada bilimsel ve tarihsel araştırma yöntemlerinden yararlanılmıştır. Ayrıca bu çalışmada özellikle OPEC, BP, Azerbaycan Ekonomi Bakanlığı ve Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi'nin elektronik veri tabanlarından yararlanılarak veri elde edilmiş ve kullanılmıştır.

1.4. İşlevsel Kavram Tanımları

Piyasa: Talep ettikleri mal ve hizmetler karşılığında para vermek isteyen alıcılarla, para karşılığında mal ve hizmet sunmak isteyen satıcıların buldukları yer piyasa olarak tanımlanır. Alıcı ve satıcıların birbirleriyle karşılaşmalarına imkan sağlayan örgütlü birim piyasayı oluşturur (Erdoğan,2003,19).

İhracat: İhracat, kişi ve kuruluşlarca üretilen mal ve hizmetlerin yurtdışına satılmasıdır. İhracat kısaca dışsattım demektir. İhracat en geniş anlamıyla, bir ülke sınırları içerisinde serbest dolaşımında bulunan malların ve hizmetlerin başka ülkelere satılmasıdır (Yıldırım,2003,23).

İthalat: Yabancı bir ülkeden mal ve hizmet alınması işlemine ithalat denir. İthalat kısaca dış alım demektir. (Özer,2003,22).

Pazarlama: Ticari işletmeler mal ve hizmet üretilen ve bunun sonucu kâr elde eden ekonomik birimlerdir. Genel olarak işletmeler belirli bir büyüklüğe ulaştıktan sonra bazı sosyal sorumlulukları da yerine getirerek imajlarını perçinleme, bilinirliklerini artırma yoluna gider. İşletmeler asıl amaçları olan, kâr sağlamayı başarmak için müşterilerinin istek ve ihtiyaçlarını, iyi bir şekilde analiz edip, yorumlayıp ona uygun davranmaları gerekir. Yani genel anlamda firma, müşteri istek ve ihtiyaçlarını en üst düzeyde tatminle bazen çelişen bazen de çakışan maksimum kâr amacını dengelemek zorundadır. Bu dengeyi kurarken şirketlerin en önemli yardımcıları pazarlama unsurlarıdır (Erdoğan,2003,65).

1.5.Araştırmanın Sunuş Sırası

Bu araştırma 4 kesimden ve 9 bölümden oluşmaktadır.

Birinci kesim, bir bölümden oluşmaktadır. Bu bölümde araştırmanın konusu, denenceleri, amacı ve yöntemleri ile ilgili bilgiler verilmektedir.

İkinci kesim, dört bölümden (2, 3, 4 ve 5. bölümlerden) oluşmaktadır. 2.bölümde, araştırma konusu ile ilgili daha önceden yapılmış çalışmalar, 3.bölümde petrolün tarihi ve özellikleri, 4. bölümde dünyada petrol üretimi, 5.bölümde petrolün üretimi, pazarlanması ve kullanılması sunulmuştur.

Üçüncü kesim, üç bölümden (6, 7 ve 8. bölümlerden) oluşmaktadır. 6.bölümde Azerbaycan`da petrolün üretimi, pazarlanması ve kullanılmasına yer verilmiştir. 7. bölümde Azerbaycan`da petrolün ekonomik ve siyasi açıdan önemi ve uluslararası yaklaşımlar sırasıyla sunulmuştur. 8. bölümde Azerbaycan petrolüne ilişkin ulusal ve uluslararası tartışmalar ilginç örnek metinler verilerek sunulmuştur.

Dördüncü kesim, bir bölümden oluşmaktadır. Bu bölümde araştırma ile ilgili bulgular, bu bulgular doğrultusunda öneriler ve genel sonuç sunulmaktadır.

İKİNCİ KESİM: PETROLÜN TANITILMASI

Bu kesimde Azerbaycan petrolü ile ilgili daha önce yapılmış araştırmalar ve petrolün tarihi ve özellikleri yer almıştır. Ayrıca dünyada petrol üretimi, pazarlanması ve kullanılmasına ilişkin genel bir fotoğraf sunulmuştur.

2. PETROL İLE İLGİLİ DAHA ÖNCE YAPILMIŞ ARAŞTIRMALAR

Araştırma süresince araştırma konusuyla doğrudan ilgili çok sayıda kaynağa (kitap, **makale**, tez...vb) ulaşılmıştır. Ancak bu başlıkta önemli görölen on adet kaynağa yer verilmiştir.

2.1. Yerli Kişiler ve Kurumlar Tarafından Yapılan Araştırmalar

Bu kesimde araştırma süresince yerli kişiler tarafından yapılmış araştırmalar yer almaktadır.

1. Çağrı ERHAN (2013), Kafkasya'nın Yükselen Yıldızı İlham Aliyev Döneminde Azerbaycan, Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası İlişkiler Bölümü

Bu kitap 9 bölümden oluşmuştur ve özellikle şu konu tartışılmıştır: Kitapta İlham Aliyev zamanında Azerbaycan durumundan bahsedilmiştir. Bu kitap Ankara – Bakü eksenini çerçevesinde her 2 Türk milletinde ortak hedefleri için önemli bir eserdir. Ankara – Bakü ekseninde takip edilecek ortak siyaset, ortak istikrar, adaletin sağlanması gibi durumlara bir nebze yardım edecektir. Çağrı Erhan eserinde sadece Azerbaycan değil karşılıklı Türk Devletinin birbiriyle olan ilişkileri sonucu elde edeceği karlar, birlik ve beraberliğin önemini vurgulamıştır.

2. Orhan ÇELTİKÇİ (2009), Azerbaycan Cumhuriyeti Siyasi Tarihi, Sparta: Süleyman Demirel Üniversitesi, Teknik Bilimler Meslek Yüksekokulu

Eser 4 bölümden oluşmuştur. Eserde Sovyet Sosyalist Cumhuriyet Birliğinin, baskıları altında Azerbaycan ve Türkiye'nin bu baskıdan nasıl etkilendiklerinden bahsedilmiştir. SSCB'nin Azerbaycan'a işgalleri sonuçlarından ve bu işgallerden Türk Devletlerinin nasıl etkilendiğinin ve bu işgallerden sonra kendilerini nasıl toparlandığı sürecini ele alır.

3. Emre ÇITAK (2010), SSCB'nin Dağılmasından Bugüne Türk Dış Politikası Eğilimi: Birincil Fosil Enerji Kaynakları Açısından Türkiye-Azerbaycan İlişkileri, Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Bu çalışma, Sovyetler Birliğinin dağılmasından bugüne kadar geçen sürede Türk Dış Politikasının komşu bölgelerdeki genel eğilimini, bu dönemdeki Türkiye-Azerbaycan ilişkilerinin seyrini ve bu ilişkide birincil enerji ticaretinin rolünü ortaya koymakta ve çözümlenmektedir.

4. Özlem Taytaş ÖZTÜRK (2013), Azerbaycan Enerji Politikasının Dış ve İç Yönleri: Avrupalılaştırma Süreci ve Kısıtlamaları, Orta Doğu Teknik Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü / Avrasya Çalışmaları Anabilim Dalı

Bu Tez 7 bölümden oluşmaktadır. Bu tezde Avrupa Birliği ile Azerbaycan arasındaki ilişkileri enerji iş birliği kapsamında incelemektedir. Bu tezin temel sorusu Azerbaycan dış ve iç enerji politikaları yönünden Avrupa Birliğinin kural ve düzenlemeleri ile ne derecede uyumlu olduğudur.

5. Eda TUTAK (2012), Bağımsızlık Sonrası Azerbaycan'ın Yeniden Yapılanması ve Bu Süreçte Türkiye İle İlişkileri, Karadeniz Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Bu araştırmada Azerbaycan, sahip olduğu jeostratejik önem nedeniyle, gerek Kafkasya bölgesi, gerekse Türkiye açısından hayati önemi taşıması gösterilmiştir. Özellikle, Kafkasya ve Orta Asya'ya açılan ulaşım ve ticaret yollarının merkezi konumunda olması aktarılmıştır.

6. Halil Kürşad ASLAN (2009), Azerbaycan Petrolünün Bölge ve Dünya Siyasetindeki Rolü, Marmara Üniversitesi / Ortadoğu ve İslam Ülkeleri Enstitüsü / Siyasi Tarih ve Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Bu çalışmada genel olarak petrol boru hattının Ermenistan'dan geçmemesi, tercihin Gürcistan üzerinden olmasını göstermektedir. Türkiye, Bakü- Ceyhan alternatifi yanında Novoroski- Tanker- Samsun- Kırıkkale ve Ceyhan alternatifi de etkili kılmak için çalışılmasından söz açılmıştır.

7. Haldun YAVAŞ (2013), Türkiye'nin Yarın İçin Enerji Seçim, Hazar Strateji Enstitüsü Genel Sekreterliği.

Bu makalede, 4 bölümden oluşmuştur ve konu içeriğinde Türkiye özel sektör tarihinin tek noktaya yapılan en büyük yatırımı olan STAR Rfinesi ile ülke ekonomisine büyük katkı sağlanacak. Çevre ve insan odaklı yatırımlarla 2 ülke gücüne güç katacağı tartışılmıştır.

8. Ömer Faruk ÜNAL(2011),Azerbaycan ve Türkmenistan Arasında “Kepez” Problemi, Qafqaz Üniversitesi, İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi, Kamu Yönetimi Bölümü, Bakü-Azerbaycan

Bu çalışmada 7 başlık altında toplanmıştır. Konu olarak 2 ülke arasında kurulan komisyonda Azerbaycan tarafı problemin çözümüne büyük önem vermesi ve Petrol yatakları problemi Moskova-Tahran Hazar gölünün zengin sularını bulandırmazsa 2 kardeş ülke arasındaki yakınlaşmalar ele alınmıştır.

9. Meliha ENER (2010), Türkiye-Azerbaycan Petrol-Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke Ekonomileri ve Avrupa Birliği Açısından Önemi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi Biga İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi

Çalışmada sözü geçen argümanlara dayanarak, BTC Ham Petrol Boru Hattı ve BTE Doğalgaz Boru Hatt projelerinin yanı sıra, Hazar geçişli projelerin de gerçekleştirilmesinin Türkiye ve Azerbaycan açısından önemi vurgulanmaktadır.

10. Necip Fazıl YILMAZ (2005), Azerbaycan ve Türkiye Petrol ve Doğal Gaz Boru Hatları Üzerine Genel Bir Değerlendirm, Gaziantep Üniversitesi Mühendislik Fakültesi Makine Mühendisliği Bölümü Konstrüksiyon ve İmalat

Bu çalışmada dünyada ve ülkemizde en yaygın olarak kullanılan iki yakıt türünden, petrol ve doğal gazdan bahsedilmektedir. Önümüzdeki yıllarda tüm yurdumuzda yaygın olarak doğal gaz kullanımının artması beklendiğinden, bu çalışmada ağırlıklı olarak doğal gazın özelliklerinden, Türkiye’de halen var olan, yapımı devam etmekte olan ve yapılacak olan boru hatlarından bahsedilmektedir.

2.2. Yabancı Kişiler ve Kurumlar Tarafından Yapılan Araştırmalar

Bu kesimde araştırma süresince yabancı kişiler tarafından yapılmış araştırmalar yer almaktadır. Bu araştırmalardan seçilmiş 10 (on) araştırma aşağıda sırasıyla tanıtılmaktadır.

1. Jeyhun MANAFOV (2008), Azerbaycan Petrolünün Ülke Ekonomisine Etkileri, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İktisat Anabilim Dalı / Uluslararası İktisat Bilim Dalı

Bu tez 3 bölümden oluşmuştur. Araştırma konusu olarak Azerbaycan Petrolünün ülke ekonomisine etkisinin seçilmiş olması, Azerbaycan'ın ve genelde Hazar Havzası'nın coğrafi alan olarak çok önemli bir jeopolitik öneme sahip olması ele alınmıştır.

2. Orhan AHMEDOV (2008), Azerbaycan Petrol ve Doğalgaz Boru Hattı Projelerinin Ülke ve Bölge Ekonomileri Açısından Önemi, Çanakkale Onsekiz Mart Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İktisat Bölümü / İktisat Anabilim Dalı

Bu araştırma 4 bölümden oluşmuştur. Araştırmanın konusu : Azerbaycan ve Türkiye enerji ekonomisindeki işbirliğinin dünya ve bölge enerji stratejilerinin belirlenmesindeki rolünün büyüklüğü ve Dünya coğrafyasında Petrol ve doğalgaz kaynakları eşit şekilde dağılması araştırılmıştır.

3. Tural GASIMOV (2007), Azerbaycan Petrol Sektöründe Yabancı Sermayenin Yeri ve Petrol Gelirlerinin Bütçeye Etkisi, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Maliye Anabilim Dalı / Maliye Bilim Dalı

Bu tez 4 bölümden oluşmaktadır. Çalışmanın ana konusu petrol ve petrolden elde edilen gelirlerin bütçeye etkisidir. Çalışmada petrolün diğer tanımıyla Siyah Altının Azerbaycan'ın hayatında ne kadar önemli bir yere sahip olduğuna değinilmiştir.

4. Farid HASANZADE (2004), Azerbaycan Petrol Sektörüne Yapılan Yatırımlar ve Onların Etkili Kullanım Yolları, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İşletme Anabilim Dalı

Bu tez 4 bölümden oluşmuştur. Bu çalışmada konu olarak petrolün kısaca özgeçmişi, kullanım alanları, diğer enerji kaynaklarından üstünlüğü, dünya petrol rezervleri üretim ve tüketimini ve Azerbaycan petrol sektörü ile yapılan yatırımları açıklamaktadır.

5. Vagif SADIKOV (2004), Azerbaycan Petrolünün Dünya Pazarlarına Açılma Stratejileri, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / Uluslararası İlişkiler Anabilim Dalı

Bu araştırma 3 bölümden oluşmuştur. Araştırmanın konusu: Azerbaycan oldukça zengin petrol rezervlerine sahiptir ve toplam petrol rezervleri yaklaşık 8 milyar varildir. Bu kapsamda, bu çalışmada petrol üretiminin artırılması ve mevcut rezervlerin iyileştirilmesi ancak modern teknolojilerin kullanılması ve yeni projelerin geliştirilmesi araştırılmıştır.

6. Elçin NEVRUZOV (2003), Azerbaycan Petrollerinin Ekonomik ve Siyasal Açından Değerlendirilmesi, Marmara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bu çalışmada Azerbaycan'ın ekonomik potansiyeli tartışılmakla ve sahip olduğu teknoloji ile mevcut rezervlerini işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli olmadığı için Azerbaycan'ın çeşitli uluslararası petrol şirketleriyle işbirliğine girmesinin analizi yapılmaktadır.

7. Azer EYVAZOV (2003), Azerbaycan Petrol Üretimi ve Ekonomik Etkileri, Hacettepe Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İktisat Anabilim Dalı

Bu çalışmada Azerbaycan petrolünün önemi araştırılmıştır. Vazgeçilmez enerji kaynaklarından biri olan petrol bu özelliğini sürdürdüğü sürece zengin petrol rezervlerine sahip Azerbaycan Cumhuriyeti'nin önemi daha da artacaktır. Bu kadar zengin petrol yataklarına sahip Azerbaycan Cumhuriyeti ne yazık ki tek başına

mevcut petrol rezervlerini işleyecek ekonomik potansiyele sahip olmadığı tartışılmıştır.

8. İmran RZAYEV (2003), Azerbaycan Petrolünün Uluslararası Piyasalara Pazarlanmasında Karşılaşılan Pazar Sorunları, Karadeniz Teknik Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü / İşletme Anabilim Dalı

Bu Tez 3 bölümden oluşmaktadır. Tezin konusu Azerbaycan Ekonomik kalkınmasını ve uluslararası piyasalarda faaliyette bulunması için sahip olduğu yer altı kaynaklarının uluslararası şirketlerle işbirliğine giderek işletmek kararına varmasıdır.

9. Timuçin KODAMAN (2002), Azerbaycan Petrollerinin Uluslararası Politikadaki Önemi ve Türkiye, Ankara Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü

Bu araştırma 4 bölümden oluşmuştur ve ana konu olarak 19. Yüzyılın 2. yarısında stratejik enerji kaynağı olarak kömürün yanı sıra petrolde kullanılmaya başlaması ve Azerbaycanın sahip olduğu petrol ve doğal gaz kaynaklarının işletilmesi, nakli ve pazarlanması sorunları ele alınmıştır.

10. Adil ISLAMOVS (2001), Azerbaycan petrolü ve Hazar`ın statüsü, İstanbul Üniversitesi / Sosyal Bilimler Enstitüsü

Araştırmada konu 3 bölüm olarak ortaya konulmuştur. Konunun içeriği dünya petrol üretilen belli-başlı bölgeler içinde Azerbaycan petrolünün yeri büyük olmasından ve Azerbaycan petrol sektöründen pay almak için Rusya, İran, ABD, Türkiye gibi devletler Azerbaycana bazen ise baskı altında tutmak istemeleri tartışılmıştır.

3. PETROL'ÜN TARİHİ VE ÖZELLİKLERİ

Bu bölümde, günümüzde dünya tarihine yön veren unsurların başında gelen Petrol'ün tarihi ve özellikleri verilmektedir.

3.1 Petrolün Tarihi

Petrol sözcüğü, Latince'de "kaya" anlamına gelen petra ve "yağ" anlamına gelen "oleum" sözcüklerinden türemiştir. Petrol milyonlarca yıl önce deniz diplerine çöken hayvan ve bitkilerin üzerine, doğal yer tabakalarının yığılması ve meydana gelen bu havasız ortamda, uygun ısı ve basınç altında bakterilerin de yardımı ile oluştuğu kabul edilmektedir. Petrol yeraltında bulunan rezervuar denen kum taşları veya kireç taşları içerisinde bulunduğu için bu şekilde adlandırılmıştır. Petrol, 19. Yüzyılın sonundan itibaren en önemli hammaddelerin başında yer almaya başlamıştır. Petrol esas değerini Alman Rudolf Diesel tarafından içten patlamalı motor veya dizel motorun icat edilmesi ile kazanmıştır. Dünyadaki teknik ilerlemelerin temelinde petrol yatmaktadır (Talıbov,2005,6).

1875'de Albay Drake tarafından Pensilvanya'da ilk petrol üretim kuyusu açıldığında, sıvı altın halk arasında büyük heyecan uyandırdı. Altına hücumun yerini petrole hücum alırken, Pensilvanya toprakları köstebek yuvasına döndü. İngiliz devlet adamı Ernest Bevin'in uzun yıllar önceki sözlerinin geçerliliğini yitirdiği söylenemez: "Cennet krallığı iyiliklerle ilerlerken, dünya krallığı petrol ile ilerler." Enerji tüketiminin tarihsel gelişiminde petrolün kömürü geçmesi bir sıvının işlenmesinin katı bir maddeye nazaran daha kolay olmasından ileri gelmiştir. Petrolün ısıtma kaynağı olarak kömürden daha avantajlı olması, elektrik enerjisi üretimi, özellikle petrokimya endüstrisindeki sanayi hammaddesi olma rolü dikkate alındığında petrolün önemi anlaşılmaktadır. Günümüze kadar keşfedilen en ucuz enerji kaynağı petroldür. Petrolün öteki enerji kaynaklarından ucuz olması genel olarak şu üç nedenden ileri gelmektedir (Talıbov,2005,7).

Petrol öteki enerji kaynaklarından daha geniş bir kullanım alanına, daha kolay ve daha uygun taşınma koşullarına sahiptir. Kuşkusuz petrolün farklı ürünleri vardır ve bunların hepsi de farklı amaçlar için kullanılabilirler. Petrol ürünlerinin ilk maliyet masrafları olan petrolün topraktan çıkarılması, taşınması

ve dağıtılması için yapılan işlemler ortaktır. Bu ilk ortak maliyet masrafları, bütün petrol ürünlerine dağıtılmakla ve dolayısıyla maliyet fiyatlarını düşürmektedir.

Petrolün ucuz olmasının ikinci esas sebebi, topraktan çıkarılmasının kolay ve düşük maliyetli olmasıdır (Zischka,2007,31).

Taşınması göreceli olarak ucuzdur. Petrol aktığından itibaren büyük boru yollarıyla kendi taşınmasının çoğunu kendisi yaptığı halde aynı güçle eşdeğerli kömür demiryolu, denizyolu, karayolu ile taşınabildiğinden daha fazla masraflı olur. Bu da ucuzluğun bir başka nedenidir. Bir yandan sanayileşme ile birlikte petrol tüketimindeki hızlı artış, diğer taraftan petrole alternatif bir enerji kaynağının henüz bulunamamış olması petrolün önemini daha da artırmıştır. Böylece 20. yüzyılın da en güçlü enerji kaynağı olan petrol, 21. yüzyılda da önemini koruyacak gözükmektedir.

Diğer enerji kaynaklarına göre petrol ve ardından doğal gazın daha geniş kullanım alanına sahip olduğu da görülmektedir. Dünya enerji tüketiminde petrolün payı 1938’de %20.7, 1950’de %27.7, 1960’da %34.7, 1970’de %44.1, 1980’de %44.9, 1990’da %40.5 olarak gerçekleşmiştir. Günümüzde ise bu oran % 40 civarındadır. 2010 yılı itibariyle petrol açısından bu oranın % 50’nin üzerinde olacağı tahmin edilmektedir (Talıbov,2005,10).

Dünya döndükçe, sondaj teknolojisi böyle geliştikçe elbet bir yerlerde yeni rezervlere rastlanacak, petrol üretimi sürecektir. Jeofizikçi M. King Hubbert 1956’da ABD’nin petrol rezervleri ile ilgili araştırması sırasında literatüre “Hubbert Eğrisi” geçen grafiğini kazandırdı. Buna göre bir petrol kuyusunda üretimin artış trendi, zirve yakalanana kadar sürer, daha sonra hızla düşüşe geçilir. Dünyada en çok petrol tüketen ülkeler Çizelge 1’de verilmiştir.

Çizelge.1: En Çok Petrol Tüketen Ülkeler

(günlük 1000 varil)		
Sıralama	Ülkeler	Tüketim
1	ABD	18,840,
2	Çin	9,790,0
3	Japonya	4,464,0
4	Hindistan	3,292,0
5	Rusya	3,196,0
6	Sudi Arabistan	2,817,0
7	Brezilya	2,594,0
8	Almanya	2,400,0
9	Güney Kore	2,301,0
10	Kanada	2,259,0

Kaynak (OPEC, 2015).

Çizelge 1'den de görüldüğü gibi, en çok petrol tüketen ülkeler genellikle nüfusu fazla ve sanayi sektörü gelişmiş olan ülkelerdir. Dünyada üretilen petrolün yaklaşık %20'si ABD tarafından tüketilmektedir. 2. sırada Çin, 3. sırada Japonya yer almaktadır. 2000 yılında 77 milyon varil olarak hesaplanan dünya petrol talebinin, 2010 yılında 95 milyon varile çıkacağı tahmin edilmiştir. 1973'de petrol fiyatları dibe vurmuş, varili 3 dolar gibi düşük bir düzeyde kalmıştır. 1973 yılı sonlarına doğru OPEC'in siyasal kararları ve ambargosuyla esaslı bir şekilde artırılan petrol fiyatları 1973'de 12,5 dolar, 1979'da 13,5 dolara, 1980'de 26 dolara, aynı yılın kasım ayında 32 dolara, 1983 başına kadar 35

dolara yükselmiştir.21 Haziran 1999'dan beri petrolün OPEC fiyatlarının durmadan artması ve Mayıs 2008'de rekor fiyata 130 ABD dolarına ulaşması hızla gelişmekte olan dünya ekonomisinde petrole olan talebin artmasının bir göstergesidir. Kullanımda önemli ağırlığı olmasına karşın, petrol rezervlerinin dünya üzerindeki dağılımının dengesizliği, petrolü bütün enerji yatırım kararlarında zorunlu bir referans durumunda kabul edilecek ayrı bir enerji türü yapmıştır (OPEC 2010).

Petrolün üretimi, ulaşımı ve pazarlaması için çok büyük tutarlarda hem özel hem de devlet sermayesi yatırıldığı görülmektedir. Yakın gelecekte arzın talebi karşılayamaması tehlikesinin söz konusu olması, petrol piyasasında rekabeti arttırmaktadır. Bu rekabetin en son halkası ise Hazar petrolleri üzerinde devam etmektedir.Dünya petrol rezervlerindeki azalma, mevcut alanların daha iyi işletilmesi ve yeni rezerv alanlarının bulunması ile dengelenirken, dünya petrol rezervlerinin gelecek 43 yılın talebini karşılayabilecek düzeyde olduğu tahmin edilmektedir (Şeref,2000, 6-9).

Petrol endüstrisi ağır sanayi endüstrisidir; petrol ve gaz alanlarının keşfi, kuyuların kazılması, petrol ve petrol gaz (petrol ile birlikte çıkan gaz) üretimi, petrol gazının imalı, petrolün boru hatlarının vasıtasıyla ulaşımı gibi faaliyetleri kapsamaktadır. Petrol endüstrisi ve ticaretinin gerek üretim ve tüketim, gerekse sermaye açısından uluslararası bir niteliğe sahip olması, uluslararası politikaları da belirleyici olmuştur. 1880 yılından itibaren bu doğal kaynak üzerinde ulusal ve uluslararası planda mücadeleler verilmektedir. Petrol yataklarına sahip olan devletler, petrol şirketleri, bu şirketlerin buldukları devletler ve diğer tüketici devletler, taşıma açısından geçiş ülkeleri arasındaki ilişkilerin tümü, dünya politikasında önemli yer kazanmıştır (Çepni,2007,75).

Kısaca 19. yüzyıldan itibaren petrole sahip olmak, petrol üretimini elde tutmak, petrol taşıma güzergâhlarını denetim altında bulundurmak ve bu alanda uluslararası mücadelede başarılı olmak devletlerin temel amaçları arasında olmuştur. Bu bakımdan tarihi süreçte önemli birçok sosyo politik olayların arka planında enerji kaynaklarının kullanımı veya elde edilmesi ile ilgili çıkar çatışmalarının yattığı görülmektedir (Şeref,2000,8).

Günümüzde “Yeni Büyük Oyun” diye adlandırılan uluslararası mücadelenin arka planında da yine enerji kaynaklarının kullanımı veya elde edilmesi ile ilgili çıkar çatışmalarının var olduğu görülmektedir. Bugünkü savaşların bile büyük kısmının gerisinde enerji kaynaklarına sahip olma isteği yatmaktadır.

Örneğin, 1918–1927 yılları arasında Bakü petroleri üzerinde yürütülen ve Azerbaycan’ın bağımsızlığını kaybetmesine mal olan çıkar mücadelesi bu açıdan değerlendirilebilir(Çepni,2007,76).

Batılı ülkelerin sahip olduğu petrol rezervlerinin yakın gelecekte bitecek olması bir yandan da Sovyetler Birliği’nin dağılmasından sonra ortaya çıkan cumhuriyetlerin yetersiz sermaye ve eskimiş teknoloji nedeniyle sahip oldukları petrol ve doğal gaz rezervlerini kendi başlarına işleyecek ekonomik potansiyele sahip olmaması dikkat çekiyor. Böylelikle bölgedeki mevcut rezervlerin işletilmesi ve geliştirilmesi için petrol zengini yeni cumhuriyetlerle batılı büyük petrol şirketlerini işbirliğine zorlamıştır. Bu ise enerji kaynakları adına yeni çıkar çatışmalarını beraberinde getirmiştir (Şeref,2000,17).

20.yüzyılın sonuna doğru bağımsızlığını kazanan Azerbaycan ve Hazar Denizi’ne kıyısı olan ülkeler de “Yeni Büyük Oyun”da yer almaktadır. Çarlık Rusya’sının Kafkasya ve Orta Asya’daki egemenlik mücadelesinin temel nedenleri arasında bölge enerji kaynaklarının da bulunması nedeniyle, günümüzdeki mücadeleler tarihi süreçte yeni bir biçim olarak değerlendirilebilir. Hazar Denizi kıyısındaki petrolün çıkarılması ile ilgili uluslararası konsorsiyumlarla ilk anlaşmaları imzalaması nedeniyle, eski Sovyetler Birliği’nde yıllık 10 milyon ton petrol üretmiş olan Azerbaycan, bu “Oyun”da önemli bir yer tutmaktadır. Ekonomik açıdan çekilen sıkıntıların temelinde ise söz konusu rezervlerin işletilebilmesi ve kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılması noktasındaki çıkmazlar yatmaktadır. Çıkmazları aşabilme noktasında uluslararası konsorsiyumlarla enerji kaynaklarının işletilmesi için önemli anlaşmalar yapılmıştır. Kaynakların dünya pazarlarına ulaştırılması noktasında ise petrol ve doğal gaz boru hatlarının teşekkülü ve yenilerinin yapılması ile ilgili süreç devam etmektedir.

İç tüketimin çok fazla artmayacağı hesabı doğrultusunda üretimin büyük miktarının ihraç edileceği düşünülmektedir (Çepni,2007,80).

3.2. “Petrol”ün Özellikleri

Ham petrol: Yerküre içerisinde organik materyalin başkalaşımı ile oluşmuş ve gözenekli kayalar içerisinde depolanmış sıvı haldeki hidrokarbonlara ham petrol adı verilir. Petrolün başındaki "ham" terimi bir hammadde olduğunu ve henüz işlenmediğini gösterir. Ham petrol rafinerilerde bileşenlerine ayrıştırılarak (damıtılarak) günlük yaşamımızda kullandığımız pek çok ara madde ve akaryakıt ürünleri elde edilir.İngilizcede petrol yerine kullanılan petroleum terimi köken olarak Grekçe'den (Yunanca'dan) türemiş olup, taş anlamına gelen "petra" kelimesi ile yağ anlamına gelen "oleo" kelimelerinin birleşimidir ve taşıyağı anlamına gelir. Eski Grekler'den daha önce, Mezopotamya dillerinde naptu kelimesi taşıyağı anlamında kullanılmıştır. Daha sonra bu kelime nafta olarak evrimleşmiş ve bugün pek çok dilin kelime hazinesine ham petrol veya petrolden elde edilen gazyağı ve benzin türü hidrokarbon sıvıları belirtmek üzere girmiştir (Göksu 1977,27).

Petrolün oluşması: Hidrokarbonların ve dolayısıyla petrol yeraltında nasıl oluştuğu kesinlikle bilinmemekle birlikte, 20. yüzyılın başından beri süregelen bilimsel araştırma sonuçları, tüm hidrokarbonların yaşamını yitirmiş canlıların artıklarının durgun deniz ve göl gibi ortamların tabanında birikmesiyle oluşmaya başladıklarını ortaya koymaktadır. Deniz, göl veya akarsularda yaşamını yitirmiş olan bitkisel ve hayvansal canlılar (yani ölü organizmalar) akarsuların bu ortamlara taşıdığı kum, kil ve mineral tanecikleri ile birlikte dibe çökerek yığılırlar. Bitkisel ve hayvansal kökenli malzemeler mikroskobik boyuttan gözle görülebilecek boyuta kadar değişen büyüklüklerdeki organik artıklardan oluşurlar. Milyonlarca yıl süren bu çökme ve yığılma olayı tüm çökel malzemenin kalınlığının artmasına neden olur (Bilsen,2007,15).

Ancak, artan kalınlıkla birlikte çökellerin tabana uyguladıkları ağırlıkta artar. Önce çökelen ve altta kalan kayaç bileşenleri sürekli artan üst ağırlık etkisi altında sıkışmaya ve birbirlerine tutunmaya başlarlar. Organik artıklar da,

sıkılaşılan katı tanecikleri arasında gözenek adı verilen çok küçük boşluklarda ve çatlaklarda su ile birlikte sıkışır ve yer altındaki ısı, radyoaktif element ışıması, bakteri etkisi ve üst ağırlık baskısı gibi etkenler altında kimyasal bozunmaya ve moleküler değişime uğrarlar. Yüz binlerce, milyonlarca yıl sürebilen ve katajenez adı verilen bu bozunma sürecinde organik kökenli katılar, sıvılar oluşmuştur. Bunlardan sıvılar bozunmalarını sürdürerek bizim algıladığımız anlamda ham petrole dönüşmüşlerdir. Organik hammaddenin katajenezi sırasında, bu maddelerin gözenek ve çatlaklarını doldurduğu kayaç da diyajenez adı verilen değişim süreci geçirir. Diyajenez sırasında killer, kumlar, organik artıkların kabukları ve mineraller hem kimyasal hem de fiziksel olarak değişimler geçirirler ve sıkılaşılarak taşlaşır, yeraltı kayaç katmanlarını oluştururlar (Göksu 1977,29).

Gözenekleri içinde petrol oluşan bu kayaçlara hazne kayaç adı verilir. Bir hazne kayacın içerisinde oluşan petrol, kırılmaların oluşturduğu çatlak ve kırık yüzeyleri boyunca kaçarak daha gözenekli kayaçların gözenekleri ve/veya çatlakları içine göç edebilirler. Bu olay petrolün birincil göçü olarak adlandırılır. Göç olayı kilometrelerce uzağa kadar, yatay veya düşey yönde olabilir. Yeter ki petrol içine yerleşebilecekleri gözenekli ve geçirgen bir kayaç bulabilsinler... Gözenekleri suya doygun, geçirgen bir kayaca göç etmeye çalışan petrol, sudan daha düşük yoğunluğa sahip olması nedeniyle yavaş yavaş su ile düşey yönde yer değiştirmeye başlar. Bu olay petrol veya ikincil göçü olarak adlandırılır. Eğer petrol bu kayaç gözenekleri içinde sıkışır ve bir başka kayaç içine göç edemezlerse, petrol artık kapanmıştır. Yoğunluğu düşük olan gaz üstte olmak üzere, onun altında petrol ve en altta da su, kayaç gözenekleri içinde aşağı doğru sıralanırlar. Molekülleri petrolden çok daha küçük olan gaz bazan petrolün içine giremeyeceği yeni bir göç yolu bulup petrolden ayrılabilir. İşte böyle gözenekleri içinde petrol ve gaz kapanmış bir kayaç parçasına petrol rezervuarı, yalnızca gaz kapanmış bir kayaç parçasına da doğal gaz rezervuarı adı verilir (Bilsen,2007,20).

Yeraltında petrolün bulunuşu: Petrolün yeraltında kayaçların mikroskopik gözeneklerinin ve çatlakların içerisinde bulunur. Petrolün yeraltında bir göl veya havuz içerisinde bulunduğu düşüncesi doğru değildir. Petrolün

aranması jeoloji, jeofizik ve petrol mühendisliği dallarının ortak çalışmasını gerektirir. Yeraltı formasyonlarında petrolün var olup olmadığı kesin olarak yalnızca sondaj yapılarak belirlenebilir. Petrolün varlığı ve ekonomik olarak üretilebilirliği sondajlarla kanıtlandıktan sonra üretim kuyuları delinerek petrolün yeryüzüne çıkartılması sağlanır.

Petrol, yerin derinliklerinde bulunan kayaçların gözenekleri ve çatlakları içerisinde akarak üretim kuyusuna ulaşır (Göksu 1977,31).

Bir petrol kuyusunun delinmesi işlemi petrol mühendisliğinin bir alt sınıfı olan sondaj (kuyu delme) Mühendisliği'nin görev alanına girer. Petrol amaçlı delinen kuyuların pek çoğu petrollü çıkmaz; kuru kuyu adıyla anılır ve terk edilirler. Eğer bulunan petrolün rezervi ekonomik ise, diğer bir deyişle üretim için yapılacak parasal yatırımı karşılayacak düzeyde ise, o zaman petrolün üretimi için sahanın geliştirme aşamasına geçilir. Ancak, bulunan petrolün rezervi yapılacak parasal yatırımı karşılayamayacak kadar küçük ise, o kuyu petrolün dahi olsa, petrolün varil fiyatı yeterince yüksek düzeye erişene dek terkedilir (Bilsem, 2007, 23).

Petrolün üretilmesi, boru hatları yoluyla ayrıştırma veya tüketim tesislerine aktarılması işlemi, petrolün mühendisliğinin ikinci bir alt sınıfı olan Üretim Mühendisliği'nin görev alanına girer. Ancak, yerin binlerce metre altındaki bir kayacın gözeneklerinde bulunan petrolün tamamının üretilebilmesi hemen hemen olanaksızdır. Petrol rezervuarından maksimum miktarda petrol üretebilmek, gözenekli ortamda petrol akışın fiziğini belirlemeye yönelik zorlu ölçümler, ileri düzeyde matematik içeren hesaplamalar ve sayısal modelleme tekniklerinin kullanımını gerektirir. İşin bu parçası da petrol mühendisliğinin üçüncü bir alt sınıfı olan Rezervuar Mühendisliği'nin görev alanına girer (Göksu 1977,35).

Petrolün sınıflandırılması: Ham petrolün kimyasal bileşimi oldukça karmaşıktır. Tipik bir ham petrol örneği, 18 farklı hidrokarbon ailesine ait yaklaşık birkaç bin kimyasal madde içerir. Petrolün içerdiği bileşenlerin tamamının detaylı analizi oldukça zordur. Petrolün yapısının bu derece karmaşık olması, basitleştirilmiş sınıflama tekniklerinin kullanılmasını zorunlu hale

getirmiştir. Yaygın olarak kullanılan bir sınıflama yöntemi petrolü parafin bazlı ve asfalt bazlı olarak ikiye ayırmaktır. Parafin bazlı petrolerden düşük sıcaklıklarda parafin adı verilen bir katı madde ayrışır. Parafin, asitlere karşı dayanıklı, eter, kloroform, karbon disülfid gibi kuvvetli solventler tarafından çözölemeyen bir katıdır (Göksu 1966,36).

Asfalt bazlı petroler, damıtma sonucunda artık olarak koyu renkli (siyah) bir katı faz oluştururlar. Asfalt, eter, kloroform, karbon disülfid gibi kuvvetli solventler tarafından çözölebilen bir maddedir (Bilsem, 2007,27).

4. DÜNYADA PETROL ÜRETİMİ

Bu bölümde ilk olarak konuya giriş amaçlı genel olarak dünyada petrol üretimi kısaca tanıtılmıştır. Dünya devletlerinde petrol üretimi dört başlıkta incelenmiştir.

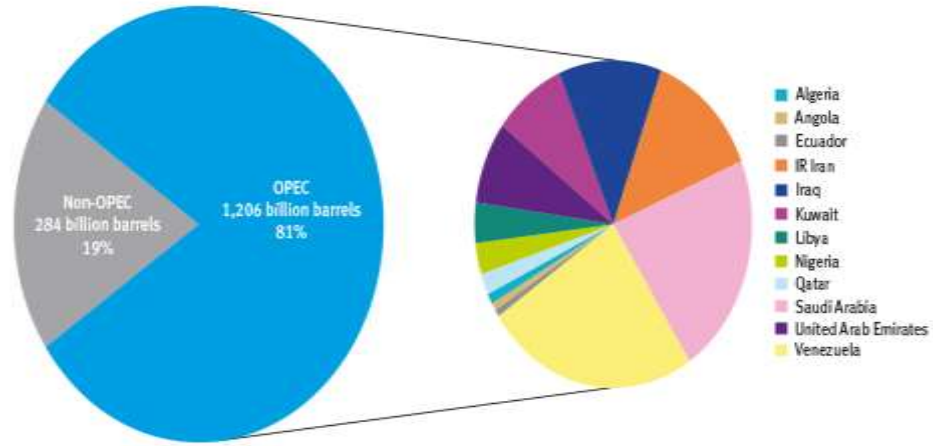
4.1. Genel Olarak Dünyada Petrol Üretimi

Ham petrol, 19. yüzyılda ilk kez ABD'de geniş çaplı olarak ticari amaçla piyasaya süröldüğünde, tahta variller içinde tutulduğu için, varil ile ölçölmeye başlanmıştır. 1 varil, 159 litre ve 42 ABD galonuna; 1 ton ise 7.33 varile denk gelmektedir. Dünyada 2015 yılı sonu itibariyle Mevcut tahminlere göre, dünyanın kanıtlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık % 81 OPEC toplam % 66 tutarında , Ortadoğu'daki OPEC petrol rezervlerinin toplu ile OPEC Üyesi Ülkeler yer almaktadır (OPEC, 2013).

OPEC Üyesi Ülkeler , endüstrideki en iyi uygulamaları benimseyerek yoğun keşifler gerçekleştirilmesi ve geri kazanımlarını arttırarak , örneğin , son yıllarda petrol rezervlerinin önemli eklemeler yapmıştır. Sonuç olarak, OPEC'in kanıtlanmış petrol rezervleri halen 1,206.17 milyar varil olarak kalıyor (OPEC, 2013).

Çizim.1: Dünyada Ham Petrol Rezervlerinin OPEC ' in Payı, 2013

OPEC share of world crude oil reserves, 2013

OPEC proven crude oil reserves, at end of 2013 (billion barrels, OPEC share)

Venezuela	298.4	24.7%	Iraq	144.2	12.0%	Libya	48.4	4.0%	Algeria	12.2	1.0%
Saudi Arabia	265.8	22.0%	Kuwait	101.5	8.4%	Nigeria	37.1	3.1%	Angola	9.0	0.7%
IR Iran	157.8	13.1%	UAE	97.8	8.1%	Qatar	25.2	2.1%	Ecuador	8.8	0.7%

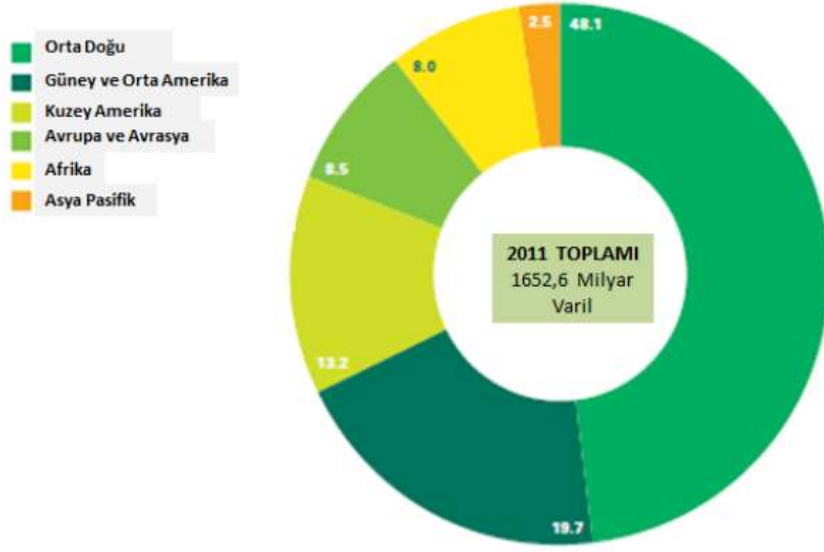
Source: OPEC Annual Statistical Bulletin 2014.

Kaynak (<http://www.opec.org/2013>).

Çizim; 1’de dünya petrol rezervlerinin bölgelere göre dağılımına bakıldığında Orta Doğu 795 milyar varil ile dünya petrol rezervinin % 48.1’ine sahiptir.

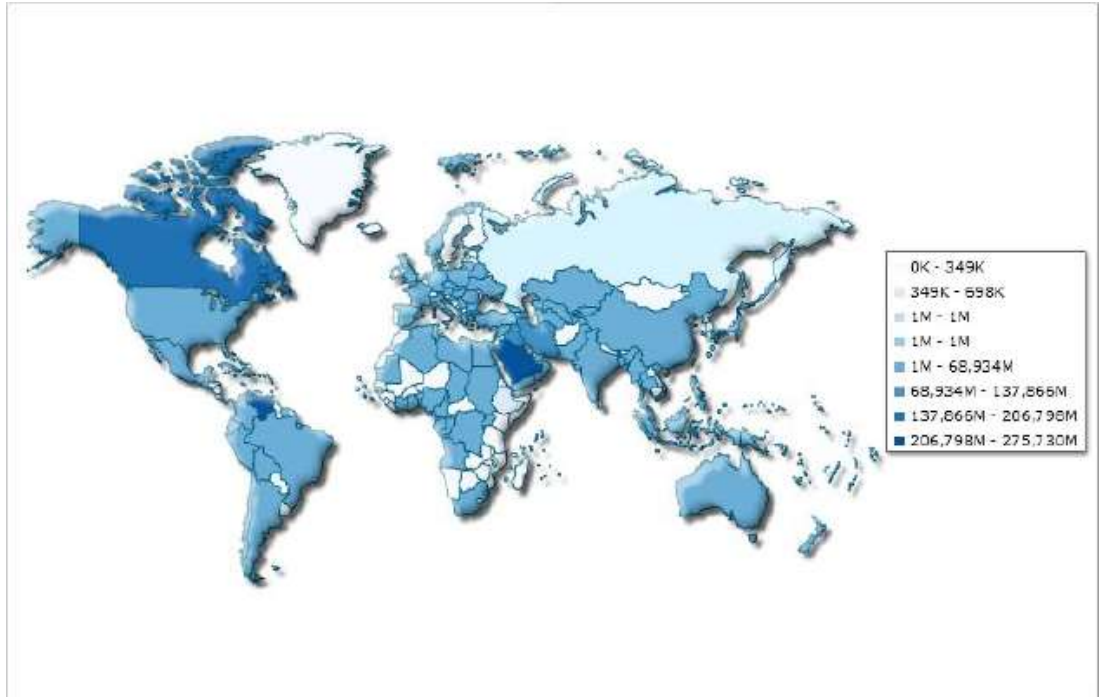
Harita-1 incelendiğinde ise Orta Doğu Bölgesinde Suudi Arabistan’ın 265 milyar varil ile bölgenin en zengin petrol rezervlerine sahip ülkesi olduğu görülmektedir. OPEC’te en büyük etkinliğe sahip olan Suudi Arabistan, aynı zamanda dünyadaki en düşük yeni rezerv keşif maliyetine ve petrol üretim maliyetine sahip olan ülke durumundadır. Dünya toplam rezervinin % 16.1’ine sahip olan Suudi Arabistan’dan sonra bölgede en fazla rezerve sahip ülke İran’ın % 9.1 (151.2 milyar varil), Irak’ın % 8.7 (143.1 milyar varil), Kuveyt’in % 6.1 (101.5 milyar varil), Birleşik Arap Emirlikleri’nin ise % 5.9 (97.8 milyar varil) oranında rezervi bulunmaktadır (CIA 2012)

Çizim 2: 2011 Yılı Sonunda Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervinin Bölgelere Dağılımı

Kaynak (BP, 2012).

Harita 1: 2011 Yılı Sonunda Dünya Kanıtlanmış Petrol Rezervinin Bölgelere Dağılımı

Kaynak (CIA, 2012).

Orta Doğu Bölgesi'nden sonra rezervlerdeki en büyük pay % 19.7 (325.4 milyar varil) ile Güney ve Orta Amerika Bölgesi'ne aittir. Bu bölgede ispatlanmış en fazla rezerv, son yirmi yılda yapılan araştırmalar sonucu rezervlerini neredeyse 5 katına çıkartan ve % 17.9 (296.5 milyar varil) ile dünyanın en zengin rezervine sahip olan Venezuela'ya aittir. Kuzey Amerika Bölgesi, Güney Amerika Bölgesi'nden sonra % 13.2 (217.5 milyar varil) ile 3. büyük petrol rezerv bölgesidir. ABD, Meksika ve Kanada'da önemli petrol rezervleri bulunmaktadır. Özellikle Meksika, OPEC üyesi olmayan önemli bir petrol üreticisi konumundadır. Ancak kaynakların 1990 ve 2000 yılları arasındaki yoğun kullanımı sonucu, Meksika'nın kanıtlanmış rezervleri 20 yıl öncesine göre % 77 oranında (39.2 milyar varil) azaldığı ifade edilmektedir. En çok petrol talep eden ülkelerden ABD'de, kanıtlanmış dünya toplam rezervlerinin %1.9'u (30.9 milyar varil) bulunmaktadır. ABD ile ilgili en ilginç veri ise; 2001 yılından bu yana günlük yaklaşık 20 milyon varil petrol tüketmesine rağmen, bu 10 yıllık süre zarfında rezervlerini % 2 arttırmış olmasıdır (BP, 2012).

Avrupa ve Avrasya Bölgesi % 8.5 (141.1 milyar varil) ile Kuzey Amerika Bölgesi'ni takip etmektedir. Rusya Federasyonu dünya toplam petrol rezervinin %5.3'ünün (88.2 milyar varil) sahibi olarak bölgeye liderlik etmektedir. Avrupa ve Avrasya Bölgesi'nde en dikkat çekici kaynak ise Hazar Havzası'nda bulunmaktadır. ABD Enerji Bakanlığı'nın verilerine göre Hazar Bölgesi petrol rezervlerinin 260 milyar varile çıkarak yaklaşık olarak dünya toplam rezervinin % 25'ine sahip olabileceği tahmin edilmektedir. Hazar Denizi'ne kıyısı olan Azerbaycan, Kazakistan, Türkmenistan, Rusya ve İran ile bölge üzerinde yer alan Özbekistan, Hazar Bölgesi'ndeki temel enerji üreticileri konumunda yer almaktadır. 21. yüzyılın en stratejik enerji üretim merkezlerinden biri olmaya aday Hazar Bölgesi'nde ham petrol üretim ve ihracat potansiyeli açısından dikkat çeken ülkeler; Azerbaycan ve Kazakistan olarak görülmektedir (SOCAR 2010).

Bugün için Azerbaycan'ın Hazar'daki ispatlanmış üretilebilir petrol rezervinin 12.5 milyar varil, olası rezervlerle birlikte toplam rezervinin ise 45 milyar varil olduğu; Kazakistan'a ait Kuzeydoğu Hazar Sahili ve Orta

Kazakistan'daki rezervlerin sırasıyla 17 ve 110 milyar varil olduğu tahmin edilmektedir (ITO, 2006).

Libya ve Nijerya başta olmak üzere Afrika, petrol rezervlerinin %8'ine (132.4 milyar varil) sahip bulunmaktadır. Asya Pasifik Bölgesi ise % 2.5 (41.3 milyar varil) ile petrol rezervleri açısından dünyanın en yoksul bölgesi olarak nitelenmektedir. Bölgedeki en büyük rezervler % 0.9 (14.7 milyar varil) ile Çin'e aittir. Aynı zamanda bölgenin ekonomik anlamda da liderliğini yapan Çin, hızlı büyümesi sebebiyle enerjide dışa bağımlı hale gelmektedir. Her ne kadar ülkedeki en önemli enerji kaynağı toplam enerji tüketiminin % 70'ini karşılayan kömür olsa da, petrol ve doğalgaz, Çin için de temel enerji kaynakları olmaktadır. Ülkenin günlük 4 milyon varillik petrol üretimine karşılık günlük 8 milyon varillik tüketimi, % 50'nin üzerinde ithalat bağımlılığı yaratmaktadır. Çin 2001 yılından bu yana, petrol arzında yaşanacak olası kesintiler karşısında sıkıntı yaşamamak için uzun süreli ihtiyacı karşılayabilecek stratejik petrol rezervi oluşturmaktadır. Çin'in SPR Planı (Strategic Petroleum Reserve Plan) doğrultusunda 2020 yılına gelindiğinde 500 milyon varillik stratejik petrol rezervine sahip olması beklenmektedir (IEA, 2012).

Tek tek ülkelerin yanı sıra, Suudi Arabistan, İran, Irak, Kuveyt, Libya, Katar, Nijerya, Angola, Endonezya, Cezayir, Birleşik Arap Emirlikleri ve Venezüella'nın oluşturduğu, üye ülkelerin petrol politikalarının koordinasyonunu sağlamak ve bir bütünlük sağlamak amacıyla kurulan "Petrol İhraç Eden Ülkeler Topluluğu" (OPEC) de, dünya petrol rezervlerinin % 72.4'ünü (1196.3 milyar varil) kontrol eden bir birlik olarak, petrol piyasalarında belirleyici olan çok önemli bir oyuncu konumundadır. OPEC'in mevcut yapısını devam ettirmesi halinde, belirleyici rolünü arttırması beklenmektedir (OPEC, 2013).

Petrol rezervleri Türkiye açısından incelenecek olursa, TPAO'nun verilerine göre 2012 yılı yurtiçi üretilebilir petrol rezervi 294.8 milyon varil (43.2 milyon ton) olup, yeni keşifler yapılmadığı takdirde, bugünkü üretim seviyesi ile yurtiçi toplam ham petrol rezervinin 18.5 yıllık bir ömrü bulunmaktadır (TPAO, 2012).

Türkiye'deki petrol sahalarının %7'si 25-500 milyon varil rezerve sahip olup, kalan %93'ünün rezervi 25 milyon varilden azdır. Başka bir deyişle, Türkiye'de keşfedilmiş petrol sahalarının %93'ü küçük saha %7'si ise orta saha sınıfındadır. Türkiye 2013 ithalat verilerine göre, büyük bölümünü İran, Irak ve Suudi Arabistan'ın oluşturduğu Orta Doğu bölgesinin petrol zengini ülkelerinden, Kazakistan, İtalya ve Rusya Federasyonu'ndan olmak üzere 18 milyon 554 bin 147 ton ham petrol ithal etmiştir Türkiye'nin 2013 yılı toplam enerji ithalatı faturası 55.9 milyar dolar olup ithalat için ödenen her 100 doların 22.21 doları enerji ürünlerine harcanmıştır (BloombergHT, 2013).

4.2.Ortadoğu Ülkelerinde Petrol Üretimi

Ortadoğu'nun petroleri uzun bir süre dünyanın diğer bölgelerindeki petrol alanlarında olduğu gibi batılı büyük petrol şirketlerinin hakimiyetinde kalmıştır. Büyük petrol şirketlerinin petrol alanlarındaki hakimiyetlerine ilişkin veriler çizelgelerde düzenlenmiştir. Ortadoğu ülkeleri üretimin yarısından fazlasına ve rezervlerin %63'üne sahip konumdadırlar.

Orta Doğu Ülkeleri :

Orta doğu'da petrol üreten ülkeler Irak, İran, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri, Kuveyt, Katar'tir. Kaynak (www.opec.org 02.01.2010).

Irak'ta petrol üretimi seviyesi bu yıl Saddam dönemi öncesi seviyelerin de üzerine çıktı. Fakat Irak'ın yeni sorunu bu petrolü ülkenin dışına nasıl çıkarılacağı. Irak petrol sahaları Şubat ayında günlük ortalama 3.6 milyon varil ham petrol üretimine imza atarken, dört yıl öncesinin yüzde 50 üzerine çıktı. Bu rakam bir aylık için bile olmuş olsa ülkenin yıllık üretim rekoru olan 3.5 milyon varilin üzerine çıktı.

BP, Royal Dutch Shell RDSB.LN -0,26% ve Exxonmobil XOM -0,19% gibi firmalar on yıllarca süren savaş, yaptırımlar ve ihmalden dolayı yıpranan petrol sahalarını yeniden canlandırmak için milyarlarca dolar yatırımda bulundular. Fakat Irak hükümeti bu petrolün kuyulardan tanklara taşınması için gerekli altyapının gerçekleştirilmesi konusunda yavaş davrandı. Petrol borularının çok eski olmasından dolayı rutin bir bakım işleminde bile şirketler kuyuları kapatmak

zorunda kalabiliyorlar. Diğer yandan kuyulara ve kuyu çalışanlarına yönelik şiddetli saldırılar hala sık sık gerçekleşiyor. Bürokrasi ve rüşvet de bu engelleri iyileştirmek için yapılan çalışmaların önüne geçiyor. Uluslararası Enerji Ajansı (IEA) verilerine göre Irak'ta ham petrol üretimi geçtiğimiz ay yüzde 9'dan fazla bir düşüş göstererek günlük 340,000 varil seviyesine inmiştir. Bu düşüşün nedeni kuzey Irak'ta bir petrol boru hattına gerçekleştirilen saldırı oldu. Irak'ta çalışan Batılı yöneticiler kötü hava şartlarının oluşması veya ekipmanın bozulması durumunda Iraklı yetkililerin kendilerine önceden haber verdiğini söylüyor. IEA'da petrol piyasası analisti olan Diane Munro, "Petrol pompalama istasyonlarında problemler var" dedi. İşin ucunda yalnızca Bağdat için yüksek bir bedel yok. Küresel petrol piyasası sessiz sedasız bir şekilde Irak'tan gelen petrole daha bağımlı hale geldi. ABD'de kaya gazı üretimi ile birlikte Irak'tan gelen petrol küresel piyasada bir istikrar yaşanmasına ve Libya ve Suriye'de meydana gelen krizlerin etkilerinin sınırlı olmasına neden olmuştur (OPEC 2015).

IEA beklentilerine göre Irak önümüzdeki 20 yıl boyunca küresel petrol üretimine en çok katkıda bulunan ülke olacak. Ajans yaptığı uzun vadeli fiyat beklentilerinde Irak'ın üretimine güvenirken, ülkenin petrol üretiminin 2035 yılı itibariyle günlük 8 milyon varile ulaşmasını tahmin ediyor. Fakat ajans, Irak'ın bu hedefi tutturamayarak günlük petrol üretiminde 3 milyon varil geriden gelmesinin fiyatların tahmin edilenden yüzde 10 daha yüksek olmasına yol açacağını söylüyor. Artan Irak petrol üretimi hem Bağdat için hem de Washington için büyük önem arz ediyor. Petrol satışları Irak bütçesinin yüzde 90'ını oluşturarak ülke ekonomisinde çok önemli bir yer tutuyor. Geçtiğimiz yıl Irak petrol ihracatı hedefine ulaşamaması ve güvenlik harcamalarında yükseliş görmesinin ardından yüzde 6'lık bir bütçe açığı vermişti. Mezhep çatışmaları hala sık sık yaşanırken, El Kaide ülkenin batısında bir bölgeyi ele geçirdi (IEA, 2013).

İran'da ilk petrol bölgesi 1901 yılında tesbit edilmiş, fakat 1908 yılında Mescid-i-Süleyman'ın keşfi ile ekonomik bir petrolün mevcudiyeti anlaşılmıştır. Petrol araştırmaları önce Anglo-Persian daha sonra Anglo-Iranian Oil Company (şimdiki B.P.) tarafından 1951 yılına kadar yeni sahalar keşfedilmiş ve inkişaf ettirilmiştir 1951 de İran Petrol Sanayi yapıldıktan sonra 1954 ten itibaren bu

sahalarındaki petrol alışmaları Iranian Oil Exploration and Producing (Consortium) .Konsorsiyum tarafından devam ettirilmektedir, İnan petrol sanayinin millileştirilmesi ile İnan Millî Petrol şirketi (NIOC) kurulmuş ve Konsorsiyuma ait Güneybatı İnan petrol sahaları dışında kalan bölgeler bizzat, bu millî şirket tarafından araştırmalara ve istihsale tabi tutulmuştur. İnan'daki bugünkü petrol kurumu olan İnan Millî Petrol şirketi (NIOC), İnan petrol endüstrisinin millileşmesinden sonra teşekkül eden bir şirket olup başlıca şu işlevleri sahiptir (B.P, 2015).

(1) Konsorsiyum dışında kalan sahalarda bizzat veya diğer şirketlerle ortak petrol araştırmaları ve istihsal yapmak.

(2) İnan içerisinde yabancı şirketler için açık tutulan sahalarda petrol araştırma ruhsatları vermek ve bunların işlerini kontrol etmek.

(3) Konsorsiyum ile İnan Hükümeti arasında yapılan anlaşmalara göre faaliyette bulunmak ve anlaşma gereğince işlerini kontrol etmek.

(4) İnan'da yeni bir Geological Survey teşekkül etmiş olmakla beraber, halen Geological Survey'in yapacağı jeolojik işleri görmek (OPEC 2015).

ABD Enerji Enformasyon İdaresi, İnan'ın petrol üretiminin yaptırımlar nedeniyle yüzde 15 düşebileceğini öngörmüştür. EIA, yürürlükte olan kısıtlamaların pek çok yabancı şirketi caydırmasından dolayı, İnan'ın tahmini üretiminin 2012 sonunda günde 500 bin varil azalarak yıl sonunda 3.05 milyon varile düşmesini beklemekteydi. İnan'ın geçen yıl sonundaki üretimi 3.55 milyon varil olmuştur. ABD Enerji Bakanlığı'nın istatistik verileri derleyen birimi olan EIA, aylık kısa dönem enerji görünümü raporunda şöyle bir ifadeye yer vermiştir: "İnan'ın geçen yılın son çeyreğinde başlayan üretim düşüşü halen sürmektedir. EIA bu düşüşün, üretimdeki azalmayı karşılamak için gereken yatırımlardaki eksikliğin yansıması olduğunu düşünmektedir."

EIA'nın raporu, ABD ve Avrupa Birliği'nin İnan'a karşı aldığı ancak Haziran ve Temmuz'da yürürlüğe girecek en son yaptırımların etkisini dikkate almamaktadır (enerjienstitusu.com 12,04,2012).

Ancak EIA, İnan'dan gelen üretimin azalmasına rağmen bu yıl petrol piyasalarında sıkışıklık yaşanmayacağını tahmin ediyor. EIA, bu yılın küresel tüketimi için geçen ay yaptığı 88.96 milyon varillik tahminini revize ederek ortalama 88.81 milyon varillik tüketim öngördü (EIA , 2012).

Suudi Arabistan ekonomisi birinci derecede petrole dayanır. OPEC ülkeleri arasında 1993'te gerçekleştirilen anlaşmadan sonraki günlük petrol üretiminin 8 milyon varil olması kararlaştırılmıştır. Bu miktarla OPEC ülkeleri arasında birinci sırayı almıştır. Bu miktar OPEC ülkelerinin 24 milyon 520 bin varil olan günlük toplam petrol üretiminin üçte birine yakındır. Yılda ortalama 33 milyar m³ miktarında da doğal gaz üretmektedir. Petrol ve doğal gazdan elde edilen gelirin gayri safi yurtiçi hasıladaki payı % 35'tir. Suudi Arabistan hacdan da önemli miktarda gelir sağlamaktadır. Suud yönetimi hacılardan ayakbaşı parası, özel hizmet parası gibi çeşitli vergiler almaktadır. Tarım son yıllarda petrolden elde edilen gelirlerle nispeten geliştirilmiştir. En çok üretilen tarım ürünlerinin başında tahıl ve çeşitli sebzeler gelir. Son yıllarda seracılığın yaygınlaştırılmasına çalışılmaktadır. Başta hurma ve üzüm olmak üzere bazı meyveler de yetiştirilmektedir (Zischka,2007,64).

Basra Körfezi kıyısındaki Jubail ve Kızıldeniz kıyısındaki Yanbu'da kurulan yeni ve büyük sanayi merkezlerinde,enerji kaynağı olarak petrol yataklarından boruyla getirilen doğalgaz kullanılmaktadır. Petrol yatakları, petro-kimya sanayisi ve yapay gübre üretimi gibi sanayi kollarının yanı sıra demir-çelik sanayisi, çimento sanayisi, besin sanayisi, vb. dallar hızla gelişmektedir. Körfez ülkelerinden Suudi Arabistan'ın geçen yıl petrol ihracatından günde 931 milyon dolar, saatte 38.7 milyon dolar ya da her dakika 645 bin dolar kazandığı bildirilmişti. Dünyanın en büyük petrol ihracatçısının 2012'deki petrol geliri yaklaşık 340 milyar doları bulmuştu. Buna rağmen varil fiyatlarının düşme beklentisi ve petrol üretimindeki azalma nedeniyle krallığın petrol gelirlerinin bu yıl günlük 765 milyon dolara gerileyebileceği ifade edildi. 2013'teki toplam petrol geliri ise 279.4 milyar dolara düşmüştür. Riyad merkezli Jadwa Yatırımları'nın tahminlerine göre, ülkenin petrol gelirleri 2011'de 316.6 milyar doları bulmuştu. 2009 gelirleri ise 171 milyar dolarda kalmıştı. Yaklaşık 80 yıldır

petrol ihraç eden Suudi Arabistan'ın tarihindeki en büyük petrol gelirini geçen yıl kaydettiği belirtildi. Suudi ham petrolünün ortalama fiyatının 106.1 dolara çıkması ile ihracat gelirlerinde de rekor artış görülmüştü. Üretilen günlük varil miktarı da 9.8 milyona ulaştı. Rapora göre ayrıca krallığın kontrolündeki yabancı malvarlıklarının değeri son altı yılda ikiye katlanmış ve 2012 sonunda 656.9 milyar dolara ulaştı. Bu rakamın 2013 sonu itibarıyla 700 milyar dolara, 2014 sonunda da 734 milyar dolara çıkması bekleniyor (OPEC 2014).

Birleşik Arap Emirlikleri'nin en önemli gelir kaynağı petroldür. 1992'de toplam 837 milyon varil petrol üretmiştir. OPEC ülkeleri arasında 1993'te gerçekleştirilen anlaşmadan sonraki günlük petrol üretimi 2 milyon 160 bin varildir. 1993'teki petrol rezervi 64 milyar 750 milyon varil olarak tahmin ediliyordu. Doğal gazın da ülke ekonomisine önemli katkısı olmaktadır. 1992'de 25.5 milyar m³ doğal gaz üretmiştir. 1993'teki doğal gaz rezervi de 5.5 trilyon m³ olarak tahmin ediliyordu. Petrol ve doğal gazdan elde edilen gelirin gayri safi yurtiçi hasıladaki payı % 47'dir. Ülkenin en önemli sanayi kuruluşları petrol arıtma tesisleridir. Ruveys'teki arıtma tesisleri günde 300.000 varil petrol işleyebilmektedir. Ruveys'te ayrıca petrol yan ürünleri çıkaran petro - kimya tesisleri bulunmaktadır. Aynı bölgede doğal gaz işleme tesisleri de kurulmuştur ve bu tesislerde propan ve bütan gaz üretilmektedir. Ummunnar'daki arıtma tesisleri de günde 60.000 varil petrol işleyebilmektedir. Birleşik Arap Emirlikleri petrol gelirlerini diğer sanayi alanlarında değerlendirmek suretiyle milli sanayisini geliştirmeye çalışmaktadır (Zischka,2007,43).

Kuveyt'in Ekonomisi bilinen dünya ham petrol rezervlerinin yaklaşık %10'una sahip bulunan Kuveyt'te, ekonomi önemli ölçüde petrole dayalıdır. GSYİH'nın yaklaşık % 50'si ve ihracat gelirlerinin yaklaşık % 95'i petrolden elde edilmektedir. Günlük petrol üretimi 2.300.000 varil seviyesindedir. Son 10 yılda petrol fiyatlarındaki artış sayesinde Kuveyt'in dış ticaret fazlası da artmış ve yüksek bir gelire ulaşmıştır. Hemen hemen her yıl bütçe fazlası verilmektedir. 2010 yılı itibarıyla milli gelir tahminen 127,5 milyar ABD Doları seviyesindedir. Kuveyt, 2008 yılında meydana gelen küresel ekonomik krizden ciddi şekilde etkilenmiş, özellikle borsada sert düşüşler yaşanmıştır. 2010 yılında toparlanma sürecine giren

ekonomi, yıl sonunda %2,7 oranında büyüme kaydetmiş, petrol fiyatlarındaki yükseliş gelir artışında etkili olmuştur. 2010 yılındaki dış ticaret fazlası tahminen 47 milyar ABD Doları'nın üzerindedir. 2012-2015 döneminde ortalama büyüme oranının %5,2 olması beklenmektedir. Yayımlanan son verilere göre 2010 yılında (kişi başına milli gelir 38.984 ABD Doları) Kuveyt dünyanın en zengin 14. ülkesi konumundadır (Oil-proved reserves, 2010).

2011 Nisan ayı itibariyle yıllık enflasyon %5,3'tür. 2011 yılında %6,5, 2012-2015 döneminde ortalama %4,3 olarak gerçekleşmesi beklenmektedir (TÜFE, 2012).

Kuveyt'in ihracatının yaklaşık % 95'ini ham petrol oluşturmaktadır. İthalatının ise % 41'ni tüketim ürünleri, % 34'ünü ara malları, % 25'ini nihai ürünler kapsamaktadır. Kuveyt petrolünün büyük çoğunluğu üç Asya ülkesine, Japonya, Güney Kore ve Singapur'a ihraç edilmektedir. İthalatında, binek otomobilleri, mücevherat, hava taşıtları, kümes hayvanları, ilaç, pirinç, inşaat malzemeleri, iş makineleri aksam ve cihazları, radyo-televizyon verici cihazları; ihracatında ise petrol, plastik hammaddeleri, amonyum ürünleri ilk sırada gelmektedir. Kuveyt'in ithalatında başlıca ülkeler ABD, Çin, Almanya, Japonya, BAE, İtalya ve Fransa'dır. Kuveyt'in en fazla ihracat yaptığı ülkeler Japonya, Kore, Hindistan, Tayvan, ABD ve Çin'dir (kuwait-info.com, 2010).

4.3.Afrika Ülkelerinde Petrol Üretimi

Afrika bölgesi bilinen dünya rezervlerinin %7,3'üne sahiptir. Bu bölgenin en büyük üreticileri Libya ve Cezayir'dir. Libya'da önemli petrol yatakları Zeltan, Dehra, Amal, Serir'de bulunmaktadır. Libya'da 1961'de üretime başalayan petrol yatakları kısa süre sonra Afrika'nın en önemli üreticisi ve 1969'da dünyanın en büyük petrol ihracatçısı olmuştur. 1967 yılında Arap – İsrail savaşı yüzünden Suveys kanalının kapanmasından sonra Libya çok avantajlı duruma gelmiştir. Böylece ülkenin petrol üretimi ve geliri hızla yükselmişti (Bağırov, 2003, 5).

II. Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle 1950-60'lardan itibaren, yüzyıllardır Avrupalı Büyük Güçler'in kurduğu sömürü-müstemleke düzeni içindeki birçok Afrika ülkesi bağımsızlıklarını kazandılar. Son 20-30 yıldır iktisat tarihçileri, antropologlar ve sosyologlar doğal kaynakları yönü ile dünyanın en zengin

bölgesi olduğu savı ortada dolaşan bir kıtanın neden dünyanın en yoksul ve çaresiz yeri olduğu üzerinde hep araştırmalar yaptılar. Harvard Üniversitesi'nden Prof. Niall Ferguson, İngiliz İmparatorluğu'nun yükseliş ve çöküşünü muhteşem bir şekilde anlattığı Empire adlı eserinin girişinde Avrupalı güçlerin Afrika kıtasından sömürge döneminde 777 trilyon dolarlık maddi varlık edindiklerini kendine özgü üslubuyla anlatıyor. Son yıllarda bu konu ile ilgili yayınlanan en önemli iki eser de; Greg Mills'in "Why Africa is Poor" ve New York Times Bestseller'e de girmeyi başaran, Niall Ferguson'un önsözünü yazdığı Dambisa Moyo'nun "Dead Aid" adlı çalışmalarıdır. Council on Foreign Relations'in yayımladığı Foreign Affairs dergisinin son (Eylül-Ekim) sayısında Afrika'da son yıllarda ortaya çıkarılan önemli petrol-doğal gaz rezervleri üzerine Larry Diamond ve Jack Mosbacher'in önemli bir çalışma vardı. (Petroleum to the People) (ECOWAS, 2010).

Stanford Üniversitesi hocalarından Larry Diamond, Demokrasi ve İnsan Hakları konularında ciddi çalışmaları olan-bazı önemli eserleri Türkçe'ye de çevrildi- ABD'nin Irak'ı işgalinden sonra kurulan Geçici Irak Hükümeti'ne de bu konularla ilgili danışmanlık yapmış, George Soros'un National Endowment Democracy adlı kuruluşundan da tanıdığımız bir isim. Makalede, son yıllarda yapılan petrol-doğalgaz arama çalışmalarından yola çıkarak yapılan tahmin-hesaplamalara göre önümüzdeki yıllarda Etiyopya, Kenya, Malavi, Tanzanya, Uganda, Gambia, Gana, Sierre Leone, Senegal gibi yoksul Afrika ülkelerine petrol ve doğalgazdan trilyonlarca dolar para akacağı vurgulanıyor ama daha da önemlisi geçmişte ve bugün hala çok büyük enerji rezervleri üzerinde olan ve yıllardır bunu dünya piyasalarına satan ama hala yoksullukla boğuşan Sudan, Angola, Çad, Gabon gibi ülkeleri de ibret olarak sunuyor. Diamond ve Mosbacher Kalkınma modelleri incelendiğinde dünyada geçtiğimiz 50 yılda şöyle genel bir durum oluştuğunu ifade ediyorlar: Petrol zengini ülkeler, kalkınma, iktisadi refah, yoksullukla mücadele, yolsuzluk, demokrasi, insan hakları gibi konularda çoğunlukla iyi bir sınav vermediler.

Bu durum hem Ortadoğu'daki hem de Afrika'daki petrol-doğalgaz zengini ülkeler için geçerlidir (Odell, 1979, 122).

1995'ten bu yana günlük ortalama 400 bin varil petrol ihraç eden ve kişi başına düşen gelir ortalaması İngiltere, Fransa ve Japonya gibi gelişmiş ülkelerin üzerinde olan Ekvator Ginesi'nde nüfusun yüzde 75'i günlük 2 doların altında yaşam sürüyor. Petrol gelirleri artan ve ihracatını tamamen petrol ürünleri üzerine kuran ülkelerde bir anda petrolden gelen aşırı para girişi ile likidite bolluğunun enflasyonu hızla artırdığı, çok büyük yolsuzlukları ve kamu israfını beraberinde getirdiği, kamu kaynaklarının iktisadi olarak uygun noktalara, yatırım ve kalkınmaya aktarılmadığı bunun da zaten petrolden nasibi olmayan halkları tabii olarak daha da menfi etkilediği, büyük bir sosyo-ekonomik kargaşa ve düzensizlik yarattığı, enerji kaynaklarının maalesef üretim-kalkınma odaklı şimdiye kadar ki tecrübelerde kullanılmadığını önemli örnekleri ile anlatılıyor. Akacak petrolün Etiyopya, Gambia, Tanzanya, Uganda gibi ülkelerdeki otoriter rejimlerin köklerini ihtimal daha da salmalarına sebep olacağı, Kenya, Liberya, Senegal, Sierre Lone gibi iç kargaşa ve isyanlarla uğraşan ülkelerde ise kurumların çok kolay bir şekilde yıkılabileceği ifade diliyor. Angola, Ekvator Ginesi, Nijerya, Sudan gibi uzun yıllardır petrolden önemli gelirler elde eden enerji zengini ülkelerin dünya yoksulluk ve yolsuzluk sıralamalarında en baş sıralarda yer almasını hazin bir şekilde vurgulamaktadır (Usumezsoy, 2003).

Tahmini olarak önümüzdeki 10 yılda 12 Afrika Ülkesi'nin 25 milyar varil petrolü dünya piyasalarına ihraç edeceği bunun 1 milyar Afrika insanına dahi sosyal bir refah getirmeye yeteceği ifade ediliyor. 2008'den bu yana ispatlanmış rezervler itibarıyla; 3,5 milyar varil Uganda'da, 3 milyar varil Kenya'da, 3 milyar varil Tanzanya'da, 4 milyar varil Sao Tome Principe'de, 2 milyar varil Gana'da, Senegal ve Liberya'da 1,5'ar milyar varil ve Etiyopya'da yarım milyar varil kesin ispatlanmış petrol rezervi bulundu. İspatlanmış olan bu rezervin bugünkü yaklaşık ekonomik değeri 3 trilyon doları aşıyor. 2011 itibarıyla bu ülkelerin toplam GSMH'lalarının 181 milyar doları ancak bulabildiği, 181 milyar dolar büyüklükteki 8 ülke ekonomisine önümüzdeki 30-50 yılda en az 3 trilyon dolar para girişi yaşanacağını düşündüğümüzde petrolün muazzam ekonomik etkisi ortaya çıkar. Bugün bu ülkeler ortalama olarak elde ettikleri her 1 dolarlık vergi geliri karşılığında 1.5 dolar dış yardım almakta. Kamu toplam gelirlerinin en az

yüzde 25'inin gelişmiş dünyadan gelen insani yardımlardan oluştuğu, bu oranın Etiyopya, Malavi, Liberya, Uganda, Sierre Lone gibi ülkelerde yüzde 50'nin üzerine çıktığı düşünüldüğünde durumun hem bugünkü hazin öyküsü hem de eğer doğru şekilde yönetilebilirse petrolün gelecekte yaratması muhtemel ekonomik mucize ve refah, iktisat tarihçileri için gelecekte çok büyük bir inceleme sahası yaratabilir (ECOWAS, 2012).

4.4.Güney Amerika Ülkelerinde Petrol Üretimi

Güney Amerika yeraltı kaynakları bakımından oldukça eşlilik gösterir. Başlıca petrol yatakları Venezuela'da Maracaibe gölünün çevresinde, Kolombiya'nın Magdalena vadisinde kıyıdan 500 km. kadar içerideki Barranca Bermeje dolaylarında , Ekvador ve Peru'nun Büyük Okyanus kıyılarında ve bu iki ülkenin birbirine komşu oldukları kesim ile Arjan tin ' in Patagonya bölgesinde bulunur. Petrol bakımından zengin durumda olan Güney Amerika'da maden kömürü hemen hemen yok denecek kadar azdır; işletilen en önemli yataklar Şili de ve Brezilya 'da bulunan birkaç küçük kömür havzasında yer alır. Diğer yeraltı kaynaklarından bakır Şili ve Peru · da çıkarılır. And dağlarının ihtiva ettiği tabii kaynaklar arasında Peru topraklarından çıkarılan çinko, kurşun ve demir sayılabilir. Güney Amerika'da demir yatakları Peru'dan başka Brezilya, Şili, Kolombiya, Venezuela ve Arjantin'de de bulunur; kıymetli madenilerden altın Kolombiya'da çıkarılır (Sevinç, 2015).

Venezüella Devlet Başkanı Hugo Chavez ülkesindeki tüm enerji sektörünü devletleştireceğini açıklamıştır. Görev süresi 2013 yılına kadar uzatılan Chavez, 9 Ocak 2006 tarihinde Parlamento'da yaptığı konuşmasında, “Venezüella'nın enerji sektörünün tamamını devletleştirme kararı aldık, kesinlikle bütün hepsini” dedi. Chavez, petrol sektöründe özel şirketlere de küçük ortak olarak yer verebileceklerini belirtti. Venezuela'nın sosyalizm yolunda ilerlemekte olduğunu yineleyen Chavez, hükümetin Orinoco Nehri Havzası'ndaki 1 milyar varillik petrol yataklarını kamulaştırmaya kısa zamanda başlayacağını ifade etmiştir. Enerji sektöründeki uluslararası ilişkilerde de özel şirketlerden ziyade yabancı kamu şirketleriyle işbirliği yapacaklarını ifade eden Chavez, ülkesinin bu konuda Çin, Rusya, Brezilya, İran, Arjantin, Belarus ve diğer ülkelerle iyi ilişkiler

geliştirmekte olduğunu kaydetmiştir. Chavez söz konusu ortaklıkların ülkeye 6 milyar dolarlık bir kaynak sağladığını ifade etti. Şimdiye kadar ortaklıkların hisse yüzdelerini yükseltmek ve özel şirketler üzerindeki vergi yükünü arttırmak yoluyla elektrik ve enerji sektöründe ağırlık sağlamaya çalışan hükümetin bu yeni kararlar yeni bir evreye geçtiği ve her iki sektörde de devlet hakimiyetini garanti altına aldığı belirtilmiştir (UNDP, 2014).

Ülkenin dış borcunun 3 ay içerisinde yüzde 14 oranında düştüğünü ifade eden Chavez, gelirin önemli bir bölümünün de sosyal harcamalara ayrıldığını kaydetti. Söz konusu kararın Caracas ve New York borsalarında şok etkisi yarattığı ifade edilirken, BP, Exxon Mobil ve Chevron gibi ABD’li şirketlerin de kamulaştırmaya dahil edileceği belirtilmiştir. Venezüella’da 2005 yılının sonunda devletin petrol sektörü üzerindeki denetimi artırıldı. Ülkede faaliyet gösteren batılı petrol devlerine hisselerinin çoğunu, Venezüella Devlet Petrol Şirketi olan PDVSA’ya (Petroleos de Venezuela SA) devretme zorunluluğu getirildi. Anlaşmayı reddeden şirketlerin işlettiği petrol yatakları ellerinden alındı. Fransız Total ve İtalyan ENİ şirketleri işlettikleri yatakları, Venezüella hükümetine devretmek zorunda kalmışlardır. Venezüella, 1990’lardan bu yana petrol şirketlerinden yüzde 34 oranında vergi almıştır. Ancak 2005 yılında vergi oranını yüzde 50’ye yükseltti. Dünyanın 5. büyük petrol ihracatçısı olan Venezüella’nın 78 milyar varillik ham petrol rezervi bulunuyor. Bu rezervin, günde 3.3 milyon varil petrol üreten Venezüella’yı yaklaşık 70 yıl boyunca dünyanın önde gelen petrol üreticilerinden biri olmasını sağlama devam edeceği tahmin ediliyor. Venezüella ürettiği petrolün yüzde 14’ünü ABD’ye satıyor. ABD’de 8 rafinerisi ve 14 bin petrol istasyonu bulunan Venezüella hükümeti, ABD’de 150 bin yoksul aileye yüzde 40 indirimli petrol satmıştır (Mert,2005,12).

Bolivya önemli enerji kaynaklarına sahip olmasına rağmen Güney Amerika’nın en yoksul ülkelerinden biri olan Bolivya, yoksulluğun panzehirinin “kamulaştırma” olduğu konusunda önemli bir deneyim sunuyor. Günde 28 milyon metreküp doğalgaz üreten ve bunun yüzde 80’ini ihraç eden Bolivya, Venezüella’nın ardından Güney Amerika’da en geniş doğalgaz yataklarına sahip ikinci ülke konumunda. Bolivya’nın doğalgaz rezervinin 40 trilyon metreküp

olduğu tahmin ediliyor. Bilinen rezervlerin 1.5 trilyon metreküp olduğu ülkede, 1996 tarihli hidrokarbonların özelleştirilmesi yasasına göre, üretim ve satış yetkisi yabancı şirketlere aitti (South America, 2013).

Aralık 2005'te iktidara gelen Evo Morales de halkın istekleri doğrultusunda kamulaştırmayı başlatan isim oldu. Yıllardır verdiği mücadele sonunda, iktidara geldikten hemen sonra, petrol ve doğalgaz şirketlerini devletleştirdiğini açıklayan lider, bu açıklamasıyla, son on yıldır iktidara gelen hükümetleri protesto eden Bolivyalıları çok sevindirdi. Morales, 1 Mayıs 2006'da doğalgaz ve petrol sanayisini millileştirme kararı almış, yabancı enerji şirketlerine, çıkardıkları gaz ve petrolü, satış ve işlenmesi için devlete ait Yacimientos Petroliferos Fiscales Bolivianos Şirketi'ne göndermeleri talimatı vermişti. Maden, orman ve tarım sektöründe de kamulaştırmaya gidileceğini açıklayan Bolivya Devlet Başkanı Morales, "Şu andan itibaren petrol ve doğalgaz yataklarının mülkiyeti Bolivya halkının kontrolündeki Bolivya hükümetine geçiyor. Bu, ülkemizin ekonomik ve sosyal sorunlarına bir çözümdür. Çok uluslu petrol şirketlerinin doğal kaynaklarımızı yağmalamalarının sonu olacaktır" yorumunu yaptı. Bolivya'nın ilk yerli Devlet Başkanı olan Morales, ayrıca kararnameye karşı çıkan şirketlerin 6 ay içinde Bolivya'yı terk etmeleri gerektiğini bildirmişti. Bolivya'da faaliyet gösteren belli başlı petrol şirketleri arasında Brezilya'nın Petrobras, İspanya-Arjantin ortaklığı Repsol YPF, İngiliz British Gas ve British Petroleum ile Fransa'nın Total Firması yer alıyor (Bolivia Departaments, 2014).

Ekvador, ihracat gelirlerinin yaklaşık %40'ını ve kamu gelirlerinin %65'ini petrolden elde etmektedir. 2000-2006 yılları arasında ülke ekonomisinde ortalama %5,5 büyüme sağlanmış, 2008 yılında ise küresel petrol fiyatlarındaki artışla %7,2'lik bir büyüme hızı yakalanmıştır. 2009 yılında Ekvador ekonomisinin %0,4'lük bir büyüme sergilemesinde de küresel ekonomik krizin ve petrol fiyatlarındaki düşüşün etkisi önemlidir. Günlük yaklaşık 500.000 varillik üretim ile Ekvador, dünya petrol üretiminde 32. sıradadır. Petrol ihracatında ise günlük 347.000 varil ile 37. sırada yer almaktadır. Ülkenin 6,5 milyar varil kanıtlanmış petrol rezervi bulunmaktadır. Ancak maden rezervleri sömürge döneminde İngilizler tarafından azaltılmıştır. 1970'lerden buyana petrol

ve doğal gaz da üretilmekte ve ihraç edilmektedir. 1992'de toplam 230 milyon varil petrol, 20 milyar 800 milyon m³ doğal gaz üretilmiştir. 1993'deki petrol rezervi 4 milyar 260 milyon varil, doğal gaz rezervi 1 trilyon 895 milyar m³ olarak tahmin ediliyordu. Yerel kaynaklardan elde edilen gelirlerin gayri safi yurtiçi hasıladaki payı % 10'dur (EIU,2012).

4.5. Güneydoğu Asya Ülkelerinde Petrol Üretimi

Filipinler, erken sanayileşmiş , demografik büyümesi iktisadi büyümesinden aşan devlettir. Filipinler'in ihracatındaki başlıca ürünler, makine ve ulaştırma araçları, elektronik ürünler, konfeksiyon, petrol ürünleri, hindistancevizi ve mamulleri, kimyasal maddeler, gıda ürünleri, mobilya, iplik, mücevher ve hediyelik eşyalardır. Filipinler'in ithalatında, elektronik ürünler, petrol ürünleri ve türevleri, ulaşım ekipmanları, endüstriyel makine ve ekipmanları, kimyevi maddeler, demir-çelik, tahıl ve tahıl preparatları başı çekmektedir. 2010 yılı toplam ithalatı ise bir önceki yıla göre yaklaşık 7 milyar Dolarlık artışla 49,77 milyar Dolar olarak gerçekleşmiştir. İthalat yapılan başlıca ülkeler, Japonya, ABD, Singapur ve ÇHC'dir. Filipinler, dünyanın en geniş maden yataklarına sahip 5. ülkesidir; dünya altın rezervinde 2. , bakır rezervinde 4. , nikel rezervinde 5. ve krom rezervinde 6. sırada olduğu bilinmektedir. Halen petrol ithal eden bir ülke olan Filipinler'in işlenmeyen petrol rezervlerinin 164 milyon varil olduğu tahmin edilmektedir. Ülkenin maden kaynakları zenginliğinin yaklaşık 840 milyar dolar değerinde olduğu belirtilmektedir (philippinechamber.com 2010).

Brunei, sosyo-ekonomik açıdan gelişmemiş, ancak büyük petrol ihracatçısıdır. Brunei Sultanlığı yavaş fakat istikrarlı büyüyen, küçük ama zengin bir ekonomiye sahiptir. Ekonomi ağırlıklı olarak petrol ve doğal gaz sektörlerine dayalıdır. Brunei Ekonomik Kalkınma Kurulu verilerine göre günlük 170 bin varil petrol üretimiyle Güneydoğu Asya'nın en büyük 4. petrol üreticisi olan Brunei aynı zamanda dünyanın 9. sıvılaştırılmış doğal gaz ihracatçısıdır. Bu sektörlerden elde edilen gelirler, 2011 yılında Brunei Sultanlığı'nın GSYİH'sinin % 62'sine, mal ihracatının ise % 95'ine tekabül etmektedir (CIA, 2012).

Vietnam, az önceden dünya pazarına açılmış hızlı büyüme gösteren fakir ülkedir. Vietnam'ın maden ürünleri ihracatı içerisinde ham petrol 10,45 milyar ABD doları ve toplam ihracattaki %16,61'lik oranı ile ilk sırada yer almakta, ikinci sırada ise 1,44 milyar ABD doları ihracat tutarı ve toplam ihracattaki %2,3 payı ile kömür gelmektedir. Bununla birlikte ülkenin işlenmiş petrol ürünleri ithalatı 10,89 Milyar ABD doları tutarında olup, toplam ithalatın %13,54'ünü oluşturmaktadır. Vietnam'da birkaç büyük ölçekli kamu kuruluşu çimento, gübre, demir ve demir dışı metaller, petrol, gaz ve tuz gibi temel madenlerin üretim, dağıtım ve ticaretini yapmaktadır. Ayrıca az sayıda yabancı firma çimento üretimi, altın madenciliği, petrol ve gaz üretimi için kamu kurumları ile ortaklaşa faaliyette bulunmaktadır ([CIA](#), 2014).

Laos,Kamboja,Myanmar, iç çatışmalardan dolayı geride kalmış dünya ekonomisine bağlanamamış fakir tarım devletlerdir.

Doğu Timor, ekonomisi daha oluşmamış, uluslararası yardımlara bağlı dünyanın en genç devletlerinden birisidir.

Örgütün Güneydoğu Asya'daki üyesi olan Endonezya, 2008 itibarıyla OPEC'ten ayrılmayı planlamaktadır. Buna sebep ise, ülkenin petrol üretiminin teskilatın belirlediği kotanın çok altına düşmesi ve etkisinin örgüt içinde giderek azalmasıdır. Ayrıca Endonezya uzun süredir petrol ithal eden ülke statüsünde bulunmaktadır ([CIA](#), 2014).

5. PETROLÜN ÜRETİMİ, PAZARLANMASI VE KULLANILMASI

Bu bölümde konu 2 başlıkta tartışılmaktadır: (1) Dünyada petrol zengini ülkeler, (2) Dünyada petrol pazarlayan ülkeler.

Dünya petrol piyasasında küçük ihracatçılar bulunduğu gibi, büyük ihracatçılar da bulunmaktadır. Petrol gibi bir ürünün ihracatı büyük ülkelerin desteği olmadan mümkün değildir. Çoğu zaman böyle işlemleri, gelişmiş ülkelerin uluslararası şirketleri yaparlar. İhracat işi kolay bir iş değildir. Burada iletişim, petrol naklinin alternatif yolları da önem taşır. Bu, petrol sektörünün verimli ortamı ve önceden var olan geleneksel petrol altyapısı ile bağlıdır. Bu şartların teminatı varsa, işlerde verim de yüksek olacaktır. Petrolün yeni gelişme

safhasında bu altyapı elemanları, yatırımları daha da hızlandırabilirler. ABD’de (Alaska), Rusya’da (Arktika) petrol-doğalgaz hasılasının genişlemesinde bu şartlar önde olmuştur. Arktika’da petrol hasılası, buza dayanıklı platformlardan, petrol taşıyan tankerlerden oluşmaktadır. şimdi bu işler büyük hacimli yatırımlara dayanmasından verimli sayılmamaktadır (Hacızade, 2009,40).

Kömürün enerji kaynağı olarak egemen olduğu Asya ve Avustralya ile doğal gazın ilk sırada olduğu eski Sovyetler Birliği ülkeleri haricinde, tüm bölgelerde ilk sırada petrol yer almakta olup aynı zamanda dünya toplam enerji üretiminin de yaklaşık %40’ını oluşturmaktadır. 2020 projeksiyonlarına baktığımız zaman, petrolün bu anlamdaki önemi azalmamakta yüzde 40’lar civarındaki oranını korumakta ve hatta yüzde 41-42’lere çıkma ihtimalleri yüksek olarak öngörülmektedir. Dolayısıyla, daha uzun yıllar dünyanın en önemli enerji kaynağı petrol ve petrol ürünleri olmaya devam edecektir.

Tabii böyle olunca da petrol stratejik bir ürün olma özelliğini de korumaya devam edecektir (Hacızade, 2009,44).

5.1.Dünyada Petrol Zengini Ülkeler

Petrol sektörü 100 yıllık bir ekspanansiyel büyümenin ardından 20. yüzyılın son çeyreğine gelindiğinde, bir miktar farklılaşma göstermeye başlamış bulunmaktadır. Enerji ile birlikte diğer tüm sektörlerden daha fazla gelişen petrol sektörü 70’li yıllarda yaşanan ani düşüşün ardından 1985 yılında tekrar büyümeye başlamış ve ancak 1992 yılında 1979 yılı seviyelerine ulaşabilmiştir. 1990 yılında yaşanan Körfez Savaşı petrol sektöründe yavaşlamanın sadece ekonomik değil, aynı zamanda politik bir sorun olduğunu da gözler önüne sermiş bulunmaktadır. 1990 ile 2000 yılları arasındaki yıllık bileşik büyüme oranı % 1.6 iken, bu oran 2000 ile 2010 yılları arasında % 1.2’ye gerilemiş bulunmaktadır. Geçtiğimiz 20 yılda bilhassa petrol sahibi ülkelerde yaşanan çatışmalar şüphesiz bu oranlarla doğrudan ilişkilidir denebilir (Hartshorn, 2010).

Petrol üretim verileri incelenecek olursa, petrol sektörü 1913 - 1948 yılları arasında yıllık ortalama % 6.5 oranında büyüyerek dünyadaki petrol üretimi her 12 yılda bir kendini katladığı gözlenmektedir (Hartshorn, 2010).

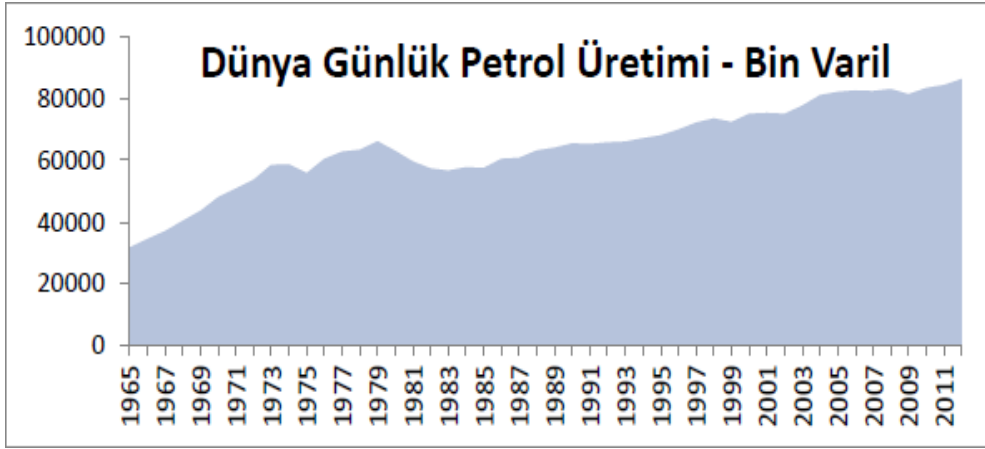
1948'den sonraki 25 yılda ise petrol üretimi, yıllık ortalama % 7.5 büyümeyle 6 kat artmış bulunmaktadır. 2. Dünya savaşı sonrasında yaşanan bu dönemde, petrol ticaretinin üretimden fazla büyümesi sonucu uluslararası petrol ticaretinin 10 kat büyüdüğü gözlenmektedir (Hartshorn, 2010).

Sürekli büyüme trendinin son bulduğu 1973 ve 1979 petrol krizleri dönemindeki üretimi incelenecek olursa, 1979 yılındaki üretimin 1973 yılına göre sadece %12, 1976 yılına göre ise sadece %3 büyüebilmiş olduğu görülmektedir. Petrol sektörü bu dönemde meydana gelen krizlerin sonucunda 1985 yılında 1979 yılına göre %12 gerilerken uluslararası petrol ticaretinin ise neredeyse üçte bir oranında küçüldüğü gözlenmektedir. 1986 ve 1988 yıllarında petrol fiyatlarının düşmesi sonucunda sırasıyla talep, üretim ve sonrasında ticaret artmaya başlamıştır. 1992 yılında gelindiğinde talep ve üretim seviyesi 1979 yılı seviyesine ulaşırken ticaret hacminin aynı noktaya gelmesi 1995 yılına kadar sürmüştür. 1995 yılından 2012 yılına kadar geçen sürede petrol sektörü incelenecek olursa, yıllık bileşik büyüme oranının % 1.4 olduğu görülmektedir. Yukarıda verilen veriler özetlenecek olursa, en çarpıcı veri petrol sektörünün 1948 ile 1973 yılları arasında geçen sürede 6 kat büyümesine karşın 1980 ile 2012 yılları arasında geçen sürede günlük üretimdeki büyümenin sadece % 40 mertebesinde olmasıdır (IEA,2012.).

Her ne kadar petrol sektöründeki büyüme hızı geçmiş yıllara göre azalmış olsa da günümüz birincil enerji arzında en önemli pay hala % 32.4 ile petrole ait bulunmaktadır (IEA, 2012).

2012 yılında dünyada günlük ortalama 86 milyon varil petrol üretilmiştir. Bu üretimin % 43.2'si OPEC ülkeleri, % 40.5'u OPEC dışı ülkeler ve %16.3'ü eski Sovyetler Birliği ülkelerinde gerçekleştiği tespit edilmektedir. Petrol üretiminde Suudi Arabistan, Rusya, ABD, Çin, Kanada, İran, BAE, Kuveyt, Irak, Meksika, Venezuela ve Nijerya önde gelen ülkelerdir. Petrol üretim oranı %2'nin üzerinde olan ülkeler Çizim 3'de verilmiştir.

Çizim 3: 1965 – 2012 yılları arasında dünya günlük petrol üretiminin bin varil cinsinden değişimi

Kaynak: (BP, 2013).

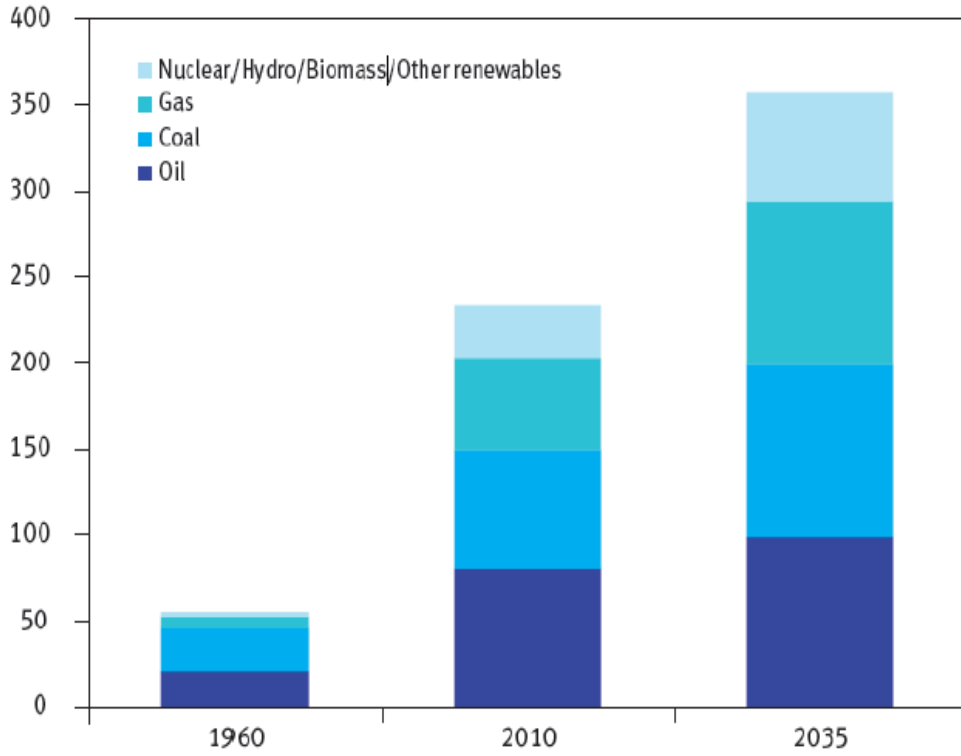
OPEC in 2010 – 2035 projeksiyonu (Çizim 4) incelendiğinde günümüz küresel enerji arzının % 87'sini oluşturan fosil yakıtlar 2035 yılına gelindiğinde % 82'ye gerileyeceği öngörülmektedir.

Ancak, bu projeksiyonda da petrolün, % 27'lik pay ile en önemli yakıt türü olmayı sürdüreceği gözlenmektedir (OPEC, 2012).

Öte yandan, orta vadede, öncelikle Latin Amerika ve Orta Doğu'da gelişmesi beklenen rafineri kapasitesinin ihracatı arttırması ve günümüzde 59 milyon varil olan günlük uluslararası ticaretin 2035 yılında 73 milyon varile çıkması beklenmektedir.

Çizim 4: Dünya birincil enerji arzı projeksiyonu - günlük bin varil

eşdeğer petrol

Kaynak (OPEC, 2012).

5.2.Dünyada Petrol Pazarlayan Ülkeler

Günümüzde dünyanın en büyük 10 firmasına baktığımızda karşımıza 7 enerji firması (Shell – Hollanda, ExxonMobil – ABD, BP – İngiltere, Sinopec – Çin, China National Petroleum – Çin, State Grid – Çin, Chevron - ABD) çıkmaktadır. Bu firmaların (State Grid haricinde) ortak özelliği, ağırlıklı olarak petrol ve doğalgaz alanında faaliyet göstermeleridir denebilir. Bu şirketlerle cirosal anlamda yarışacak farklı sektörlerden şirketler bulunsa da, karlılıklara bakıldığında, petrol firmaları ile rekabet edilememektedir. Çizelge 2'nin devamı incelendiğinde 11. sırada Fransız petrol şirketi Total ve 12. Sırada ABD'nin önemli rafinerilerinden ConocoPhillips bulunmaktadır (Fortune Global, 2011).

Dünya petrol sanayisinin önemli bir kısmı “7 Kızkardeşler” olarak anılan 7 büyük şirket (Anglo-Persian Oil Company – BP, Gulf Oil, Standard Oil of California ve Texaco – Chevron, Royal Dutch Shell, Standard Oil of New Jersey

ve Standard Oil Company of New York – ExxonMobil) tarafından geliştirilmiştir. Şirket yönetimleri, bu şirketlerin bulunduğu Batılı devletler ile petrol rezervlerinin bulunduğu devletler arasındaki ilişkiler dünya petrol sanayisinin ve hatta kimi zaman da tarihe yön veren olaylarda etkin olabilmişlerdir denebilir. Bunlara ilaveten, önceleri var olan işbirliği kültürü sebebiyle şirketler arası rekabet yavaş ilerlerken, OPEC'in kuruluşundan sonra güç dengelerinin değişmesi ve sonrasında yaşanan petrol krizleri ve daha sonrasında petrol sanayisi ciddi değişimlere uğramıştır (Parra, 2010).

Çizelge 2: 2011 yılı en büyük 25 şirketi.

Sıra	Şirket	Gelir	Kar
		(\$ milyon)	(\$ milyon)
1	Wal-Mart Stores	421,849	16,389
2	Royal Dutch Shell	378,152	20,127
3	Exxon Mobil	354,674	30,46
4	BP	308,928	-3,719
5	Sinopec Group	273,422	7,629
6	China National Petroleum	240,192	14,367
7	State Grid	226,294	4,556
8	Toyota Motor	221,76	4,766
9	Japan Post Holdings	203,958	4,891
10	Chevron	196,337	19,024
11	Total	186,055	14,001
12	ConocoPhillips	184,966	11,358
13	Volkswagen	168,041	9,053
14	AXA	162,236	3,641
15	Fannie Mae	153,825	-14,014
16	General Electric	151,628	11,644
17	ING Group	147,052	3,678
18	Glencore International	144,978	1,291
19	Berkshire Hathaway	136,185	12,967
20	General Motors	135,592	6,172
21	Bank of America Corp.	134,194	-2,238
22	Samsung Electronics	133,781	13,669
23	ENI	131,756	8,368
24	Daimler	129,481	5,957
25	Ford Motor	128,954	6,561

Kaynak (Fortune Global, 2011).

1920’li yıllardan başlayarak bölge ülkelerinin petrollerini millileştirmelerine kadar geçen süre içerisinde Ortadoğu’daki petrol rezervlerinin “7 Kızkardeşler” olarak anılan 7 büyük petrol firması tarafından işletilmesine olanak sağlamıştır. Bu firmalar kendi aralarında kurdukları konsorsiyum ile özellikle 1940 – 1970’li yıllar arasında küresel petrol sanayiisine egemen olmuşlardır. Bu konsorsiyum,

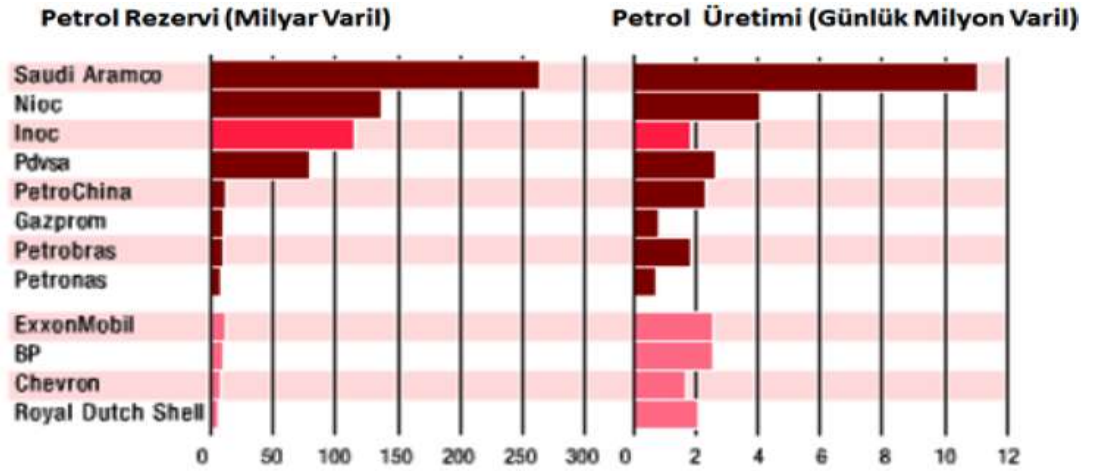

1973 yılındaki petrol krizine kadar dünya petrol rezervlerinin % 85'ini kontrol etmekteydi. Bu firmalardan Chevron, Exxon ve Mobil döneminin en büyük monopolü olan Standard Oil kökenli firmalardır. 1870 yılında Ohio'da John D. Rockefeller tarafından kurulan Standard Oil, 1911 yılında mahkeme kararıyla dağıtılana kadar geçen sürede petrol sanayisinde bir tekel haline gelmiştir.

1990'lı yılların sonlarında petrol fiyatlarında gözlenen ciddi düşüşe karşılık bu firmalar bir kez daha bir araya gelerek "Supermajors"ı oluşturmuşlardır. Firmalar arası birleşmeler sonucu sayısı 4'e inen bu firmalar, OPEC sonrası değişen piyasa şartları sebebiyle dünya rezervlerinin sadece % 6'sını kontrol etmektedirler (Çizelge 2).

Günümüzde, küresel rezervlerin % 88'i OPEC üyesi devletler ve devlet bünyesindeki petrol firmaları tarafından kontrol edilmektedir. 2012 yılı üretim verilerine bakıldığında devlet kontrolündeki üretimin özel sektöre üstünlük sağladığı görülmektedir (Çizim 5).

Çizim 5: Yeni 7 kızkardeşler petrol rezervleri ve petrol üretimi.

Kaynak (Financial Times, 2007).

Çizelge 3: Dünyanın en büyük 25 petrol firması.

	Firma	Günlük Üretim [Milyon varil]
1.	Saudi Aramco	12.5
2.	Gazprom	9.7
3.	National Iranian Oil Co.	6.4
4.	ExxonMobil	5.3
5.	PetroChina	4.4
6.	BP	4.1
7.	Royal Dutch Shell	3.9
8.	Pemex	3.6
9.	Chevron	3.5
10.	Kuwait Petroleum Corp	3.2
11.	Abu Dhabi National Oil Co.	2.9
12.	Sonatrach	2.7
13.	Total	2.7
14.	Petrobras	2.6
15.	Rosneft	2.6
16.	Iraqi Oil Ministry	2.3
17.	Qatar Petroleum	2.3
18.	Lukoil	2.2
19.	Eni	2.2
20.	Statoil	2.1
21.	ConocoPhillips	2
22.	Petroleos de Venezuela	1.9
23.	Sinopec	1.6
24.	Nigerian National Petroleum	1.4
25.	Petronas	1.4

Kaynak (Forbes, 2013)

ÜÇÜNCÜ KESİM: PETROL İLE İLGİLİ ÇÖZÜMLEMELER

(ANALİZLER)

Bu kesimde Azerbaycan petrolü ile ilgili çözümler yer almaktadır. Ayrıca Azerbaycan Enerji Sektörü Piyasası genel olarak incelenmektedir.

Özellikle Azerbaycan petrolünün ülke ekonomisindeki önemi ve payı, Azerbaycan petrolünün dünya petrol piyasasındaki yeri tartışılmaktadır.

6.AZERBAYCAN'DA PETROL'ÜN ÜRETİMİ, PAZARLANMASI VE KULLANILMASI

Bu bölümde Azerbaycan Enerji Sektörü Piyasası kısaca tanıtılmakta ve Azerbaycan'da petrolün üretilmesi, pazarlanması ve kullanılması üç başlıkta sunulmaktadır.

6.1. Azerbaycan Enerji Sektörü Piyasasına Genel Bakış

Enerji Azerbaycan ekonomisinin olduğu kadar dış politikasının da en önemli konusudur. Bakü yönetimi, dış politikasında özellikle son yıllarda geliştirdiği “denge siyasetini, ülkenin enerji stratejisine de bir şekilde yansıtmaktadır. Aynı anda birbirine rakip birçok devlet ve şirketle çalışabilmesi, hiçbir zaman tek projeye bağımlı kalmadan enerji politikalarını çeşitlendirmesi Azerbaycan'ın enerji politikasının göze çarpan niteliğidir. Azerbaycan'ın bu ihtiyatlı ve denge politikası izleme yaklaşımının arkasında kuşkusuz coğrafi konumunun ve tarihten aldığı derslerin büyük bir etkisi bulunmaktadır. Azerbaycan, bilhassa son 10 yılda Rusya Federasyonu'nun ve İran'ın davranışlarında sıkça gördüğümüz gibi enerjiyi bir “silah” baskı unsuru olarak kullanmaya hiçbir zaman kalkışmamıştır. Azerbaycan'ın önceliği ülke ve toplum yararını artırmak, Dağlık Karabağ Sorunu'nun da çözümüyle kalıcı barışı sağlamak amacıyla bölge ülkeleri, küresel aktörler ve dünyadaki diğer ülkelerle işbirliğinde bulunma tercihiyle enerjisini adeta bir “zeytin dalı” olarak uzatan örnek bir aktördür. Bu mülahazalarla, Azerbaycan'ın enerji sektörünün ve bu alandaki stratejisinin inceleneceği bu bölüm, Azerbaycan'ın enerji işbirliğine yönelik

yapıcı politikasının somut projelerle hayata geçirilmesinin de bir özeti niteliğini taşımaktadır (Gürbüz, 2013,297).

Azerbaycan'ın Enerji Sektörü'nün Tarihsel Gelişimi,petrol sektörünün gelişimiyle özdeş olan Azerbaycan petrol sanayinin ilk doğduğu yerlerden biridir. Aynı zamanda bu alanda ilklerin ve önemli kişi ve olaylarında kesiştiği bir noktadır.

Her ne kadar petrolün Azerbaycan'da ticarete kullanıldığına dair bulgular 3. ve 4.yüzyıllara kadar uzansa da, Bakü petroleri Marco Polo ve Evliya Çelebi gibi seyyahlara konu olsa da endüstriyel olarak üretimi 19. yüzyıla rastlamaktadır.

Bu bağlamda ilk modern petrol kuyusu, 1848 yılında Bakü'nün kuzeydoğusunda yer alan Abşeron Yarımadası'nda Bibiheybet'te ABD'nin Pensilvanya'da ilk petrol kuyusunu açtığı 1859 yılından neredeyse on yıl öncesinde kazılmıştır (Çelikpala, 2013,298).

Dinamiti bulan Alfred Nobel'in ağabeyi Robert Nobel'in Azerbaycan petrol endüstrisine yatırım yapan ilk yabancı şirket olan "Nobel Kardeşler Petrol Şirketi'ni (Nobel Brothers' Petroleum Company)" 1876'da kurmaları, Bakü petroleri için bir dönüm noktası sayılır. Bakü'deki petrol üreticilerinin en büyük sıkıntısı olan üretilen petrolün taşınması konusu ve o zamanlar keçi derilerinden imal edilen torbalarla deve ve at sırtında yapılan meşakkatli ve sınırlı miktardaki taşımacılığı kolaylaştırıcı çözüm yine Nobel Kardeşler'den gelmiştir. Bu bağlamda 1877 yılında "Zoroaster" (Zerdüş) isimli Dünya'nın ilk petrol tanker Bakü petrolerini taşımak için imal edilmiştir (Yergin, 2003,58).

Her ne kadar o dönemin Çarlık Rusya'sında da anti-semitizm çok etkili olsa ve 1882 tarihli bir fermanla Yahudilerin Rus İmparatorluğu'nda toprak satın almaları veya kiralamaları yasaklanmış bulunsa da, Bakü-Batum Demiryolu'nun finansman sıkıntısının aşılabilmesi amacıyla dönemin zengin Yahudi ailelerinden Rotschildlardan borç alınması, bu aileyi de Bakü petrolüyle tanıştırmıştır. Rotschildların 1883 yılında kurdukları "Hazar ve Karadeniz Petrol Endüstrisi ve Ticaret Topluluğu (Caspian and Black Sea Oil Industry and Trade Society)" aracılığıyla Bakü petrollerinin ticaret yolu açılmıştır.1886 yılında Bakü yakınlarındaki Bibiheyet'te büyük petrol rezervi bulan yerli üreticilerden "Hacı

Zeynalabdin Taghiyev Petrol Ticareti Şirketi” kısa zamanda üretimden rafineriye, taşımacılıktan satışına petrol sektörünün tüm zincirlerinden yer edinerek Bakü’nün en zengin şirketleri arasına girmiştir (Yergin, 2003,60-61).

Petrol sektöründe yaşanan bu gelişmelerle petrol üretimi 20. yüzyılın başında yıllık 11.5 milyon tona ulaşan Bakü, sözkonusu dönemde 9,1 milyon ton üretim yapan ABD’yi de geçerek petrol üretiminde Dünya’da ilk sıraya yerleşmiştir.

Bu gelişmelerin bir sonucu olarak 1907’de Bakü ve Karadeniz kıyısındaki Batum arasında 885 km uzunlukla dünyanın ilk petrol (gazyağı) boru hattı inşa edilmiştir (Babayev, 2013, 9).

Birinci Dünya Savaşı’nda Kafkaslar için verilen uluslararası mücadelede Bakü petrollerini ele geçirme en önemli amaçların başında gelmiştir. Bu bağlamda Osmanlı Devleti ile ittifak halinde olan Almanlar özellikle Azeri petrollerine ulaşabilmeyi hedeflemişlerdir. 1918’de Azerbaycan Demokratik Cumhuriyeti Tiflis’te bağımsızlığını ilan ettiğinde Osmanlı Devleti bu devletle ilk diplomatic ilişkiler tesis eden devlet olmuş, aralarında 4 Haziran 1918 tarihinde imzalanan Barış ve Dostluk Antlaşması’na ekli Protokol’de Bakü-Batum Boruhattı’nın statüsüne de yer verilmiştir. Buna göre taraflar Bakü-Batum Boruhattı’nın işletme sorumluluğunun Azerbaycan-Gürcistan ve Osmanlı Devleti’nde olması konusunda uzlaşmaya varmışlardır (İbrahimov,2013,7-9).

Osmanlı’nın savaşın mağlubu olarak İtilaf devletleriyle imzaladığı Mondros Mütarekesi sonucunda Bakü’nün dolayısıyla Bakü –Batum Boruhattı’nın kontrolü de İngilizler’e geçmiştir. Ne var ki, kısa bir süre sonra şehri terk etmek durumunda kalan İngilizlerin yerine 28 Nisan 1920’de Bolşevikler Bakü’de yönetimi ele geçirmiş ve petrol sektörünü kamulaştırmışlardır. Bolşeviklerin özel mülkiyete el koyması nedeniyle birçok petrol yatırımcısı Bakü’den diğer ülkelere göç etmek zorunda kalmıştır (İbrahimov,2013,10).

İkinci Dünya Savaşı sırasında, SSCB’nin petrol üretiminin %75’ini gerçekleştiren Azerbaycan’ı ele geçirmek ve Bakü petrollerini kontrol altına almak Almanların Sovyetler Birliği’ne 1941’de saldırmasından sonra ilk hedefi olmuştur. “*Bakü petrollerini ele geçirmediğçe savaşı kaybetmiş sayılırız*” diyen Adolf Hitler,

Bakü'nün ele geçirilme tarihini 25 Eylül 1942 olarak belirlemiştir. Ancak Almanlar, yenilgiye uğratılmış ve Hitler'in bu hayali gerçekleşmemiştir. Savaş sırasında Almanların Bakü petrolerini ele geçirme planları, Josef Stalin'i alternatif petrol kaynakları araştırmaya sevk etmiştir. Bu amaçla Bakü'de bulunan çok sayıdaki uzman özellikle Volga Nehri yakınlarında Ural Dağları eteklerindeki bulgelerde araştırmalar yapmaya gönderilmiştir. Yeni sahaların bulunmasını takiben başlıca petrol yatırımlarının Ural Bölgesi'ndeki petrol kaynaklarının üretime geçirilmesine yönelik yapılmasıyla Bakü, SSCB'nin ana petrol üretim merkezi olma özelliğini yitirmiş ve petrol üretimi düşmüştür (Babayev, 2013,14).

1980'li yılların başında denizin 80-350 metre derinliklerinde 700 milyon ton petrol ve 200 milyar metreküp gaz içeren Güneşli (1979), Çıracık (1985), Azeri (1988), Kepez (1989) sahaları bulunmuştur. Fakat gerekli teknolojik donanım yetersizliğinde SSCB döneminde bu sahalarda üretime geçilememiş ve sözkonusu sahaların geliştirilmesi 1991 yılında Azerbaycan'ın bağımsızlığını elde etmesi sonrasına kalmıştır.

Bağımsızlıktan sonraki kısa süreli çalkantılı dönemi takiben, Azerbaycan petrol ve doğalgaz alanında yabancı firmalarla işbirliğine giderek enerji kaynaklarını milli gelirinin önemli kalemi haline getirmeyi başarmıştır (Babayev, 2013,7).

Günümüzde Azerbaycan Enerji Sektörü ve Yapılanması kanıtlanmış petrol rezervleri 2012 yılı itibarıyla 7 milyar varildir. Azerbaycan'ın en büyük hidrokarbon sahaları örneğin 2010 yılında petrol üretiminin %80'nini gerçekleştirdiği Azeri-Çıracık-Güneşli sahası gibi sahalar Hazar Denizi'nde yer almaktadır (BP,2013,6).

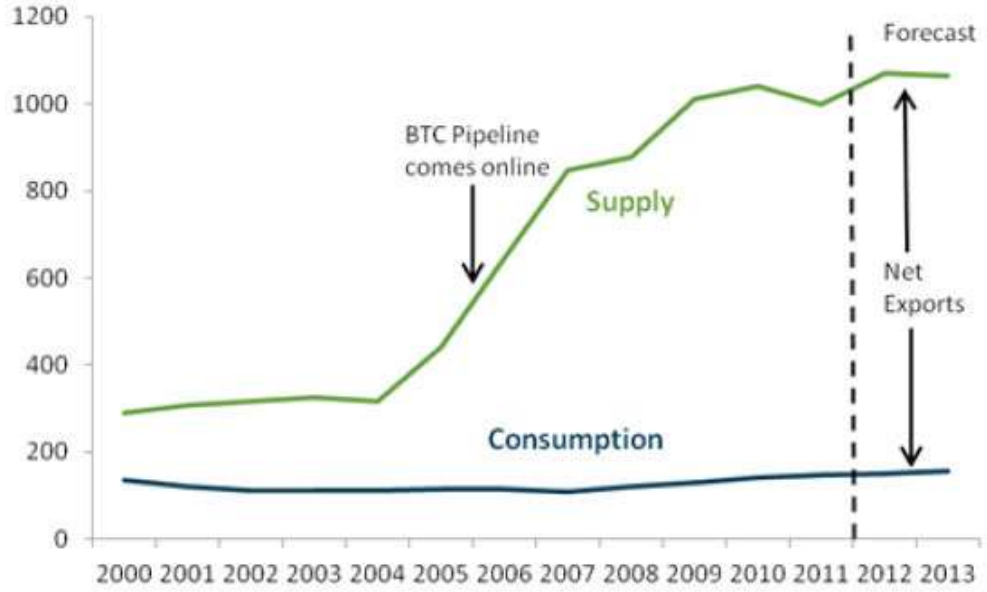
Harita 2: Azerbaycan'ın Başlica Petrol ve Doğalgaz Sahaları

Kaynak (BP,2013).

2012 yılında Azerbaycan'ın petrol üretimi bir önceki yıla göre %5,2 azalmış ve günde 872 milyar varil olarak gerçekleşmiş, buna karşılık tüketimi %5,4 artarak günde 93 milyar varil olmuştur (BP,2013).

Çizim 6: Azerbaycan'ın Petrol Üretim ve Tüketimi 2000-2012

Kaynak (EIA ,2012).

Azerbaycan'ın üç petrol ihracat boruhattı - Bakü-Tiflis-Ceyhan (BTC), Bakü-Novorossik ve Bakü-Süpsa - bulunmasına rağmen petrolünün yaklaşık %80'ini BTC üzerinden ihraç etmektedir. Aşağıda ayrıntılı olarak incelediğimiz 1768 km uzunluğunda günde 1.2 milyar varil petrol taşıma kapasitesine sahip olan BTC, Hazar Denizi'nde yer alan Azeri-Çırac-Güneşli sahalarından başlamakta, Gürcistan'dan Türkiye'ye uzanmakta ve Akdeniz'de Ceyhan limanına ulaşmaktadır. Hat BP tarafından işletilmektedir. Bakü-Novorossik Petrol Boruhattı ise 1330 km uzunluğunda günde 100.000 milyar varil petrol taşıma kapasitesine sahiptir. Hazar Denizi'nde yer alan Sangaçal Terminali'nden RF'nin Karadeniz'deki Novorossik limanına kadar olan bölümü SOCAR, RF'deki bölümü ise Trnasneft işletmektedir. SOCAR ve Transneft arasında boruhattının taşıma tarifesine ilişkin olarak devam eden bir anlaşmazlık bulunmaktadır. 2010 yılında bahse konu boru hattından yaklaşık günde 45.500 milyar varil petrol ihraç edilmiştir. Azerbaycan'da Bakü'den Gürcistan'ın Süpsa limanına uzanan Bakü-Süpsa Petrol Boruhattı ise 833 km uzunluktadır ve günde yaklaşık 145.000 milyar varil petrol taşıma kapasitesine sahiptir. "Asrın Anlaşması" çerçevesinde petrol üretimi için oluşturulan Azerbaycan

Uluslararası İşletim Şirketi (*Azerbaijan International Operating Company-AİOC*) adına BP tarafından işletilmektedir. Azerbaycan, 2010 yılında günde 1,1 milyon varil petrol ihraç etmiştir (EIA,2013).

2012 yılında Azerbaycan'ın ham petrol işleme (rafineri) kapasitesi günde 399 milyon varildir. Azerbaycan'da ham petrolü işlemek için iki rafineri günde 239 milyon varil kapasiteli Bakü rafinerisi ve günde 160 milyon varil kapasiteli Yeni Bakü Rafinerisi bulunmaktadır. Ancak her iki rafinerinin de Azerbaycan Hükümeti tarafından 500-600 milyon dolar tutacağı tahmin edilen yenilenme gereksinimi bulunmaktadır (Energy Charter Secretariat, 2013,27).

2012 yılında Azerbaycan'ın kanıtlanmış doğal gaz rezervleri yaklaşık 0,9 trilyon mi³tür. Azerbaycan 2011 yılına göre doğal gaz üretimini %5,1 artırarak 15,6 milyar mi doğal gaz üretmiştir. Buna karşılık tüketimi 2011 yılına göre %3,7 artarak 8,5 milyar mi olarak gerçekleşmiştir. Azerbaycan'ın enerji profili Şah Deniz (ŞD) doğal gaz sahasının BP tarafından 1999'da keşfedilmesi ve sahanın 2006'da ŞD Konsorsiyumu tarafından üretime geçirilmesiyle değişmiştir. Bu bağlamda 2007 yılına kadar RF'den gaz ithal eden Azerbaycan 2007 yılı itibariyle sadece kendi doğal gaz ihtiyacını karşılamakla kalmamış aynı zamanda Gürcistan, Türkiye, İran ve RF'ye de gaz ihraç eder konuma gelmiştir (BP,2013).

Yaklaşık 30 Tcf'lik gaz rezerviyle Dünya'daki 9. büyük doğal gaz sahası olan ŞD'nin halihazırda sadece birinci fazı (ŞD-1) faaliyettedir.

ŞD-2'nin 2014 yılında üretime başlaması öngörülmüş olmasına rağmen aşağıda inceleyeceğimiz üzere Türkiye ve Azerbaycan arasındaki ilişkilerin, Türkiye'nin "Ermenistan açılımı" sürecinde dalgalanması üzerine tarafların arasında yaşanan ŞD-1 gaz fiyatına ilişkin anlaşmazlık sebebiyle ŞD-2'nin faaliyet geçmesi 2018 yılına sarkmıştır (Mammadov,2010,1).

Azerbaycan'ın ana doğal gaz ihracat boruhattı Bakü-Tiflis-Erzurum'dur (BTE). Diğer önemli boruhatları ise 2010 yılından itibaren RF'ye doğal gaz ihracatına başladığı Gazi-Magomed-Mozdak Boruhattı ve İran'la arasındaki Bakü-Astara Doğalgaz boruhattıdır (EİA,2013).

Azerbaycan gaz üretimini 2020 yılında 55 milyar mi³e, ihracatını ise 20 milyar mi³e çıkarmayı hedeflemektedir. Söz konusu ilave üretimi Ümit (SOCAR), Abşeron (TOTAL), ACG Off-shore (BP), Şafak Asiman (BP), Nahçıvan gibi yeni keşfedilen gaz sahalarından gelmesi beklenmektedir. Bu çerçevede SOCAR'ın %40 payı bulunduğu Ümit ve Abşeron doğal gaz sahalarından Ümit 200 milyar mi, Abşeron ise 350 milyar mi gaz rezervine sahiptir (Naturalgas Europe, 2012,1).

Azerbaycan'ın elektrik sektörü Güney Kafkasya ülkeleri içinde en eski ve en gelişmiş olanıdır. 19 elektrik santraline sahip olan Azerbaycan'ın kurulu elektrik üretim kapasitesi 6.400 MW'tır. Elektrik üretim kapasitesi içinde termal (*kömür*) ve hidroelektrik santralleri kurulu gücün %90'ını oluşturmakta ve mevcut üretilen elektriğin de %10'nu karşılamaktadır. Kamu enerji şirketi "*Azer enerji*" elektrik üretim ve dağıtımından sorumlu şirkettir (US Embassy, 2013, 4).

Rüzgar, güneş, su kaynakları, bio-yakıt potansiyeli ile Azerbaycan çarpıcı fırsatlara sahiptir. Azerbaycan'ın yıllık rüzgar kapasitesinin yaklaşık 800 MW olduğu tahmin edilmektedir ki, bu 2.4 milyar kwh elektrik üretebilme imkanı vermektedir. Diğer taraftan yıllık ortalama 2400-3200 saat güneş alan Azerbaycan'da 1500-2000 kwh/ mI elektrik üretebilmek de mümkündür. Hidroelektrik potansiyelinin ise yaklaşık 40 milyar kwh olduğu tahmin edilmektedir. İlâveten, Azerbaycan'ın büyük ve küçük Kafkas Dağları, Abşeron Yarımadası, Taliş Dağları, Kur Vadisi ve Guba Bölgesi'nde önemli miktarda jeotermal kaynakları bulunmaktadır. Yenilenebilir enerji kaynakları arasında yerli ve yabancı yatırımlar için ilgili mevzuatın geliştirilmesinden bir kamu şirketi olan "*Alternatif ve Yenilenebilir Enerji Kaynakları Şirketi*" sorumludur. Azerbaycan Hükümeti'nin bu alandaki stratejisi mahiyetinde 2005-2013 yıllarını kapsayan bir "*Devlet Programı Belgesi*" bulunmaktadır (US Embassy, 2013,5).

Azerbaycan'ın petrol ve doğal gaz sektöründeki "*ulusal şampiyonu*" Azerbaycan Cumhuriyeti Kamu Petrol Şirketi'dir (*State Oil Company of the Azerbaijan Republic-SOCAR*). SOCAR, petrol ve doğal gaz arama, üretim, petrol ve doğalgazın taşınması pazarlanması ve rafineri zincirlerinde faaliyet göstermektedir. 13 Eylül 1992'de 200 sayılı Başkanlık Kararı ile Azerbaycan'ın *Azerneft* ve *Azneftkimya* kamu petrol şirketlerinin birleştirilmesiyle oluşturulmuştur. Uluslararası

büyük enerji devleri içine girme hedefinde olan SOCAR; Gürcistan (*SOCAR Gürcistan Gaz Şirketi*) ve Türkiye’de (*SOCAR Turkey Enerji A.Ş*) ortaklık şirketleri, Romanya, Avusturya, Kazakistan, İngiltere, İran, Almanya, Ukrayna ve Washington’da temsilciliklere sahiptir ([SOCAR, 2013, 1](#)).

Türkiye petrokimya sanayinin %25’ini oluşturan bu alandaki en büyük şirketi PETKİM’i satın alan ve STAR Rafinerisi’ni inşa etme hazırlığında olan SOCAR, bu çerçevede piyasa payını %40’a çıkarmayı hedeflemektedir. Diğer taraftan Gürcistan gaz piyasasının %70-75’ine doğal gaz sağlamakta ve tüm Gürcistan doğal gaz piyasasını ana dağıtım şirketi aracılığıyla kontrol etmektedir.2011 yılında İsviçre’nin “*Esso İsviçre Şirketi*”ni Exxon Mobil’den 330 milyon dolara satın alan SOCAR, Birleşik Arap Emirlikleri’nde 645.000 ton kapasiteli petrol depolama inşaatına başlamıştır (İbrahimov,2013,43).

Azerbaycan Cumhuriyeti Devlet Petrol (Neft) Fonu (*State Oil Fund of the Republic of Azerbaijan-SOFAZ*), Azerbaycan’ın enerji ile ilgili alanlarda elde edeceği gelirlerinin ayrı bir tüzel kişilik çatısı altında, ulusal bütçeden bağımsız, uluslararası tanınmışlığı ve güvenilirliği olan mali kuruluşlar ve fon yöneticilerinin yönlendirmeleriyle yurtdışında hisse, fon, varlık alımı, altın gibi finansal araçlara yatırım yapılarak en iyi şekilde değerlendirilmesi amacıyla oluşturulmuş bir fondur. Uluslararası finans kuruluşlarının da tavsiyeleriyle “*Azerbaycan Hükümeti’nin Azerbaycan Cumhuriyeti İçin Devlet Petrol Fonu Kurulmasına İlişkin 240 sayılı Kararı*” çerçevesinde Aralık 1999’da oluşturulmuştur (OILFUND 2013,3).

Başlıca gelirleri ham petrol ve doğal gaz satışından elde edilen gelirler, yabancı şirketlerle gerçekleştirilen ortaklıklardan elde edilen gelirler, lisans ve telif ücretleri v.b. gibi gelirlerdir. Yukarıda da değinmiş olduğumuz üzere, ulusal merkez bankasının dışında yurtdışındaki finansal araçlar ve varlıklar çerçevesinde yatırım yapılarak değerlendirilmekte, gelirleri vergiden muaf tutulmakta olan ayrı bir özel kişiliktir.

SOFAZ bünyesinde değerlendirilen kaynaklar, başlıca alt yapı yatırımları, ekonominin enerji dışındaki sektörlerine yapılan yatırımlar, Dağlık-Karabağ Savaşı sırasında yerlerinden edilen mültecilere konut yapılması, BTC’nin yapımının

finansmanı, Azerbaycan'ın kuzeyindeki Oğuz Bülgesi'nden Bakü'ye içme suyu getirilmesi, Bakü-Tiflis-Kars Demiryolu'nun finansmanı gibi ulusal düzeyde öneme haiz sosyo-ekonomik amaçlı projeler için kullanılmıştır (OILFUND 2013,3).

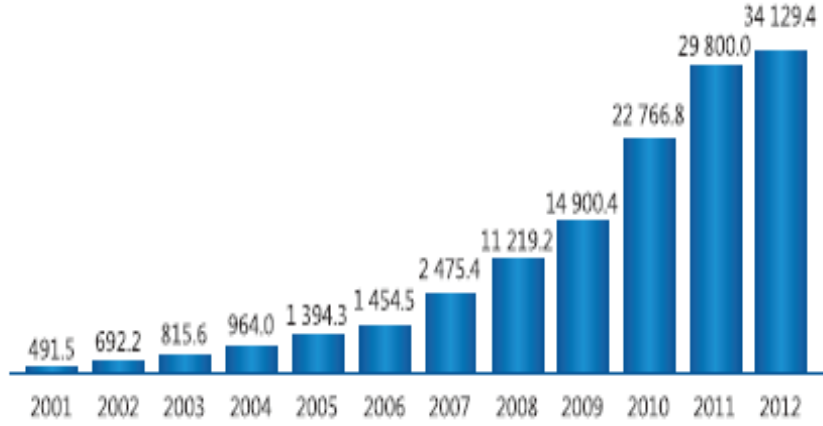
Cumhurbaşkanı İlham Aliyev tarafından 27 Eylül 2004 yılında imzalanan “*Petrol ve Doğalgaz Gelirlerinin Yönetimine İlişkin Uzun Dönemli Strateji*” isimli Başkanlık Kararı uyarınca bu gelirlerin 2005-2025 yılları arasında aşağıdaki alanlarda değerlendirilmesi kararlaştırılmıştır:

- Petrol dışındaki sektörlerin, bölgelerin, küçük ve orta ölçekli işletmelerin (KOBİ) lerin geliştirilmesi,
- Büyük ölçekteki alt yapı projelerinin gerçekleştirilmesi,
- Yoksulluğu azaltmaya yönelik ve diğer mahiyetteki sosyal projelerin gerçekleştirilmesi,
- Ekonominin teknolojik ve yenilikçi altyapısının geliştirilmesi,
- Ülke insan kaynağının geliştirilmesi, eğitim bursu verilmesi,
- Ülkenin savunma kapasitesinin güçlendirilmesi,
- Yerinden edilmiş kişilerin ve tekrar serbestleştirilmiş bölgelerin yeniden yerleşime açılması ve kalkındırılması (İsmailzade, 2005, 71).

2012 yılında kuruluşunun 13. yılını kutlayan SOFAZ'ın gelirleri %14.5 artarak 34.1 milyar dolara ulaşmıştır. Aşağıdaki şekilde SOFAZ'ın varlıklarının 2001-2012 yılları arasında büyümesi görülmektedir.

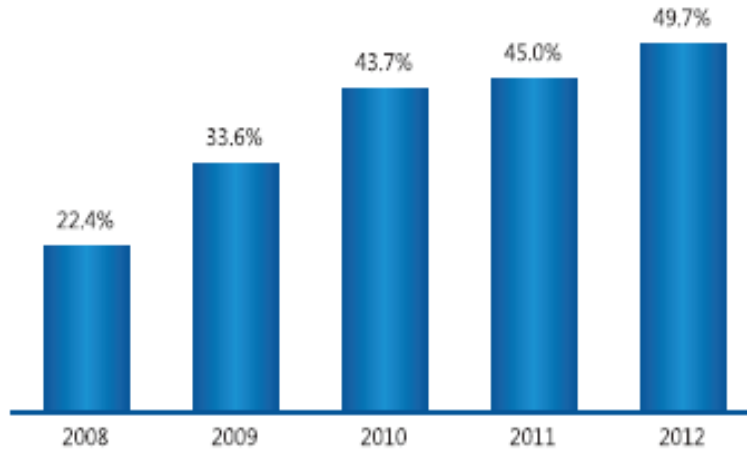
SOFAZ'ın gelirleri (*enerjiden elde edilen gelirler*) Azerbaycan GSMH'nin yaklaşık %50'sini oluşturmaktadır (www.oilfund.az/ 2012,10).

Çizim 7: SOFAZ'ın Gelirlerindeki Büyüme (2001-2012)

Kaynak (OILFUND, 2012).

Çizim 8: SOFAZ'ın Varlıklarının GSMH İçindeki Payı

Kaynak:(OILFUND 2012)

Bağımsızlığını kazandıktan sonra Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının geliştirilmesi konusundaki en büyük sıkıntısı kaynaklarını bağımsız olarak geliştirecek “*know-how*” ve insan kaynağına sahip olmasına rağmen gerekli mali ve teknik donanıma sahip olmamasıydı. Bu zorluğu aşabilmek için Azerbaycan 1990'lı yılların başında ABD'nin de yönlendirmesiyle enerji kaynaklarını Batılı şirketlerle işbirliği içinde geliştirmeye karar vermisti. Haydar Aliyev Azeri-Çırac-Güneşli Sahaları'nın işletilmeye açılması için Batılılarla başlattığı müzakerelerde RF'nin de taleplerini dikkate alarak dengeleri gözetten bir pazarlık gerçekleştirmeye çalışmıştır.

Sıkı pazarlıklar sonucunda Güneşli Sahası'nın müzakerelerden çıkartılması ve petrol şirketi Lukoil'e %20 pay verilmesini talep eden RF'yi sadece Lukoil'e %10 pay verilmesiyle ikna etmeyi başararak "Asrın Anlaşması" 20 Eylül 1994 tarihinde Bakü'nün Gülüstan Sarayı'nda imzalanmıştır (İbrahimov,16 – 17).

BP (İngiltere) %17,01; Lukoil (RF) %10; Pennzoil (ABD) %9,82; Unocal (ABD) %9,52; Statoil (Norveç) %8,563; Mc Dermott International (ABD) %2,45; Ramcol (İskocya) %2,08; Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı (Türkiye) %1,75; Delta Nimir (Suudi Arabistan) %1,68 (Javadi, 2013, 2).

6.2 Azerbaycan`da Petrol`ün Üretimi

Dünya sanayinin gelişmeye başladığı 19. yüzyıldan itibaren petrol sektörünün de kurulduğu bir gerçektir. Ülkelerin petrolle tanıştığı ve onu kullanmaya başladığı ilk dönemlerden itibaren Azerbaycan petrolü dünya petrol sektöründe önemli yer edinmiştir.Karada ilk modern petrol sondajı ve açık denizde ilk petrol üretiminin gerçekleştiği yer olan Azerbaycan yıllar içerisinde petrol sektörünü geliştirmeye devam etmiştir.Modern uluslararası petrol endüstrisinin "babası" olarak adlandırılan Bakü Petrolü, petrol sanayi tarihinde birçok ilklere imza atmıştır. (Adams 1998, 81)

Azerbaycan'da petrolün varlığının bilinmesi ve kullanımının tarihi oldukça geçmişe dayanmaktadır. M.Ö 7-6. yüzyılda itibaren Azerbaycan'da petrolün günlük hayatta hem tıbbi amaçlar için, hem de evlerde ısınma ve aydınlatmada kullanılmak için çıkarıldığı bilinmekteydi. Yakıt petrolü Abşeron yarımadasından İran'a, Irak'a ve Hindistan'a gönderilmekteydi (Yusifzade,1996, 33).

1594 yılında Abşeron Yarımadası'nda Bakü'nün Balahanı bölgesinde Memmet Nuroğlu tarafından 35 metre derinlikte petrol kuyusu kazılmıştır (Aliyev 1994,22).

1798-1830 yılları arasında dünya tarihinde ilk defa olarak petrol sondajı deniz selfinde Bakü'nün Bibi-Heybet Köyü'nde yapılmıştır. Kayıtlar, 1806 yılında Abşeron Yarımadası'nda 50 petrol kuyusunun bulunduğunu göstermektedir. 1821 yılına kadar Abşeron'da yaklaşık 120 petrol kuyusu kazılmıştır (Yusifzade 1996,34).

19. yüzyılın başlarında Azerbaycan'da 500'e kadar elle kazılmış petrol kuyusu mevcut olmuştur (İbadoglu, 2005,10).

1820-1830 yıllarında petrolün endüstriyel olarak arıtılmasına başlanmış, gazyağı elde edilmesi için makine ilk Bakü'de icat edilmiştir. 1840-1850 yılları arasında Bakü ve Hesterhan (Azerbaycan'dan kuzeyde Hazar denizi deltasında bulunan bir Rusya şehri) arasında gazyağı taşınması için ulaşım gerçekleştirilmiştir. 1848 yılında dünya petrol endüstrisi tarihinde modern usulle sondaj yapılması ilk olarak Bakü'nün Bibi-Heybet bölgesindedir. 1859 yılında Kokarev ve Kurbarin parafin ve gazyağı elde etmek için Surahani'da (Kadim Atesperest Mabedinin yakınında) ilk fabrikayı kurmuşlardır. 1870'li yılların sonunda Bakü dünyanın başta gelen sanayi ve maliye merkezlerinden biri olmuştur. 1863 yılında ilk petrol damıtma makinesi Azerbaycan'da Cevat Melikov tarafından kurulmuştur, onu daha sonra Mirzoyev, Tagiyev ve başka sanayiciler izlemiştir. 1873 yılındaysa Bakü'de artık 50 petrol damıtma tesisatı faaliyet göstermekteydi. 1870-1890 yılları arasında petrol fiskiyeleri tamamen sıradan bir durumdu. Aynı yılda Bibi-Heybet'teki en verimli kuyulardan birinde üç ay boyunca 90 milyon varilden çok petrol fişkırıştı. 1875 de Balahani bölgesinde ikinci en güçlü olan kuyudan bir ay içinde her gün 240-330 ton petrol üretilmiştir (Yusifzade, 1996,37).

1872 yılında yabancı mülkiyetçiler Abşeron Yarımadası'nda petrol sahaları almaya başlamıştı. Bu dönemde Nobel'ler ve Rothchild'ler kuyu alımına başladılar. Araştırma ve geliştirme, Abseron'da o dönemde dünyaca meşhur olan Balahani, Surahani, Ramana ve Bibi Heybet bölgelerinde en büyük petrol sahalarının bazılarında başlamıştı. Toplam elde edilebilir rezervler 500 milyon tondan fazlaydı.1874 yılında "Nobel Kardesleri Birliği" kuruldu. Birlik petrol sahalarıyla Bakü'deki arıtma fabrikaları arasında petrol boru hatları inşasına başladı. 1875 yılında Lubricating petrolü Azerbaycan'da dünyada ilk olarak üretilmekteydi. 3 yıl sonra artık bu ürün dünya piyasasında çok büyük talep görmeye başlamıştı. 1877'de dünyanın ilk çelik tankeri Ludwig Nobel tarafından sipariş edilmiş ve gazyağının taşınması için işleme verilmişti (Yusifzade, 1996,39).

Bu yılda Sabunçu sahaları ve Bakü'nün "Kara Şehir" kısmındaki fabrikalar arasında yapılan boru hatlarının inşası tamamlanmıştı.1878'de Paris'te, Bakü fabrikalarında üretilmiş olan petrol ürünlerinin uluslararası tanıtımı için sergi açılmış, bunu Brüksel'deki(1880) ve Londra'daki (1881) sergiler takip etmiştir. 1879 Sabunçu - "Kara Şehir" demiryolu inşası tamamlanmış ve Balahani'da ilk elektrikli istasyon yapılmıştır. 1882 yılında kesintisiz petrol damıtımına Nobel Kardeşleri'nin fabrikalarında başlatılmıştır (Yusifzade,1996,41).

1883 Bakü ve Batum arasında Trans Kafkas Demiryolu yapımı tamamlanmış ve demiryolu tanklarında petrol sevkiyatına başlanmıştır. 1884 yılında Rothchild kardeşleri "Hazar-Kara Deniz Petrol Sanayi ve Ticaret Şirketi"ni kurmuştur. Aynı yılda Azerbaycan'da yerli ve yabancı petrol üreticileri tarafından bir konsey kurulmuş ve bu konsey faaliyetini uzun yıllar devam ettirmiştir. 19. yüzyılın ortalarında Azerbaycan'da petrol alanında birkaç şirket faaliyet gösterdiği halde, yüzyılın sonlarında onların sayısı 140 kadardı (İbadoğlu, 2005, 8).

Artık 1885 yılında Bakü'de üretilen gazyağı Amerikan gazyağına tüm dünya piyasalarında üstünlük sağlamıştı. 1887 yılında Bakü-Batum boru hattı yapımına başlandı. 1890-1900 yılları arasında Bakü'de bölge içi petrol sahaları ile petrol rafinerilerini birleştiren toplam uzunluğu 277 km olan 26 boru hattı yapılmıştır. Bu hatların yapımı için yapılan yatırımın geri dönüşümü bir yıldan da kısa sürede sağlanmıştı (Yusifzade, 1996, 42).

19. yüzyılın sonuna doğru Bakü "Siyah Altının Başkenti" olarak anılmaktaydı. 1850 yılında dünya petrol üretimi 300 ton seviyesindeyken, 1881 yılında bu rakam 4,4 milyon tona yükselmişti. 1891 yılından ise dünyada üretilen 22,5 milyon ton petrolün 9,5 milyon tonu ABD'nin, 10,8 milyon tonu ise Azerbaycan'ın payına düşmekteydi. 1900 yılında Bakü'de mevcut olan 3000'in üzerindeki kuyudan 2000 kadarında petrol üretimi, sanayi yöntemiyle yapılmaktaydı (Aliyev,1994,22).

19. yüzyılın sonuna gelindiğinde yabancı sermayeli şirketler arasında başta Nobel Kardeşleri Birliği olmak üzere, Rotsild Kardeşler ve Shell önemli topluluklardı. Burada Azerbaycan burjuvazısının, başta Hacı Zeynelabidin Tağıyev

olmak üzere, Musa Nagiyev, Murtaza Muhtarov, Şemsi Esedullayev gibi önemli temsilcileri vardı. Yerli ve yabancı petrolcülerin Azerbaycan'da kurdukları gemi filolarıyla 1890 yılında Bakü, dünyanın yoğun limanı olmuştu (Yusifzade, 1996, 37).

Alfred Nobel, Nobel kardeşlerinin Bakü'deki petrol üretim şirketinde en büyük hisse (%12) sahibiydi. 1901 yılında, büyük bölümünü Bakü'deki petrol sahalarından elde ettiği gelirlerden oluşan servetiyle, Alfred Nobelin isteği üzere ölümünden sonra Nobel Ödülleri tesis edilmiştir.

1901 yılından itibaren Nobel ödülleri Fizik, Tıp, Kimya, Edebiyat, Barış ve Ekonomi (1968) alanlarında verilmektedir (Aliyev,1994,30).

1905 yılında kompresör kullanımına ilk olarak Bakü civarı bölgelerdeki kuyularda başlandı. 1909'da Bibi-Heybet Koyu'nda su altında petrol üretimi projesi başlatıldı ve 1932 yılında tamamlandı. Bu üretim koyun suyunun kısmen kurutulması yoluyla yapılmaktaydı. 1911'de Rotari usulü sondaj ilk olarak Surahani'da uygulanmaya başlandı.

1915 derin-deniz pompaları Bakü yakınlarındaki Ramana bölgesinde ilk olarak kullanılmış, 15 yıl sonra bu uygulama ABD'de de kullanılmaya başlanmıştır. 1916 yılındaysa gaslift yöntemi test edilmiştir (Yusifzade,1996,49).

1915-20 yıllarında, I. Dünya Savaşı, bölgedeki siyasi devrimler ve hükümetlerin sık-sık değişmesinden dolayı Azerbaycan'da petrol üretimi azalmıştır. 1920 yılı Sovyetler'in kurulmasıyla petrol millileştirilmiş, petrol sahalarının sahipleri olan yerli ve yabancı mülkiyetçilerin çoğu ülkeyi terk etmeye zorlanmıştır.

1917 Bolşevik ihtilalinden sonra 1920 yılında Sovyetler Birliği kurulmuş (Azerbaycan da bu birliğe dahil olmuştur) ve petrol millileştirilmiştir.

1920 yılında tüm Avrupa ve Asya'da, petrol mühendisleri yetiştiren ilk eğitim kurumu olan Azerbaycan Politeknik Enstitüsü kuruldu. Sovyet döneminin ilk yılı olan 1921'de Azerbaycan'da petrol üretimi 2,46 milyon ton olarak gerçekleşmiş ve 1872 yılındaki seviyesine düşmüştür. Aynı yıl "Azerbaycan Petrol Ekonomisi"

dergisi Bakü'de yayına başlamıştır. 1923'te Termal Sondaj yöntemine başlanmış, 1924 yılında dünyada ilk olarak denizde petrol üretimi Bibi-Heybet Koyu'nda gerçekleştirilmiştir. 1925 yılında bu koy Bakü'de üretilen tüm petrolün % 10'nu vermekteydi. 1925-26 yıllarında sondaj yapımı 1920-21 yılındaki 3400 m seviyesinden 70 kat artarak 203000 metreye yükselmiştir. 1926 yılında petrol üretimi 5,5 milyon tondan 6,8 milyon tona yükselmiştir. Bu dönemde petrol sahalarının yeniden teçhiz edilmesine başlanmış, rotari usulü artık her yerde kullanılmaya başlanmıştı. Buhar makinelerinin yerini elektrik makineleri almaya başlamıştı. Bakü'deki makine üretim fabrikalarında yapılan ürünler petrol sahalarındaki sondaj ve üretim ihtiyaçlarını tamamen karşılamaktaydı. Aynı yıl Abşeron ve Siyezen'de yeni sahalar keşfedilmiştir. 1927'de Sirkülasyon miktarını kontrol eden elektrikli cihazlar geniş çapta kullanılmaya başlanmıştır (Yusifzade,1996,51).

1934 yılında Deniz Jeoloji Araştırma ve Gemi Sondaj Enstitüsü kurulmuştur. Deniz sondajı için metal esaslı platformlar yapılmıştır. 1940'ta petrol endüstri tarihinde ilk defa olarak kuyuların elektrikli sondajına başlanmıştır (Kale Petrol Sahası). 1941 yılında Sovyetler Birliği'nde en derin petrol kuyusunun (3200-3400 m)sondajı Hüseni bölgesinde yapılmıştır. Sovyetler Birliği'ne Azerbaycan petrolünün katkısı çok büyük olmuştur. 1941 yılında Azerbaycan kendi petrol üretim tarihinde, yılda 23,5 milyon tonla en yüksek üretimini gerçekleştirmiş (2006 yılına kadarki en yüksek üretim seviyesi) ve bu rakamla SSCB'de üretilen petrolün % 71,4'ü Azerbaycan'ın payına düşmüştür (Yusifzade, 1996, 55).

II. Dünya Savaşı sırasında Sovyet uçak ve tank yakıtlarında Azerbaycan petrolünden elde edilen yüksek oktanlı benzin kullanılmıştır. Bugün dünyada ikinci en büyük petrol ihracatçısı olan Rusya'da o dönemde şimdiki petrol sahaları daha keşfedilmemiş, mevcut rezervler ise ağır petrol içerdiğinden benzin üretimi için elverişsiz durumda kalmıştır. Bu yüzden o dönemde savaşta kullanılan benzinin % 90 kadarını Azerbaycan petrolünden elde edilen benzin teşkil etmiştir 1941-1945 yılları arasında ülkede petrol üretimi 11,1 milyon tona kadar düşmüştür. Bu değer o dönem için tüm SSCB üretiminin % 63,2'ne denk gelmiştir (İbadoglu, 2005, 15).

1947 yılında, denizde petrol çıkarılmasının gelişmesini teşvik eden “Neft Taşları” sahası keşfedildi. Dünyada ilk defa olarak denizde metal direklerin üzerinde offshore sanayisi kurulmuştur. “Neft Taşları” açık denizde ilk petrol üretiminin gerçekleştirildiği yerdir. Bu saha, Hazar’ın deniz kıyısından 40 km, Bakü’den ise 90 km uzaklıkta yerleşmektedir. Buradan ilk petrol, 942 metre derinlikten fıskiye ile çıkarılmıştır (SOCAR, 2006).

Bu dev sahanın gelişmesi selfte (denizde) petrol üretiminin artırılmasında en önemli rol oynamıştır. Sovyetler Birliği’nde ilk defa olarak doğrudan sondaj yöntemi “Neft Taşları”nda kullanıldı, bu metot Hazar’daki diğer bölgelerde ve Doğu Sibirya’da yayıldı. 1963 yılında Hazar Denizi’nde yaklaşık 800 bağımsız temel inşa edilmiş, 1300 platform ve 450 km uzunlukta dalgakıranlar yapılmıştır. 1964-1968 yıllarında üretim düzeyi hızla artarak yılda 21 milyon ton düzeyine yükselmiştir. 1971 yılında Azerbaycan’da kümülatif petrol üretimi 1 milyar tona ulaşmıştır. 1977’de ilk defa olarak derin deniz sabit platformu tesis edilmiştir (Yusifzade, 1996, 60).

Sovyetler Birliği’nde merkezi planlamanın serbest girişime dayalı piyasa sistemine oranla verimsiz olması nedeniyle sistemde ciddi bir değişiklik ihtiyacına Mikael Gorbachev, “Glasnost” (Açıklık) ve “Perestroika” (Yeniden Yapılanma) olarak belirlediği temel politikalarla cevap vermeye çalıştı. Mikael Gorbachev yeni bir federasyon kurmayı ve “Sovyet Sosyalist Cumhuriyetleri Birliği’ni” kurtarmayı denedi; 1990’larda “Yeni Bir Birlik Anlaşması”nın gerekliliğini vurguladı. Yeni anlaşma cumhuriyetler için gerçek ekonomik ve politik egemenliği garanti edecekti. Ancak, Mikael Gorbachev kontrolü kaybederken, milliyetçilik onu yenecek ve on beş cumhuriyet bağımsızlığını ilan edecektir (Nuri, 2000, 23).

Zira Batı’da liberal demokrasinin etkinliğini arttırdığı bir ortamda Sosyalist ideoloji etkinliğini ve çekiciliğini kaybetmişti. Bağımsızlıklarını kazanmalarının ardından Birleşmiş Milletlere üye olan yeni cumhuriyetler, böylece doğal sınırları ve varlıkları üzerinde egemenliklerini yasal olarak ilan etmiş oldular (Nuri, 2000, 25).

SSCB'nin dağılmasından sonra da bütün alanlarda olduğu gibi petrol üretiminde de 1992 yılından başlayarak 1999 yılına kadar yıldan yıla azalma devam etti. Yeni kuyuların keşfedilmesine ve üretime başlamasına rağmen, teknik alt yapıdaki eskime ve yetersizlik nedeniyle üretim azaldı. Yapılan araştırmalar doğrultusunda Hazar Denizi'ndeki kıyı kesiminin gelişimine ve Hazar'da ilk bilimsel araştırmalara başlayan ülke olması nedeniyle Azerbaycan sektöründe yatırımlar daha fazladır. Petrol şirketlerinin Azerbaycan'a ilgisi 1989'da "Ramco" şirketinin başkanı S.Rimp'in gelişiyle başladı. Böylece asrın başlarında olduğu gibi Azerbaycan petrolü yeniden Batı yatırımlarının dikkatini çekti. "Ramco"nun ardından "Pennzoil", "BP/Statoil" ve "Amoco" temsilcileri de gelerek görüşmelere başladılar. Nihayet yapılan görüşmeler sonucunda gerçekleştirilen ilk anlaşma "Asrın Anlaşması" olarak adlandırıldı (Mülkiyet Gazetesi, 1998, 2).

Yabancı şirketlerin Bakü petrolünden pay almak üzere bölgeye gelerek mücadeleye koyulmalarının temel nedenleri arasında özellikle şunlar öne çıkmaktadır (Azerbaycan'ın Petrol Anlaşmaları, 2007, 4).

1. Hazar'ın üretim potansiyelinin büyük olması;
2. Geçmişte elde edilme imkânı olmayan yatırımın bugün için çekici olma özelliği;
3. Gerçek potansiyelin tespit edilebilme imkânının katılımı ile mümkün olabilmesi;
4. Üretilen petrolün yerel ihtiyaçların ötesinde dünya piyasalarına arz edilecek olmasıdır.

20 Eylül 1994'te Azerbaycan için yeni bir petrol döneminin başlamış oluyordu. Bu başlangıç, petrol ve doğal gaz anlaşmalarının inceleneceği bölümde geniş olarak yer alan, "Asrın Anlaşması" ile olmuştur.

Hazar denizinde, henüz çıkartılmayanlar dâhil, 25 milyar ile 35 milyar varil arasında rezerv bulunduğu tahmini ağırlık kazandı. Hazar'daki petrol rezervlerinin ülkelere göre dağılımı Çizelge- 4 'de gösterilmiştir.

Çizelge:4 Hazar'daki Petrol Rezervlerinin Ülkelere Göre Dağılımı

Ülke adı	Petrol Rezervleri (Milyar varil)
Kazakistan	13515.0
Azerbaycan	5056.2
Türkmenistan	4293.0
İran	1908.0
Rusya	795.0

Kaynak: (Nebiyev, 2000, 246).

Çizelge-4'den de görüldüğü gibi, Hazar'daki keşfedilmiş söz konusu toplam ihtiyatların %60-52'si Kazakistan'ın, %20-16,5'u Azerbaycan sektöründe yer almaktadır. 3.sırada Türkmenistan, 4.sırada İran ve 5.sırada Rusya yer almaktadır. Gün geçtikçe yapılan keşif ve araştırmalar sonucunda bu rakamlarda değişmeler olmaktadır.

Hazar Denizi'nde tahmin olunan toplam petrol rezervleri 175 milyar varildir. Toplam rezervlerin 25 milyar varili keşfedilmiştir. Kalan 150 milyar varili ise tahminidir. Bu rakamlara göre dünyadaki toplam petrol rezervlerinin %9,1'i Hazar Deniz'indedir (Kuliyev, 1998, 4).

Hazar Denizi'nin Rusya sınırlarındaki bölümünün büyüklüğü 64.00 km² bir başka ifadeyle Hazar'ın %17'si olarak değerlendirilmektedir. Hazar'ın 80.00 km² lik Azerbaycan sınırlarındaki bölümünden farklı olarak (Azerbaycan'da petrolün kitle çıkarımı 1951'de başladı) Rusya'da hidrokarbonat zenginlikleri 1995'te başladı. Bu dönemde Lukoil şirketi denizin kuzey bölgesinde ilk kez jeofizik araştırmalara

başladı.Hazara Güney Amerika bölgesinden gelen ve en ileri teknik donanıma sahip olan “Delta” araştırma gemisi 17,5 bin km²’lik bölgede araştırma yapıyor. Kuzey Hazar enerji kaynaklarının işletilmesi için Lukoil-Morneftgaz ve Astrahanneft petrol şirketleri bir konsorsiyum oluşturdular. Ocak 2000’de Lukoil Astarahanmo meft 4200 metre derinlikte “Hvalinskaya” bölgesinde ilk araştırma sondaj çalışmalarını tamamladı. 2008 yılında 15 milyon ton maksimum seviyede hidrokarbonat çıkarılması tahmin edilmektedir (Nebiyev, 2000, 221).

Hazar Denizi’ndeki en deneyimli petrol üreticisi olan Azerbaycan’da son 140 yıl içerisinde 1436.7 milyon ton petrolün, 485 milyar m³ doğal gazın çıkarıldığı hesaplanmıştır. Üretilen petrolün 965 milyon tonu karadan, 470 milyon tonu ise Hazar denizinin Azerbaycan’a ait bölümünden çıkarılmıştır (Aliyev, 2006, 177).

Üretime başlandığından 2005 yılına kadar Azerbaycan’da en fazla petrol üretimi ise 23.4 milyon ton ile 1941 yılında gerçekleştirilmiştir (İsmayılov, 1991, 41).

Aşağıda izleyeceğimiz Çizelge’de 1999-2006 yılları arası Azerbaycan’da çizelgede petrol üretimi verilmiştir.

Çizelge 5. Azerbaycan’ın Petrol Üretimi (1999-2006).

Yıllar	Petrol Üretimi (Milyar varil)
1999	13.8
2000	14.0
2001	14.9
2002	15.4
2003	15.5
2004	15.7
2005	22.5
2006	30.5

Kaynak: (BP , 2006).

1991 yılında petrol üretimi 11.7 milyon ton iken, petrol üretimi gittikçe azalarak 1996 yılında 9.1 milyon tona düşmüştür. Petrol üretimindeki meydana gelen bu

azalma eski teknoloji kullanılması, makine ve ekipman yetersizliği, petrol alanlarının bakımının iyi yapılamaması nedeniyle verimliliğin düşmesinden kaynaklanmıştır. Petrol alanlarının bakımının iyi yapılmamasının en büyük nedeni, yeni teknolojilerin henüz ülkeye getirilmemesi ve bu alanların bakımının Sovyetlerden kalmış eski makinalarla yapılmasıdır (BP , 2006).

1990-1997 yılları arasında giderek azalan ham petrol üretimi AIOC'un yeni petrol yataklarını devreye sokması sonucunda 1998 yılında ham petrol üretimi %26.6'lık bir artış göstererek 9 milyon tondan 11,4 milyon tona, 2000'de 14.0 milyon tona ulaştı. Bu artışın en önemli nedeni teknolojik gelişmelerden kaynaklanmaktadır.Çizelgede gördüğümüz gibi, 1991 yılında petrol tüketimi 8,2 milyon ton olmuştur (BP, 2006).

1991-1994 yılları arası petrol tüketiminin bu kadar fazla olmasının en önemli nedenlerinden biri Azerbaycan'la Ermenistan arasında süren savaştır. Bu Yıllarda savaş bölgesine (Yukarı Karabağ' a) tonlarca yakıt gönderiliyordu. 1994 yılında iki devlet arasında ateşkes imzalanmasıyla, petrole olan iç talep de azalmıştır. 1995 yılından başlayarak petrol tüketiminde bir hayli azalma olmuştur. Aslında buna gerileme denemez, çünkü ülkede petrol sanayinden başka diğer sektörlerde büyük oranda gelişme olmamıştır (BP, 2006).

AIOC ile Üretim Paylaşım Anlaşması (PSA) arasında ilk petrol üretimi 1997 Kasım ayında başladı. Üretimnin esas itibariyle ADPS ve AIOC tarafından yapıldığı Azerbaycan'da, yıllık ham petrol üretiminin, 2008 yılında 40 milyon tona,2010 yılında ise 50 milyon tona çıkacağı hesaplanmaktadır (İbadoğlu, 2005, 48).

Petrol üretiminin yarıya yakını Azeri, Çırac, Güneşli yataklarının işletiminden sorumlu uluslararası konsorsiyum (AIOC) gerçekleştiriyor. 2000 yılında 5.1 milyon ton üretim gerçekleştiren AIOC, 2006 yılında 13.2 milyon ton petrol üretti92. 1998'de Azeri-Çırac-Güneşli yataklarının üretime başlaması sonucunda petrol üretimi 1998'de %26.5, 1999'da %21 artmıştır. Ancak petrol fiyatlarındaki düşüş 1997 ve 1998 yıllarında petrol sektörü gelirlerinin bir hayli azalmasına neden olmuştur. 1999'un ikinci yarısında petrol fiyatlarının önemli derecede artış

göstermesi petrol üretiminin de artmasına sebep olmuştur. Bu gelişme petrol gelirlerine ve devlet bütçesine olumlu etkide bulunmuştur (İbadoğlu, 2005, 50).

2007 yılında 30 milyon ton yıllık petrol üretimini hedefleyen Azerbaycan,halen toplam üretiminin yarısından çoğunu Hazar Denizi açıklarından gerçekleştirmektedir. Ülkenin, denizde ve karada ancak %34'lük bölümünde petrol ve doğal gaz etüdlere tamamlanmış durumdadır. Halen, karada, kıyıda ve Hazar açıklarının derin bölümlerinde araştırma ve keşif faaliyetleri bekleyen bakir sahalar bulunmaktadır (İbadoğlu, 2005, 71).

Azeri petrolünü dünya pazarlarına ulaştıracak olan Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'nın tamamlanarak devreye girmesi ve bu hattı doldurmak için yeni yataklarda üretime başlanması nedeniyle Azerbaycan'ın petrol üretimi 2006 yılında ciddi bir artış göstermiş ve bir önceki yıla göre yüzde 30'luk bir artışla 30.5 milyon ton olarak gerçekleşmiştir. En büyük üretici olan AIOC'un üretimi 2006 yılında bir önceki yıla göre %140 artarak 13.19 milyon ton olarak gerçekleşmiştir (BP, 2006).

Azerbaycan'da petrol üretimi aydan aya azalır. Geçen yıl bunu onunla esaslandırıyorlardı ki , petrol üretiminde azalma sadece teknik karakteri ve rahatsızlık için hiçbir neden yoktur . Çünkü Azerbaycan'ın en büyük üreticisi "BP – Azerbaycan" şirketi "Azeri- Çırac- Güneşli " deniz yataklarında yıl boyunca 4 platformda imar ve modernizasyon çalışmaları ile ilgili üretimi belli bir süre durdurmaya mecbur olmuştu . Ancak geçtiğimiz Aralık 19'dan bu çalışmalara son verildi (BP, 2012).

2011 yılı sonuçlarına göre Azerbaycan'da petrol üretimi % 10,7 azaldı , 2012 yılı başından ise ülkede "kara altının " üretimi düşme hızı devam etmektedir: Ocak'ta bu rakam % 3,3 olmuşsa da , artık Şubat sonuçlarına göre 2 kereden de fazla artarak % 7,6 teşkil etmiştir (BP, 2012).

Ocak ayının sonuçlarına göre "Azeri- Çırac- Güneşli " Anlaşma alanından ortalama günlük üretim 745,5 bin varil düzenledi . Ancak ilginçtir ki , artık şubat ayında bu gösterge aniden 710 bin varile düştü . Bununla ilgili BP Azerbaycan şirketi bir açıklama yapmadı (BP, 2012).

BP Azerbaycan şirketi Şubat sonunda yaydığı yıllık raporunda yer alıyordu ki , "Merkezi Azeri" platformundan " B01y " yanakazma kuyusu 2012 yılı 19 Şubat da

istismara verildi . Yani 10 gün içinde kullanıma daha bir hasılat kuyusu ilave edilse de , genel gösterge sadece yanvarla karşılaştırıldığında , hiç son yılların en düşük sonucu olan 2011 - le karşılaştırıldığında bile (717,6 bin varil) geriledi (BP, 2012).

Azerbaycan'da günlük petrol üretim 127,3 bin ton iken , Şubat ayında % 3,6 azalarak 122,7 bin tona düştü .

Gelecek yıl için hükümetin önümüzdeki Azerbaycan'da 45,97 milyon ton petrol üretimi planlıyordu . Ancak bu yılın 2 ayı sonuçlarına göre ülkede toplam 7,5 milyon ton petrol üretimi edildi ki , bu da geçen yılın aynı dönemine göre 5,1% azalma demektir (BP, 2012).

BP - Azerbaycan şirketinin 2012 yılı için planlarına göre " Derinsulu Güneşli " platformunda geniş kapsamlı çalışmaların yapılması planlanıyor. Bu zaman platformun çağdaş ihtiyaçlara cevap veren avtomatika sisteminin kurulumu , ayrıca " Çırak" yatağında 2013 yılında kurulmuş ikinci üretim platformunun sualtı boru hatları mevcut yapılarla birleştirilmesi için " Derinsulu Güneşli " de üretim ne az ne çok asgari 3 hafta durdu (BP, 2012).

Burada ise kullanılması gereken anda 25 kuyu var ve günlük verimliliği geçtiğimiz yılın sonuçlarına göre 127,2 bin varil düzenledi . Yani 3 hafta dayanmaya göre tek bir platformdan 361 bin ton petrolün azalması kaçınılmazdır.

Çizelge: 6 Azerbaycanda Petrol Üretimi Yıllara Göre (2009-2014)

Yıllar	Petrol Üretimi {mln varil}
2009	50.4
2010	50.8
2011	45.6
2012	45.2
2013	43.4
2014	42.0

Kaynak (SOCAR, 2014).

2013 yılı sonunda kullanılmış " Çırac" platformundan sonraki yıllarda 4 milyon ton petrol üretimi yapılırsa da, bu aslında anlaşma alanındaki genel azalmanın tempinin düşük salınmasının önünü almaya hizmet etmiştir. Ve " Yüzyılın Anlaşması " çerçevesinde bir daha 2010 yılındaki gibi BP 40,6 milyon ton " siyah altın " Üretim yapamayacak (2011'de bu gösterge 35,4 milyon ton olmuştur) . Azerbaycan için ise 2010 altın harflerle tarihe yazılmıştır. (SOCAR, 2014).

6.3. Azerbaycan`da Petrol`ün Kullanılması

Azerbaycan Petrol ve Yağ üretim tesislerinin imal ettikleri yaklaşık 10 değişik ürün vardır. Bunlar: otomobiller için benzin, reaktif makine yakıtı, beyaz petrol, dizel yakıtı, soba yakıtı, makine yakıtı, petrol butumu, petrol kokusu, solyar yağı, yağlama yağları. Bu ürünlerin üretim miktarı 1998 yılında çizelge 7'de belirtildiği gibi gerçekleştirilmiştir (ARDNS, Hesabatan, 1998, 6).

Çizelge 7. 1998 Yılında Azerbaycan'da Petrol Ürünlerinin üretimi

	Planlanan (ton)	Üretim (ton)	Değişim (%)	Değişim (1000 ton)
Otomobil benzini	510.400	629.901	123.4	+119.501
Beyaz petrol	143.000	171.975	120.3	+28.975
Dizel yakıtı	1.769.100	2.042.372	115.4	+273.272
Soba yakıtı	53.400	15.429	28.9	-37.971
Makina yakıtı	7.500	18.631	248.4	+11.131
Petrol butumu	33.300	24.963	75.0	-8.337
Reaktif mak.yakıtı	543.600	523.714	96.3	-19.886
Sürme yağları	128.500	81.701	63.6	-46.799
Sol yar yağı	83.000	139.615	168.2	+56.615
Petrol koksu	53.400	29.842	55.9	-23.558

Kaynak (ARDNS Hesabatı,1998: 7).

• Üretimin gerçekleşmesinde bazı aksaklıklar vardır. Bu aksaklıkların nedeni aşağıda sıralanmıştır:

• Reaktif makine yakıtının üretimi sırasında petrol tedarikinde aksaklıklar olmuş, bunun sonucu olarak planda belirtilen rakama ulaşamamıştır.

• Soba yakıtı üretimindeki düşüşün nedeni Azerbaycan Petrol ve Yakıt tesisinin belli bir dönemde mazotla çalışmasından dolayı üretim yapan makinelerden biri geçici olarak durdurulmuştur.

• Petrol butumu için gönderilen hammaddenin kalitesiz olması.

• Petrol koksu ve sürme yağlarının üretiminin düşüşüne sebep olan ise piyasada bu ürünlere olan talebin azalmasıdır.

Azerbaycan Devlet Petrol şirketinin temel çıktılarını petrol, doğal gaz ve petrol ürünleridir. Petrol maliyetini etkileyen unsurlardan bazıları nakliye giderleri, vergiler ve diğerleridir. Toplam maliyet içerisinde işçilik giderleri çok yüksek değildir. Bu Azerbaycan Cumhuriyetinde ücretlerin düşük olmasından kaynaklanıyor. En yüksek ücret petrol sanayisinde olmasına rağmen, yine de ücretler yaşam koşulları için yeterli değildir (ARDNS, Hesabatı,1998, 8).

1997 yılında 1 ton petrolün maliyeti 58.123 dolar olarak belirlenmiştir. 1998 yılında petrolün tam olarak maliyeti 376.93 milyon dolar 1 ton petrolün maliyeti ise 44.8 dolar, nakliye harcamaları ise 1.5 dolardır (SOCAR, 1998).

Belirtelim ki, 2011 yılında iç piyasaya 4,416 milyon ton petrol ürünleri tüketilmiştir. Bu, 2010 ildekinden 12,6% fazladır (SOCAR, 2011).

Petrol ürünlerine talebin artışı sanayide ondan tüketiminin ve ülkede otomobil sayısının artması ile ilgilidir.

2012 yılının 5 ayında Azerbaycan'ın iç pazarına 1,874 milyon ton petrol ürünleri tüketilmiştir. Bu, geçen yılın Ocak ayındakinden 13,5% fazladır. Bu süreçte ülkenin iç piyasasında 471,3 bin ton otomobil benzini, 471,2 bin ton dizel yakıtı, 203,1 bin ton havacılık kerosini, 152 bin ton mazot, 55,1 bin ton sıvı gaz, 101,5 bin ton petrol bitumu ve 420 bin ton başka petrol ürünleri satıldı (BP, 2012).

2014 yılının Ocak-Şubat ayında Azerbaycan'ın iç piyasasına 721,1 bin ton petrol ürünleri tüketilmiştir.

Yılın ilk ayında Azerbaycan'ın iç pazarına petrol ürünleri tüketimi geçtiğimiz yılın aynı dönemine (772,6 bin ton) kıyasla 6,7% azaldı. Bu dönemde iç piyasaya 192,8 bin ton otomobil benzini, 173,6 bin ton dizel yakıtı, 71,9 bin ton aviakerosin, 62,9 bin ton mazot, 41 bin ton petrol bitumu, 30,3 bin ton sıvı gaz, 148, 6 bin ton başka petrol ürünleri üretmiştir. (ARDNS, Hesabatan,2014).

Azerbaycan depolarında 1 mart 2014 yılı için 31,7 bin ton otomobil benzini, 3,5 bin ön işleme benzini, 47,2 bin ton aviakerosin, 59,4 bin ton dizel yakıtı, 11,2 bin ton yağlar ve 6,4 bin ton petrol bitumu var (ARDNS, Hesabatan, 2014).

Azerbaycan Petrol Araştırmaları Merkezi'nin bilgisine göre, petrol ürünleri tüketiminin azalmasının çeşitli nedenleri var. Kıyaslarsak görürüz ki, otomobil benzini tüketiminde 3,3 bin ton (sutkalık azalma 55,9 ton), dizel yakıtı temininde 22,4 bin ton (sutkalık azalma 379,6 ton) bir azalma oldu. Sebep nedir? Tabii ki, bu yakıtın pahalılaşmasından etkilenmiştir (30-34%) (SPCAR, 2014).

6.4. Azerbaycan`da Petrol`ün Pazarlanması

Günümüzde petrol ve doğal gaz üretiminin paylaşımının yanı sıra ve aynı derecede önemli olan, üretilen petrol ve doğal gazın hangi yollarla dünya pazarlarına ulaştırılacağı tartışma konusudur. Enerji kaynaklarının etkin kullanımında en temel sorunlardan biri, kaynakların dünya piyasalarına ulaşmasını sağlayan nakil hatlarının oluşturulmasıdır.

Azerbaycan petrolü Dağıstan, Gürcistan, İran gibi yabancı ülkelere 1880 yılına kadar trenle yük şeklinde, Hazar'da ise gemilerle nakledilmekteydi. Daha sonra ise Bakü petrolü Rusya, Gürcistan ve diğer ülkelere ve aynı zamanda Grozni'den 720 km uzunluğunda olan boru hatları ile işlenmek üzere nakledilmeye başlandı. Bu hatlar Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Supsa hatlarıydı. Hazar petrolerinin keşfinin ve Azerbaycan'ın bağımsızlığının ardından üçüncü bir hat olarak ise Bakü-Tiflis-Ceyhan gündeme geldi (Eliyev, 2000, 291).

Azerbaycan petrolerinin dünya gündemine girdiği günlerde, petrolün taşınması için 7-8 güzergahın üzerinde durulmuş, Azerbaycan Uluslararası Petrol Konsorsiyumu (AIOC)'nun hazırladığı raporla güzergah sayısı Bakü-Novorossiysk, Bakü-Supsa ve Bakü-Tiflis-Ceyhan olmak üzere 3'e indirilmiştir. Bu boru hatları çekildikten sonra Azeri gazının Türkiye'ye nakli sorunu ortaya çıkmış ve daha sonra Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattına paralel olarak Bakü-Tiflis-Erzurum doğal gaz boru hattının çekilmesi kararı alınmıştır (Ahmedov, 2001, 61).

Azerbaycan, ürettiği petrolün %70'ini ihraç etmektedir. Halen Azeri petrolü üç boru hattı üzerinden ihraç edilmektedir. Bu hatlardan birisi Bakü'yü Gürcistan'ın Karadeniz kıyısındaki Supsa limanına bağlayan Bakü-Supsa hattı, diğeri Bakü'yü Rusya'nın Novorossiysk limanına bağlayan Bakü-Novorossiysk, üçüncüsü ve en önemlisi ise Azeri petrolünü Türkiye'nin Ceyhan limanına taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattıdır.

Azeri-Çırac-Güneşli yataklarından çıkartılan petrol ile doldurulan, 1,776 km uzunluğunda ve yıllık 50 milyon ton ham petrol taşıma kapasitesine sahip Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Boru Hattı'ndan, Haziran 2006 itibariyle "Azeri light" petrolü dünya piyasalarına ihraç edilmeye başlanmıştır ([EIA](#), 2007).

Harita 3. Petrol Boru Hatlarının Güzergahları

Kaynak: (<http://www.azer.com> ,2007).

Bakü-Novorossiysk Petrol Boru Hattı

Erken üretim petrolünün hangi güzergahtan taşınacağı tartışıldığı dönemlerde, Rusya, Bakü ile Novorossiysk limanı arasında zaten bir boru hattı olduğunu ve ayrıca bu hattın hem ucuz hem de hızlı bir biçimde gerçekleştirilebilecek tek alternatif olduğunu ileri sürdü. Daha sonra Azerbaycan-Rusya ve Çeçenistan arasında Bakü-Grozni-Tihoretsk-Novorossiysk boru hattına ilişkin üç taraflı sözleşme imzalandı (Nuriyev,2002, 34).

Azerbaycan toprağında uzunluğu 480 km olan bu boru hattının Novorossiysk'e kadar uzunluğu 1350 km'dir. AIOC ve Rusya'nın Transneft şirketi arasında 16 Şubat 1996'da imzalanan anlaşma ile Bakü-Grozni-Novorossiysk hattıyla erken petrolün ihracına karar verildi (Nuriyev, 2002, 35).

1997 yılının Kasım ayından itibaren petrol bu hattan ihraç edilmektedir. Boru hattı yoluyla Bakü'den Rusya'nın Novorossiysk limanına akıtılan petrol buradan tankerlerle dünya pazarlarına taşınıyor. Bakü-Novorossiysk petrol boru hattı ile yılda 2.5 milyon ton Azerbaycan petrolü ihraç edilmektedir. Bu boru hattı yılda 5 milyon ton petrol ihraç etme kapasitesine sahiptir. ADPS ihraç edilen petrolün her tonu için Rusya'ya 15.67 dolar ödemektedir (EIA. 2007).

Bakü-Supsa Petrol Boru Hattı

Bakü-Novorossiysk hattının yanı sıra 9 Ekim 1995'de Bakü'de erken üretim petrolünün uluslararası piyasalara pazarlanması için belirlenen diğer güzergah ise Bakü'den Gürcistan'ın Supsa limanına varan Batı Boru Hattıdır. 8 Mart 1996'da Tiflis'te, erken petrolün Azerbaycan'dan Gürcistan'a naklini kararlaştıran anlaşma AIOC, Gürcistan hükümeti ve ADPS arasında imzalandı. Anlaşmada öncelikle Azeri, Çırac ve Güneşli yataklarından çıkarılan petrolün uluslararası piyasalara nakli kararlaştırıldı (Ahmedov, 1998, 56).

Çeçenistan probleminin Bakü-Novorossiysk'i tehlikeli kılması nedeniyle Bakü-Supsa hattı inşa edilerek devreye sokulmuştur. Bu hat planlandığı şekilde 1999 yılı içerisinde tamamlanarak faaliyete geçmiştir. Hattın maliyeti 1.5 milyar dolar, uzunluğu ise 850 km'dir. Yıllık taşıma kapasitesi 5 milyon tondur. 121. Hattan ilk petrol Gürcistan'ın Supsa limanından 1999 yılının Nisan ayında tankerlere yüklenmek üzere taşınmaya başlamıştır.

Supsa terminaline ulaşan petrol burada tankerlerle İsrail, İspanya, İtalya, Yunanistan, ABD ve İzlanda'ya gönderilmiştir (Ahmedov,1998, 56-57).

Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı

Petrol üretiminin artması durumunda varolan Bakü- Novorossiysk'i ve Bakü-Supsa hatları yetersiz kalacağından, ihraç boru hattı noktasında farklı tercihler gündeme gelmiştir. Bu tercihlerden üzerinde karar kılınan ise Bakü-Tiflis-Ceyhan olmuştur. 1768 km'lik Bakü-Tiflis-Ceyhan hattı, Bakü yakınlarındaki Sengeçal limanından kara geçidiyle, Gürcistan'ın başkenti Tiflis üzerinden geçerek, Türkiye'nin Ceyhan limanına ulaşacaktır. Hattın 443 km'si Azerbaycan, 249 km'si Gürcistan, 1076 km'si ise Türkiye topraklarında yer almaktadır. Hat Ardahan, Kars, Erzurum, Erzincan, Sivas, Kayseri, Kahramanmaraş, Osmaniye ve Adana il sınır güzergahını takip ederek Ceyhan'da inşa edilecek olan terminale bağlanacaktır. Bu hattın toplam maliyeti 4.0 milyar dolar, ulaşım maliyeti ise ton başına 24 dolardır. Bakü-Tiflis-Ceyhan Ham Petrol Hattı'na ise halen petrol verilmektedir ve Ceyhan limanından ilk petrol tankeri 4 Haziran 2006 itibarıyla hareket etmiştir.(Pamir,2003)

18 Eylül 2002'de Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan Cumhurbaşkanlarının katılımı ile Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının inşasına ilişkin temel atma töreni yapılmıştır. 25 Mayıs 2005'de yapılan törenle Bakü'den ilk petrolün pompalanmaya başlandığı BTC boru hattından ilk petrol 28 Mayıs 2006 tarihinde Ceyhan limanına ulaştı. 14 Temmuz 2006 yılında Türkiye'nin Ceyhan ilinde Bakü-Tiflis-Ceyhan boru hattının açılışı olmuştur.

Faaliyete başladığı ilk yılda 25 milyon ton, 2007 yılından itibaren ise Ceyhan limanına her yıl 45-50 milyon ton arasında petrol nakledilecektir(Aras,2001, 114)

BTC boru hattının gerçekleşmesi sonucu Azerbaycan'da üretilecek petrolün yanı sıra Kazakistan petrolünün de bu boru hattından dünya piyasalarına ulaştırılması halinde, petrolün ekonomik gelişmeye ve bağımsızlığa etkisi daha açık olarak gözükülecektir. ChevronTexaco şirketi yılda 12 milyon ton Kazakistan petrolünün Bakü-Ceyhan ile naklini düşünmektedir. “Total” (Fransa), “İnpex” (Japonya) ve “Conoco Phillips” (ABD) şirketleri de Hazar'ın Kazakistan bölümünde “Karadağ” yatağından çıkardıkları petrolü dünya piyasalarına BTC ile ihraç etmeyi (yılda 12 milyon ton) istemektedirler (Pamir, 2003, 56-57).

BTC boru hattını imzalayarak Rusya'yı devre dışı bırakan Azerbaycan, Türkiye ve Gürcistan'a karşı Rusya'nın tepkisi gecikmedi. Rusya devlet başkanı Vladimir Putin, Kazakistan ve Türkmenistan'ı yanına alıp ABD, Çin ve Avrupa ile enerji koridoru olmayı isteyen Türkiye'ye darbe vurdu. Kazak petrolüyle BTC'yi vuran dört enerji anlaşmasına varıldı. Rusya, Türkmenistan ve Kazakistan liderleri, Türkmen doğalgazını Kazakistan üzerinden Hazar Denizi'nin çevresini dolaşarak Rusya'ya ulaştıracak yeni doğalgaz hattında anlaşta. Putin diğer üç darbeyi Kazakistan'ın Tengiz havzasından Karadeniz'teki Novorossiisk'e ham petrol taşıyan hattın genişletilmesi, Orta Asya'dan Rusya'ya uzanan SSCB'den kalma bütün hatlarını yenilenmesi ve bundan başka Kazakistan'la, Bulgaristan'ın Burgaz Limanı'ndan Yunanistan'ın Dedeağaç Limanı'na uzanan hatta katılımı konusunda da bir anlaşma yaptı. Bu anlaşmalar Rusya'yı baypas edip Kazak petrolünü Akdeniz'e taşıyan Bakü-Tiflis-Ceyhan hattının ciddi mevzi kaybetmesi anlamına geliyor. Çünkü büyük ihtimalle Kazakistan'daki Tengiz yataklarından çıkartılan petrol, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattı yerine, Rusya'dan geçirilecek. İnşa edilecek boru hattı, Rusya ve

diğer Hazar ülkeleri için İstanbul ve Çanakkale Boğazi'ndan Avrupa'ya gaz akışını sağlamakta alternatif bir yol olacak. Böylece, boğazlar by-pass edilmiş olacak ve Rus gazı Balkanlar üzerinden akmaya başlayacak. Ve böylece Türkiye'nin 21. yüzyılda Asya ile Avrupa kıtaları arasında enerji köprüsü olma umudu Rusya, Kazakistan ve Türkmenistan tarafından ciddi biçimde baltalandı. Burgaz-Dedeğağ petrol boru hattı projesi 15 Mart 2007'de Rusya, Yunanistan ve Bulgaristan arasında imzalandı. Bulgaristan'ın Burgas limanından Yunanistan'ın Dedeğağ limanına kadar uzanacak boru hattının uzunluğu 285 km. Ve yıllık kapasitesi 35-50 milyon ton ham petrol olacak (Nuriyev, 2002, 284).

7. AZERBAJCAN`DA PETROL`UN EKONOMİK VE SİYASİ AÇIDAN ÖNEMİ VE ULUSLARARASI YAKLAŞIMLAR

Bu bölümde petrolün önemi üç başlıkta değerlendirilmiştir. Birinci başlıkta Ekonomik açıdan önemi, ikinci başlıkta Siyasi açıdan önemi tartışılmıştır. Üçüncü başlıkta ise Uluslararası yaklaşımlar açısından Azerbaycan petrolü araştırılmıştır.

7.1. Azerbaycan`da Petrol`ün Ekonomik Önemi

Azerbaycan, tarihte büyük göç ve istilalara sahne olan bir coğrafiyada yer almaktadır. Petrolün kullanılmaya başlanması ve Hazar'da bulunan zengin petrol yataklarının keşfine paralel olarak, 19.yüzyılın ilk yarısında Azerbaycan toprakları yabancı yatırımcılar için hep cazibe merkezi olmuştur. Coğrafi yönden oldukça önemli bir stratejik yere sahip olan Azerbaycan, kuzeyde Rusya, kuzeybatıda Gürcistan, güneybatıda Ermenistan, güneyde İran ve Türkiye sınırları arasında konumlanmaktadır. Doğusunda boydan boya uzanan Hazar Denizi Azerbaycan'a coğrafi güzellik, ekonomik zenginlik ve stratejik önem katmaktadır (Aliyev, 2006, 45).

Azerbaycan 18 Ekim 1991 de bağımsızlığını ilan ettikten sonra ekonomisinin liberasyonu ve serbest piyasa ekonomisine geçmek amacıyla bir çok önemli reformlara imza atmıştır. Ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesinde ülkenin en önemli kaynakları ise Hazar'daki petrol ve doğal gaz rezervlerinden oluşan enerji kaynaklarıydı. Bu nedenle ekonomik hedeflere ulaşma adına Hazar enerji kaynaklarının en etkin biçimde kullanılması gerekmektedir. Zira Azerbaycan,

ekonomik, siyasi ve sosyal açılardan yeniden yapılanma, kalkınma, gelişme ve bağımsızlık adına, Hazar enerjikaynaklarından 1994 yılından itibaren faydalanmaya başlamıştır (Aliyev, 2006, 48).

Enerji kaynaklarının üretim ve dünya piyasalarına ihracına ilişkin çok önemli projelere karar verilerek önemli adımlar atılmıştır. Petrolün 2006 yılında başlanmasıyla ülke ekonomisi enerji kaynağı gelirlerinden önemli bir düzeyde faydalanmaya başlamıştır. Bu kaynaklar sayesinde sahip olunan gelirlerin verimli şekilde kullanılmasıyla petrol dışı sektörün gelişimi, hızlı büyüme ve reel gelirdeki artışın temini, petrole dayalı tek yönlü ekonomiden vazgeçilmesi Azerbaycan için çok önemlidir (Meliha 2008,5).

Azerbaycan, Hazar petrol dünya piyasalarına ihracında öncü ülke rolü oynamaktadır. Bakü-Supsa, Bakü-Novorossiysk ve Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol boru hattıyla Azerbaycan, bölgedeki ekonomik ve stratejik önemi çok büyük olan projelerin çıkış noktasını oluşturmaktadır. Kazakistan petrolünün ve Türkmenistan doğal gazında Hazar geçişi, BTC ve BTE hatları ile dünya piyasalarına ihracı durumunda, Azerbaycan sadece enerji ihraç eden değil aynı zamanda enerji ihraç koridorunda yer alan bir ülke olarak da ekonomik ve stratejik açıdan daha önemli hale gelecektir (Meliha 2008,5).

Ekonomik gelişmenin sadece enerji kaynaklarının ihracı üzerine kurulması halinde, dünya enerji fiyatlarındaki dalgalanmadan kaynaklanan yansımalar, diğer sektörlerin gelişmemesi, sosyal adalet ilkesinin aksine olarak enerji kaynağı gelirlerinden nüfusun yalnız küçük bir grubunun faydalanması gibi olumsuzlukların o ülkede yaşanması büyük bir ihtimaldir. Dolayısıyla sadece doğal kaynaklara ekonomilerini dayandıran ülkelerin hem iç hem de dış ilişkilerde bağımsızlıklarını kaybetmek onumuna düşmesi nedeniyle, ekonomik açıdan petrolden elde edilecek gücün diğer sektörlerle ve insan kaynaklarının gelişimine yönlendirilmesi gerekmektedir. Böylece ekonomide tek bir sektöre bağımlılık da önlenmiş olacaktır.

2012 başı itibariyle, Azerbaycan'ın kanıtlanmış petrol rezervlerinin 7 milyar varil (1 milyar ton) olduğu ve toplam dünya petrol rezervinin %0,7'ini oluşturduğu görülmektedir. Kanıtlanmış doğal gaz rezervlerinin ise, 2,40 trilyon metre küp ve

dünya toplam doğal gaz rezervlerinin %1,7'sini oluşturduğu yayımlanan istatistiklerce ilan edilmiştir. Azerbaycan'ın toplam enerji kaynaklarının kazanç patlaması bakımından değerlendirilmesi amacıyla, yıllar içerisinde petrol ve doğal gaz üretim ve tüketimi önem arz etmektedir. 2011 yılında, ekonomide oluşan GSYİH'nin %74,3'ü petrol sektörünün payına düşmüştür. 2014 yılında, Çıracak petrol yataklarının üretime başlamasıyla birlikte, petrol sektöründen kaynaklanan büyüme artışının tekrar yüksek rakama ulaşması beklenmektedir (Aliyev, 2006, 48-49).

Petrol fiyatlarında 2009 yılında meydana gelen beklenmedik düşüşten sonra, ekonomik faaliyet çeşidinin petrol dışı sektörlerle doğru artırılması konusunda yapılacak reformlara bir kez daha önem kazandırmıştır. 2012 yılı ilk yarıyıl verilerine göre yaklaşık olarak toplam ihracatın %5'i düzeyinde olan petrol dışı ihracatın, orta vadede büyümenin esas motoru durumuna gelmesi gerekmektedir (SOCAR, 2012).

Azerbaycan ekonomisinin bağımsızlıktan sonra yaşadığı gelişim sürecini göstermesi bakımından ekonomik göstergeler bir arada görünecek şekilde incelendiğinde, 1997'den sonra Azerbaycan'da ekonomik anlamda istikrarın sağlandığı ve bunun sürdürülerek devam ettirildiği göze çarpmaktadır. Petrol gelirleri ile birlikte Azerbaycan, bölgede önemli yatırımları yapabilecek finansal kaynağa kavuşmuştur. Şöyle ki, Bakü-Tiflis-Kars demiryolu hattı konusunda Türkiye ve Gürcistan birlikte başlatılan proje bunun bariz bir örneği gibi gösterilebilir.

Toplam uzunluğu 258 kilometre olacak hattın 600 milyon dolara mal olması beklenmektedir. Bu hat, 10-15 milyon tondan, 20 milyon tona kadar yük taşınması kapasitesine sahip olacaktır. Türkiye ve Azerbaycan bölgelerindeki hat inşasını kendileri finanse ederken, Azerbaycan, Gürcistan'a hattın finansmanı için 400 milyon dolar borç vermiştir. Bu örnek, Azerbaycan'ın Avrupa Birliği'nin katılımı ve Amerika'nın finansal desteği olmadan bölgesel işbirliği ve ekonomik kalkınmayı güçlendirecek ekonomik güce ulaştığı konusunda çok önemli gösterge olarak değerlendirilebilir (Suleymanov, 2010, 24).

Azerbaycan, son yıllarda elde ettiği gelirleri, ekonomide uzun dönem verimliliğe yol açacak projelere yönlendirmiş, hem toplumun refah düzeyinin yükselmesini

sağlamış, hem de petrol gelirlerini yabancı borçlar için teminat olarak kullanma ve aşırı borçlanma tecrübelerinden kaçınmıştır.

Hollanda Hastalığı teorisi bağlamında, Azerbaycan`da harcama etkisinin baskın nitelikte olduğu görülmektedir. Bunun başlıca nedeni ise, kalkınmaya yönelik altyapı yatırımlarına ağırlık verilmesidir. Ticarete konu olmayan sektörlerdeki genişlemenin altında yatan temel olgunun bu yatırımlardaki söz konusu yüksek artışın olduğu da unutulmamalıdır. Dolayısıyla, bu sektörlerdeki genişleme eğiliminin sürüp sürmeyeceği anılan yatırımların tamamlanmasına bağlıdır. Sonuç olarak, ticarete konu olmayan sektörlerdeki genişlemenin ne kadarının Hollanda Hastalığına bağlı olduğu hususu, ülkedeki altyapı yatırımlarının tamamlanmasından sonra incelenmelidir (Suleymanov, 2010, 26).

7.2. Azerbaycan`da Petrol`ün Siyasal Önemi

Dünya enerji kaynakları meseleleri, uluslararası ekonomiyle uluslararası politikanın iç içe girdiği ve aralarındaki ilişkinin en çok somutlaştığı alanlardan biridir (Gürel, 1979, 11).

Devletler, varlıklarını sürdürmek için belirli dış politika amaçlarına göre hareket ederler. Bu durum, devletlerin çoğu kez birbirleriyle çatışma halindeki hedefleri arasında seçim yapmalarını gerektirmektedir. Demokratik devletlerin, ekonomik kalkınma ve refah düzeyini yükseltmek dış politikalarındaki amaçları arasındadır. Böylece ekonomik etkenlerin dış politikanın hem amacı hem de aracı olabileceğini söylemek mümkündür. Enerji kaynakları ve özellikle petrol, dünyada dengeli biçimde dağılmamıştır. Petrolün başlıca üretim alanları Ortadoğu, Kuzey Avrupa, Kuzey Afrika, Kuzey ve Orta Amerika, Kafkasya ve Orta Asya iken; başlıca tüketim alanlarıysa Kuzey Amerika, Kuzey Asya, Batı Avrupa`dır (Kocaoğlu, 1966, 100).

Tüketici devletlerin dış politikalarında petrol, en basit anlamda günlük ihtiyaçların giderilmesi için bile büyük bir önem taşır. Bu sebeple üretici ve tüketici devletlerin dış politika amaçları açısından petrol politikaları, genel politikalarını destekleyen bir strateji olarak görülebilir.

Birinci Dünya Savaşı`ndan sonra uluslararası ilişkiler alanının şekillenmesinde petrol kaynaklarına hakimiyet ve bu alanların denetimi son derece önemli bir rol

oynamıştır. Ortadoğu başta olmak üzere petrol kaynaklarının yoğun olduğu bölgelerin yakın siyasi tarihi bu unsurun temel belirleyici olduğu çeşitli senaryolar doğrultusunda şekillenmiştir. Soğuk Savaş yıllarında münhasıran Moskova'nın denetiminde ve kullanımında olan Azerbaycan'ın enerji kaynaklarının kim tarafından ve hangi şartlarda işletileceği bağımsızlık sonrasındaki ana dış politika konularından biri olmuştur. SSCB'nin dağılmasından sonra Hazar bölgesindeki petrol, tüketici devletler için çok önemli bir duruma gelmiştir. Hazar'ın 200 milyar varil düzeyinde petrol rezervine sahip olduğu tahmin edilmektedir ki, bu miktar dünya petrol rezervlerinin önemli bir kısmını oluşturmaktadır (Akdiş, 2013).

Çok uluslu şirketler, küresel ve bölgesel güçler Hazar'da bulunan bu zenginlikten pay elde etmeye çalışmakta, zenginliğin esas sahibi olan bölge devletleriyle petrolü ekonomik dönüşümlerini sağlayacak bir araç olarak algılamaktadırlar (Ülger, 2004).

Hazar'da mevcut olan enerji kaynakları içerisinde daha fazla petrol rezervine sahip olan Kazakistan ve Azerbaycan'ın ismi ön plana çıkmaktadır. Azerbaycan'ı uluslararası arenada önemli kılan faktörlerden biri petroldür. Azerbaycan'ın gelişmesi de petrol sektörünün güçlenmesine bağlıdır (Aras, 2001, 135).

Azerbaycan'ın petrol sektöründe iki önemli konu dikkat çekmektedir. İlki; tükenmekte olan eski petrol sahaları, ikincisi ise henüz gelişmemiş olan yeni deniz sahalarıdır. Eski sahaların yenileştirilmesi ve teknolojik yeniliklere ayak uydurarak deniz sahalarının geliştirilmesi, Azerbaycan petrol sektörünün önemli sorunlarıdır. Eski yataklarında 180 milyon ton toplam rezerv tahmin edilmekte ve bu yatakların gelecekte de canlılığını koruyabilmesi için yeniden yapılandırılması gerekmektedir. Bunun için de gerekli uygulamalar yapılmaktadır (BOTAŞ, 1998, 14).

Bağımsızlıktan sonra petrol şirketleriyle görüşmeler Elçibey döneminde başlatılmıştır. Bu görüşmelerdeki temel amaç ekonomik kaynak oluşturarak devletin bağımsızlığının devam ettirilmesi idi. Amoco, Unocal, Mc Dermott ve BP/Statoil şirketleriyle görüşmeler yürütüldü. Bu şirketlerle fizibilite ve destek çalışması anlaşması Ocak 1992'de imzalandı. Bu dönemde Rus şirketleri görüşmelerin dışında bırakıldı. Azerbaycan'ın sahip olduğu zengin petrol rezervlerinin işletilmesi için

Eylül 1992’de Azerteft ve Azerteftkimya adlı iki devlet şirketi birleştirilerek Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi (State Oil Company of Azerbaijan Republic-SOCAR) kuruldu.Şirketlerle görüşmeler SOCAR vasıtasıyla yapılmaktaydı. Eylül 1992’de, BP/Statoil’le Çırak ve Şahdeniz yatakları ve Ramco- Pennzoil’le Güneşli yataklarının geliştirilmesiyle ilgili anlaşmalar imzalandı (Aras, 2001, 56).

Fakat Haziran 1993’teki iç siyasi gelişmeler üzerine görüşmeler kesildi. Haydar Aliyev döneminde ise yapılan anlaşmalar iptal edildi ve görüşmelere tekrar başlandı. 1994’te biten görüşmeler sonunda “Asrın Anlaşması” olarak da bilinen ilk ve en önemli anlaşma BP önderliğindeki Azerbaycan Uluslararası Operasyon Şirketi (Azerbaijan International Operation Company-AIOC) ile SOCAR arasında 20 Eylül 1994’te Bakü’deki Gülistan Sarayı’nda imzalandı. Böylece Azerbaycan’ın uluslararası topluma katılması, yabancı yatırımların yapılması ve ülkenin ekonomisiyle altyapısının gelişmesi için bir kapı açıldı (Aliyev, 1997, 21).

Asrın Anlaşması’na 11 petrol şirketi katıldı. Konsorsiyuma ortak olan BP, Ramco, Amoco, Unocal gibi Batılı petrol şirketleri, Azerbaycan petrol kaynakları üzerinde önemli haklar elde ettiler. Süresi 30 yıl olan ve petrol üretiminin paylaşımını içeren bu anlaşmanın toplam yatırım tutarı 11,5 milyar dolardır. Bu anlaşmayla Hazar üzerindeki Azeri, Güneşli ve Çırak petrol yataklarının geliştirilmesi ve işletilmesi AIOC’ye verildi. AIOC, petrol yataklarının geliştirilmesi ve işletilmesi sırasında çıkacak olan doğalgazıysa Azerbaycan’a bırakacaktı. Anlaşma, Azerbaycan Parlamentosu’nda 2 Aralık 1994’te onaylandı. Bu anlaşmadan sonra, 1995-1998 döneminde, Azerbaycan petrol yataklarıyla ilgili 15 anlaşma daha imzalandı (Aliyev, 1997, 28).

Azerbaycan, yaptığı petrol anlaşmalarıyla ekonomisine katkı sağlamayı amaçlamıştır. 1995’te, AIOC’nin eski başkanı Terry Adams, Azerbaycan’ın ekonomisine katkısıyla ilgili Asrın Anlaşması’nı örnek göstermiştir. Petrol anlaşmalarıyla Azerbaycan, bağımsızlığını korumak ve güçlendirmek, Dağlık Karabağ sorununun çözümünde Batılı devletlerin desteğini sağlamak ve üzerindeki baskıyla etkileri dengelemek amacındaydı. Petrol anlaşmalarının imzalanması sonrasında Azerbaycan’ın Hazar’daki ve bazı kara bölgelerindeki petrol sahalarında üretim arttı. Bu çerçevede toplam üretim 2005’te 45, 2012’deyse 60 milyon ton oldu.

İç tüketim pek artmadığı için ihracat 2005'te 40, 2012'deyse 50 milyon tona ulaştı (SOCAR, 2013).

Petrol üretiminde yaşanan artışın ülke ekonomisine gerçek anlamda katkısı, 2006'dan itibaren görülmüştür. Çünkü AİOC'yle yapılan anlaşma, üç aşamalı bir programdan oluşmuştur. 1997-2000 dönemini kapsayan ilk aşamada hisselerin dağılımına göre paylaştırılması ve şirketlerin o döneme kadar yaptıkları yatırımın karşılığının ödenmesi planlanmıştı. Bu aşamada üretimin ülke ekonomisine katkısı; vergi, işletme hakkı ve SOCAR'ın konsorsiyumdaki hissesinden oluşmuştur. Planın ikinci aşaması, 2000-2006 dönemini kapsamaktaydı. Bu aşamada petrol üretiminde yaşanan artış sonucu Azerbaycan, petrol gelirlerinin üçte birini almıştır. 2006'ya gelindiğinde konsorsiyum, yaptığı bütün yatırımları amorti etmişti. 2006'dan sonra Azerbaycan, konsorsiyum tarafından üretilen petrolden elde edilen gelirin % 85'ini almaya başladı (Azerbaycan'ın İnsani Kalkınma Raporu, 2007,52-53).

Yabancı petrol şirketleriyle işbirliği yapılmasının, Azerbaycan'a ekonomik açıdan önemli katkıları oldu. Birincisi; Azerbaycan modern teknoloji elde etmiş, petrolle doğalgaz sanayisini ve altyapısını yenilemeye fırsat bulmuş, petrolle doğalgaz sanayisinin gelişimine yardım eden müessese ve teşkilatları kurabilmiştir. İkincisi; yabancı şirketler tarafından ödenen ve Azerbaycan'ın bütçesine dâhil olan vergilerin tutarı artmış, dolayısıyla binlerce işyeri açılmış ve devletin bağımsızlığının esasını teşkil eden ekonominin gelişmesi gerçekleşmiştir. Bir diğeri ise petrolün satışından Azerbaycan milyarlarca dolar gelir elde etmiştir (Guliyev, 1997, 109).

7.3. Uluslararası Yaklaşımlar Açısından Azerbaycan Petrolü

Azerbaycan'da imzalanmış anlaşmaların hepsi, petrol anlaşmalarının dünya uygulamasında en sık kullanılan "Hasılatın Pay Bölüşümü" türüne aittir. Hidrokarbon rezervlerin çıkarılması, işlenmesi açısından yapılan uluslararası anlaşmaların HPB'den başka "Konsessiya" ve "Hizmet" usulü de mevcuttur.

Hâsılatın Pay Bölüşümü; Hâsılatın Pay Bölüşümü (HPB) (Production Share Agreement-PSA) piyasa ekonomisinin yeni şekillendiği ülkelerde daha geniş yayılmış anlaşma türüdür. HPB anlaşmalarda yabancı şirket petrolün belli bir kısmına sahip olur,geri kalan kısmı ise devlete aittir. İlk çıkarılan petrol hasıla

petrolü olarak nitelenir ve bu petrolün anlaşma şartları doğrultusunda %40- %60 oranında bir kısmı şirkete verilir. Bundan sonra çıkarılan petrol gelirleri anlaşma şartları gereği devletle şirket arasında bölünür. Bu durumda genellikle devlet %65, yabancı şirket ise %35'lik bir paya sahip olur (Gasimov, 2007, 68).

HPB'yi diğer petrol anlaşması türlerinden ayıran önemli iki fark vardır:

1. Birincisi, HPB anlaşmalarında şirketlerin petrol araştırma çalışmalarında riskin tamamını üstlenmesidir. Eğer araştırma sonucunda şirket petrol bulamazsa, herhangi bir geri ödeme söz konusu değildir .

2. İkincisi, devlet kaynakların tamamının ve yatırılan tüm alt yapının nihai sahibidir (Bağırov, 2003, 42).

HPB anlaşması ilk defa 1966 yılında Endonezya'da yapılmıştır. Bunun nedeni de, yükselen milliyetçilik duygularının tamamen yabancıların yönetiminde olan petrol sektörüne yönelik baskıların artması olmuştur. Devlet bu baskılara dayanamamış ve konsessiya usulü yapılan anlaşmaları iptal ederek HPB anlaşması imzalamıştır. Petrol şirketlerinin en çok üstünlük verdikleri anlaşma türü HPB'dir. Bunun nedeni HPB anlaşmasının kuralları genelde devletin kanunlarında belirlenir. Yani,devletin tamamen yetki sahibi olduğu petrol sektörüne giren şirketler bu anlaşmayla petrol üzerinde güç sağlarlar. HPB anlaşmalarında petrol şirketleri önce petrol araması, sonra kazma ve çıkarma, sonra ise alt yapı çalışmaları için yatırım yaparlar (Bağırov, 2003, 42).

Anlaşmalarda yabancı yatırımcının payı; risk ve alt yapı yatırımları için harcanan paranın miktarına göre belirlenir. Bütün aşamalarda devletin kontrol yetkisi bulunmaktadır. Bu tür anlaşmalarda yatırımcı olarak iştirak eden yabancı petrol şirketini oluşabilecek her hangi bir siyasi, mali ve hukuki istikrarsızlıktan koruyan hükümler mevcuttur (Gasimov, 2007, 69).

Hizmet Anlaşması; Sadece hizmet anlaşmalarında yabancı petrol şirketleri, sahanın işletilmesi hizmetlerine göre belirli paya sahiptirler. Bu tür anlaşmada petrol sahasının keşfi ve petrolün çıkarılması sürecinde tüm masrafların yabancı şirket

tarafından ödenilmesi göz önünde bulundurulabilir. Hizmet anlaşmaları çokuluslu şirketlere büyük ölçekte gelir sağlamadığından onlar için çekici değildir.

Konsessiya Anlaşması; Konsessiya geniş anlamda, özel kesimle devlet arasında kamu maliyesi alanlarından şirketin kullanım koşullarını belirleyen uzun vadeli anlaşmadır. Ülke kanunlarına uygun olarak bu anlaşma “lisans”, “izin”, “kira” isimlerini de taşıyabilir. Bu anlaşmanın en önemli özelliği hidrokarbon rezervleri üreten şirket rezervlerin hepsinin sahibi olur. Bunun karşılığında şirket o ülkeye “royalti” ve “gelir vergisi” ödemek zorundadır. Royalti petrol gelirinin %12,5’ini oluşturur (Gasimov, 2007, 70).

Azerbaycanın ekonomik potansiyeli ve sahip olduğu teknoloji mevcut rezervlerinin işletilmesi ve geliştirilmesi için yeterli değildi. Bu yetersizlik Azerbaycanı büyük petrol şirketleriyle işbirliğine yönlendirmiştir. Petrol anlaşmaları daha çok deniz yatakları üzerinde yoğunlaşmaktadır.

Azerbaycan büyük petrol şirketleri ile yaptığı anlaşmalarla petrol rezervlerini ülke ekonomisine kazandırmayı hedeflemiştir. Bu hedef doğrultusunda, karadaki yataklar da dahil olmak üzere, 20 Eylül 1994 tarihinden itibaren Azerbaycan’da dünyanın 15 ülkesinden 30 şirketin katılımı ile 25 uluslararası petrol anlaşması imzalanmıştır. Anlaşmaların 13’ü offşor (denizdeki yataklar), 12’i onşor (karadaki yataklar) projeleri üzere imzalanmıştır (Rizvankızı,2005,21).

Hasılatın Pay Bölüşümü tipli olan bu anlaşmalar 25-30 yıllık süreyi kapsamaktadır. Kararlaştırılan yatırımların toplam hacmi 60 milyar üzerindedir (Yagubova,2003,18).

Aşağıdaki haritada Azerbaycanın Hazar Denizi’ndeki petrol yatakları verilmiştir.

Harita 4. Azerbaycan'ın Hazar Denizi'ndeki ve Karadaki Petrol Yatakları

Kaynak: (SOCAR,2007).

Petrol projelerinin gerçekleştirilmesinde 72'si yerli şirket olmak üzere toplam 400 şirket yer almaktadır. Şirketlerin faaliyet alanları inşaattan ekolojik hizmetlere kadar uzanmaktadır. Azerbaycan'da petrol sektöründe yaklaşık 80 bin kişi istihdam edilmektedir. 2000 yılından itibaren petrol çıkarımından kendi payını almaya başlayan Azerbaycan, önemli hacimdeki ekonomik geliri 2006 yılından itibaren elde etmeye başlamıştır (Tsalik,2003,21).

Genel olarak yabancı petrol şirketleri ile işbirliğinin yapılmasının Azerbaycan'a ekonomik açıdan katkısı şöyle sıralanabilir:

-Azerbaycan'a modern araştırma, petrol çıkarma, işleme ve ulaşım teknolojilerinin ülkeye girişi ile petrol sanayisinin aktiflerini yenileme ve petrol-gaz sanayisinin gelişmesine yardım edebilecek müesseseleri kurma fırsatı elde etmiştir.

-Yapılan anlaşmalar sonucu artan petrol üretimi bütçe gelirlerinin önemli ölçüde artması sonucunu doğurmuştur.

-Azerbaycan hammadde piyasalarına girebilme ve izlenecek gerekli politikalarla ülkenin gelişimi için gelir kaynağı olarak hammadde alanındaki üstünlüğünden başarıyla yararlanabilme imkanını elde etmiştir. Hammade piyasalarına girebilme, yeni oluşan ve henüz mükemmel bir petrol politikası oluşmamış bir devlet için önemlidir.

-Artan petrol ve doğal gaz üretiminin istihdamı teşvik etmesi sonucu, yeni altyapı yatırımları gerçekleştirilmiş olacaktır. Yapılan petrol ve doğal gaz anlaşmaları yerel işgücü istihdamının gittikçe artmasını sağlayacak şekilde imzalanmıştır.

-Azerbaycan başta "Asrın Anlaşması" olmak üzere yaptığı anlaşmalarla, tüm dünyaya, birlikte eşit düzeyde çalışabileceğini ve işbirliği yapabileceğini de ispat etmiştir. İspat etmiştir dediğimizde, 1991-1994 yılları arasında ülkede mevcut olan siyasi istikrarsızlık ve karmaşalık devrinin bittiğini, Azerbaycan'ın istikrarı yakaladığını, yabancı sermaye için olumlu tüm ortamın yaratıldığını kastediyoruz.

Yukarıda petrol anlaşmalarının Azerbaycan devletine sağlayacağı faydalara değindik. Bu anlaşmaların ülkeye faydaları ile beraber olumsuz etkileri de vardır.

Bunları şöyle sıralayabiliriz; Ülkeye aniden bu kadar çok yabancı sermayenin gelmesi ve bunun sonucunda da ülke ekonomisinin yabancı sermayeye bağımlı olması, mevcut petrol rezervlerin aşırı üretilerek kaynakların tükenmesi, petrolün çıkarılması, taşınması ve rafine edilmesi sırasında çevreye atılan bir çok madde toprağı, havayı ve suyu kirletmiştir (Bağirov,2004.54).

Anlaşmalar; arama devri, ilave arama devri, üretim ve nakil devri olarak üç aşamaya ayrılır. Arama devri anlaşmanın imzalandığı günden itibaren 3 yıl içerisinde tamamlanmalıdır. Arama zamanının uzatılması SOCAR ile yabancı şirketlerin ortak kararıyla bir yıldan üç yıla kadar uzatılabilir. Üretim ve nakil devri ise Azerbaycan'ın imzaladığı anlaşmalarda 25 yıldır. Yalnız iki anlaşma ile ilgili "Azeri"- "Çırak", "Güneşli" ve "Şahdeniz" yatakları için 30 yıl, "Nahçıvan" yatağı içinse 35 yıllık anlaşma yapılmıştır (Bağirov,2004.58).

Bağımsızlık sonrası Azerbaycan Hükümeti yeni petrol stratejisi belirlemiş ve bu doğrultuda da dünyanın uluslararası petrol şirketlerini Azerbaycana çekmiştir.1994 yılından başlayarak Azerbaycan petrol sektörü ülkeye gelen yabancı sermaye hesabına gelişmeye başlamıştır. Bu gelişmenin sonucu olarak 1994-2006 yılları arasında Azerbaycan'da 13 Denizde, 12'de karada olmak üzere toplam 25 anlaşma imzalamıştır. İmzalanan anlaşmaların hepsi uluslararası petrol anlaşmalarında daha çok kullanılan HPB tipli anlaşmalardır.

Azerbaycanın en büyük petrol anlaşması olan “Asrın Anlaşması” 20 Eylül 1994 yılında Bakü'nün “Gülüstan” sarayında dünyanın ünlü petrol şirketleri ile Azerbaycanı temsilen SOCAR arasında imzalanmıştır. Proje “Azeri”, “Çırak”, Güneşli” yataklarını kapsamaktadır. Anlaşma Bakü'ye bitişik Hazar kıyısındaki bu yataklarda hesaplanan 4,5 milyar varil petrolün çıkarılmasını öngörmektedir. Mega Projenin toplam yatırım bedeli 8 milyar dolardır. Proje kapsamında toplam üretebilir petrol rezervlerinin 511 milyon ton, doğal gaz rezervlerinin ise 200 milyar m³ olduğu tahmin edilmektedir. Anlaşma, 30 yıl yürürlükte kalacaktır, söz konusu dönemde tahminen 511 milyon ton petrol çıkarılacaktır. 258 milyon ton petrol ve petrole birlikte çıkarılan 55 milyar m³ doğal gaz Azerbaycanın olacaktır. Azerbaycanın bu süre içinde elde edeceği gelir tahminen 34 milyar dolar olacaktır. Anlaşmanın günlük iş rejimini kontrol etmek için operator şirket olarak (AİOC) Azerbaijan International Operating Company kurulmuştur. Bu şirket 11 büyük yabancı petrol şirketinden oluşmaktadır. AİOC bu projeden başka diğer bazı projelerde de bazılarında görev yapmaktadır (SOCAR 2013).

Bu anlaşmaların bazıları ile ilgili keşif ve arama işleri beklenen sonucu vermedi. Tahmin edilenin altında petrol rezervi bulunan bazı anlaşmalar feshedildi. Bunlar: “Karabağ”, “Dan Ulduzu-Eşrefi”, “Abşeron”, “Nahçıvan”, “Lenkeran Deniz-Talış Deniz” yataklarıdır. Bu anlaşmaların feshedilmesi bu yataklarda tamamen petrol rezervi olmaması değildir. Bu yataklarda petrol rezervi az olduğu için petrol çıkarma işleri 15-20 yıl ertelenmiştir (SOCAR 2013).

8.AZERBAJYCAN PETROLÜNE İLİŞKİN ULUSAL VE

ULUSLARARASI TARTIŞMALAR

Araştırmanın bu kesimi iki bölümden oluşmaktadır. Bu bölümlerde araştırma konusuna ilişkin ölke ölçeğindeki ve küresel ölçeğindeki tartiŐmalara yer verilmiŐdir.

8.1.Azerbaycan Petrolüne İlişkin Ölke Ölçeğindeki Tartışmalar

Devlete ait petrol Şirketi SOCAR, ölkenin toplam petrol üretimini yüzde 20'sini gerçekteştiriyor. Petrolün kalanı ise uluslararası enerji Şirketleri tarafından çıkarılıyor.

Azerbaycan'da 2002-2010 yıllarında petrol üretiminde düzenli artış yaŐandı. Üretim günde 315 bin varilden 1 milyon varil civarına çıktı. Ancak 2010'dan itibaren teknik sorunlar nedeniyle üretim düştü. 2012'de petrol üretimi günde 932 bin varile geriledi (SOCAR ,2010).

2013 yılı verileri, petrol üretimindeki düşüşün devam ettiğine iŐaret ediyor. 2013'ün ilk yedi ayında günde ortalama 910 bin varil petrol üretildi. ABD Enerji Bilgi Yönetimi'ne göre Azerbaycan'ın petrol üretimi 2014'te günde 850 bin varile düşebilir (EIA.2014).

Azerbaycan'ın ana petrol sahaları Azeri Çırac Güneşli (AÇG) ve Şah Deniz. BaŐkent Bakü'nün yaklaşık 100 kilometre doğusunda yer alan ve 4325 metrekarelik alanı kapsayan AÇG'de maksimum üretimin günde 1 milyon varil olması bekleniyordu. Fakat bu hedefe henüz ulaŐılamadı.

Şah Deniz sahasında ise günde yaklaşık 40 bin varil petrol çıkarılıyor. Şah Deniz petrol sahası, 1992'den bu yana Azerbaycan'da faaliyet gösteren British Petroleum tarafından iŐletiliyor. BP, ölkenin en büyük yabancı yatırımcısı durumunda (BP,2014).

AÇG sahasında dokuz Őirketten oluşan uluslararası bir konsorsiyum faaliyet gösteriyor. Liderliğini BP'nin yaptığı konsorsiyumda Amerikan Chevron,

ExxonMobil ve Hess; Japon Inpex ve Itochu (Oilseeds International, Ltd.); Norveçli Statoil; Azeri SOCAR ile Türkiye Petrolleri Ananım Ortaklığı (TPAO) hissedar konumunda (SOCAR ,2012).

Dünya piyasalarında petrol fiyatlarının düşmeye başladığı bir dönemde petrol dışı sektörü ve bu alandaki durum basının esas dikkat ettiği konulardan birine dönüşmüştür . Ekonomik konuda yaza bilenlerin bir kısmı bu alanın gelişiminin yeterince olmadığını iddia ediyor , ülke ekonomisinin petrol amilinden bağımlılığının ortadan kaldırılması yönünde adımlar atılmadığına dair esası olmayan fikirler söylediler.

Ekonomisi doğrudan petrole bağlı olan bir ülkede bu bağımlılığı bazı ekonomistlerin diliyle söylersek,güvenli bir düzeye ulaştırmak 10-15 yılın işi değildi. Bunun birkaç nedeni var. Bu dönemde ekonominin petrol bağımlılığını ortadan kaldırmak öncelikle ona göre mümkün olmayıp,bu yıllarda yeni petrol yataklarının işletmeye verilmesi hesabına ülkede petrol üretimi defalarca artmış ve dolayısıyla Genel İç Ürünün içinde petrolün payı da hayli yükselmiştir. Asıl gerçek şu ki, petrol patlaması yaşanan yıllarda petrol dışı sektörünün gelişimini de aynı düzeyde sağlamak gerçek olamazdı.Burada doğal bir kademelilik prensibi ortaya çıkıyordu . Petrol paraları gelmeli , bu mali kaynaklar hesabına petrol dışı sektörünün gelişimini sağlayabilecek altyapı projeleri gerçekleştirilmelidir, petrol dışı sektörün gelişmesine destek için devletin elinde yeterli mali kaynakları toplanmalıydı. Sadece bunları elde ettikten sonra düşünülmüş şekilde,özel programlar yoluyla ve kademelerle Azerbaycan'ın tüm regionlarını kapsamakla petrol dışı sektörünün gelişmesine katkıda verilebilirdi. Aslında bu, böyle de oldu. Bölgelerin gelişimine dair iki devlet programının başarıyla uygulanması ve artık aynı başarıyla üçüncü programın uygulanması, Başkan gösterişi ile geçtiğimiz 2014 yılının sanayi ili,mevcut 2015 yılı ise tarım yılı ilan edilmesi meseleye devlet düzeyinde hangi önemin verilmesinden haber verir (SOCAR,2014).

Hiç şüphe yok ki,Başkan 11 yıl önce ülke ekonomisinin çeşitlendirmek edilmesi ile ilgili fikirler seslendirirken,bugün ekonominin petrol bağımlılığı konusunu yerli - yersiz tartışılıyor.İşte o tarihten söylenenlerin sonucu bu ki,bu yıllarda ülkenin petrol dışı sektörü 2,5 defa artmış ve bugün Genel İç Ürünün içeriğinde petrol

sektörünün payı artık 70 orana yaklaşmaktadır ." Azerbaycan 2020 : Geleceğe Bakış" programında 2020 yılında bu rakamın 80 düzeyinde tutmayı içindir ve hiç şüphe yok ki, bu sonuç da elde edilecektir (SOCAR,2014).

Peki yasa petrol sektörünün yakın son 10 yılda çok hızlı gelişmesine rağmen "Petrol sektörünün mevcut durumundan" karşı çıkanların elde bayrak ettikleri şeyler nelerdir? Burada iki mesele esaslı şekilde birbirine karıştırılır ve bu nedenle de sivil petrol sektörünün bu kadar hızlı gelişmesine rağmen bazı yazarlar hemen hemen bu alanın varlığını gölge altına almaya çalışırlar. Böyle düşüncede olanlara açıklıyoruz: Ülkenin genel ihracında petrol dışı sektörden ihraç edilen ürünlerin az özel bir ağırlığa sahip olması Azerbaycan'da petrol sektörünün zayıf olması anlamına gelemez. 2014 yılının sonuçlarına göre Azerbaycan'ın petrol sektöründen ihracatın hacmi 1,8 milyar ABD dolarına yakın olmuştur.Evet, bu rakam bizim genel ihracımızın % 8,0 ne eşittir ve öyle bu nedenle ilk bakışta az görünür.Şimdi gelin bakalım, bir zamanlar bize bir mekanda olan ülkelerde bu alanda durum nedir? Sade bir karşılaştırmayı Azerbaycan'ın bu ülkelere bu alanda hiç de geride kalmadığını ve hatta bazı ülkeleri üstelediğini gösterir.Sadece Azerbaycan petrol ülkesi olduğundan onun ihracında petrolün payı büyüktür (SOCAR,2014).

Bir diğer olgu.Bugün Azerbaycan'ın petrol sektöründen ihracın fiziksel hacmi çok büyük hızla artıyor.Daha doğrusu bugün petrol dışı sektörden ihracatın artış hızı bu sektörün kendisinin gelişme hızına tam adekvatdır.Öyle ki , son 5 yılda petrol dışı sektörden ihracatın hacmi % 65 artmıştır.Bu, yılda % 13 artış demektir.Tempo petrol dışı sektörden ihracın hacminin artmasına hiçbir ülkede,özellikle de petrol ülkelerinde rastlamak mümkün değildir.Bugün Azerbaycan'ın tüm bölgelerinde sanayi mahallelerinin düşürülmesi,tarım parklarının oluşturulması ve iş devlet desteğinin her düzeyde artırılması,hiç şüphesiz ki,yakın gelecekte ülkemizin her bölgesinden ihraç edilen rekabetçi ürünlerin hacminin artacağına yol açacaktır .

Tüm analizler gösteriyor ki, yakın gelecekte Azerbaycan'da petrol dışı sektörde yeterince ciddi gelişme temposu görülecektir ve tabii ki, bu da toplam ihracatta petrol sektörünün payına da etkisiz örtüşmeyecek. Fakat dikkate alındığında bu, Güney Gaz Koridoru aracılığıyla satılacak gaz hesabına genel ihracatın hacmi hayli artacak, bu

durumda petrol sektöründen ihracatın hacmi özel ağırlık itibariyle genel ihracatta yine yüksek görünmeyebilir (SOCAR,2014).

Bir bütün petrol dışı sektöründen ihracatın hızla artacağı hiçbir şüphesizdir. Bunun için tüm esaslar artık tam mevcuttur.O da dikkate alınmalıdır ki,ihracı büyütecek önemli bir adım da manatın değerinin yumuşaması olacaktır.

8.2.Azerbaycan Petrolüne İlişkin Küresel Ölçekteki Tartışmalar

2014 yılında Azerbaycan'ın petrol sektöründe ürün ve hizmetin toplam hacmi 58,4 milyar lira oluşturmuştur.Bu,Azerbaycan'ın yirminci yüzyılın en büyük olaylarından birini Muhterem Cumhurbaşkanımız Haydar Aliyev tarafından Azerbaycan'ın petrol stratejisinin geliştirilmesi ve uygulanması oluşturur . Şu anda geçiş döneminin taleplerine göre ülkede gelişen sanayide biri petrol endüstrisidir .

Belirtmek gerekir ki, bugün Azerbaycan'ın petrol rezervlerinin ve petrol çıkarma alanlarındaki yerini belirlemek için , petrol üretimi yapılan ülkelerde kişi başına düşen petrol üretiminin hacmini karşılaştırmak ilginçtir . Ayrıca Azerbaycan kişi başına düşen yıllık petrol hasılatına (1,7 ton) göre birçok ülkeleri önemli ölçüde öndedir . Bunlar içerisinde Arjantin , Brezilya , Peru , Venezuela , Mısır , Endonezya , İran , Romanya , Türkmenistan ve başkalarının isimlerini çekmek olur . Fakat böyle bir olguyu da dikkate almak gerekir ki , bu ülkelerin hepsi , Türkmenistan hariç , nüfusu sayısına göre cumhuriyetimizi hayli üstün. (SOCAR ,2014)

Cumhuriyetin dünya petrol endüstrisinde yeri ve rolü hakkında konuşurken aynı zamanda hammadde kaynaklarını konuşmak gerekir . Bilindiği gibi bu ve diğer ülkenin petrol endüstrisinin durumunu önceden belirleyen en önemli faktörlerden biri de petrol rezervlerini mevcutluğudur . Ayrıca bölgenin önemli coğrafi şartlarda bulunması önem arz etmektedir . Bu bakımdan Azerbaycan'ın özel yeri vardır.

Uzmanların tahminlerine göre dünyada petrolün potansiyel rezervleri 540 milyar tona ulaşıyor . Kanıtlanmıştır ki , dünya petrol rezervlerinin 3\4 bölümünden fazlası OPEC ülkelerinde , yarısından fazlası ise 4 Orta Doğu ülkesinde - Suudi Arabistan , İran , Kuveyt ve İraqdadır. Dünya petrol rezervlerinin 1\4 bölümü ve OPEC rezervlerinin 1\3 kısmı tek Arabistan'ın payına düşüyor (OPEC.2014).

Uzmanların görüşüne göre eski SSCB ve Doğu Avrupa ülkelerinin petrol rezervleri 32,4 milyar ton , başka bir deyişle , kümülatif dünya rezervlerinin 6 faizi kadar ölçülür . Bilim adamlarının fikrine bu gösterge bölgeye yeterince yatırım yöneldiği ortamda teknik ilerleme ve jeoloji istihbarat alanında ilerici yenilikler sayesinde önemli ölçüde arttırılabilir (EIA.2014).

Dünya petrol rezervleri içerisinde Azerbaycan'ın payı 0,6 faiz oluşturuyor . Eğer bu kaynakları dünya bölgeleri ile mukayese edersek , o zaman görürüz ki , onun rezervleri Güneydoğu Asya , Avustralya , Okyanusya ülkelerinin genel rezervlerine sahiptir ve Batı Avrupa'nın rezervlerini yaklaşık 2 kere üstündür (EIA.2014).

Azerbaycan Devlet Petrol Şirketi Jeofizik ve Mühendis Geologiyası İmalat Birliği'nin bilgisine göre Azerbaycan'ın kara ve deniz sektöründe 625 den fazla antiklinal tipi karışımlar var . (SOCAR.2014).

Genel olarak ise , petrol endüstrisinin bütün gelişimi döneminde 64 petrol ve gaz yatağı keşfedilmiştir . Şu anda karada 37 , Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe 17 yatak işletmeye verilmek eşiğinde . Şimdiye kadar toprak katlarında 1,4 milyar ton petrol , 450 milyar kübik metreden fazla gaz üretilmiştir . Erken petrol rezervlerinin işlenmesi derecesi karada 87 oranında , denizde 53 faiz oluşturuyor .

Azerbaycan'ın petrol çıkartma endüstrisinin önemli gelişme perspektifleri deniz yataklarının işletilmesi ve Hazar'ın potansiyel yapılarından bağlıdır . Öyle ki , ülkenin petrol endüstrisinin potansiyel kaynakların yaklaşık yarısı Hazar Denizi'nin Azerbaycan sektöründe yoğunlaşmıştır . Bazı büyük petrol yataklarının tespiti bunu bir kez daha teyit etmektedir . Bu kaynakların jeoloji ve jeofizik yöntemlerle incelenmesi derecesi toplam 34 faiz oluşturuyor (SOCAR.2014).

Azerbaycan'da gerçekleştirilen siyaset ülkemizde yabancı yatırımlar ile birlikte modern teknoloji, iş tecrübelerinin, yeni yönetim kurallarının, ekonomik münasibetlerin dahil olması için de ortam yaratmış.

Bu gün Azerbaycan petrolünün ortaklaşa işletilmesi üzere 21 büyük ölçekli konsorsiyum tarafından uluslararası kontratın bağlanması ülkenin sosyo-politik, ekonomik hayatında son derece önemli bir olaydır. Bu anlaşmaların gerçekleşmesi için 50-60 milyar ABD doları değerinde yatırım yatırımlarının artık 10-15% -i hedef

nesnesine dahil edildi. «Çırak» platformundan üretilen petrolün miktarı eski yataklardaki uygun üretim hacmine yükselmiş, Bakü-Tiflis-Ceyhan petrol, hatlarının inşası artık gerçeğe dönüşmüş, yeni bölgesel altyapının modernleştirilmesine başlanılmıştır (SOCAR.2014).

Uzmanların hesaplamalarına göre Azerbaycan'da 2007-2008 yılları arasında petrol üretimi 50 milyon tondan fazla olacağı bekleniyor . Başka bir iddaya göre ise yakın 10 yılda ülkemizde yıllık petrol üretiminin 80-100 milyon tona ulaşacağı ve bunun 80-100 ile gibi devam edeceği bildirilir (SOCAR 2008).

Böylece , tüm bu hesaplamalar ülkemizin belirtilen dönemde dünyada en uzun vadeli petrol üreten 15 büyük ülkeden birisi haline esas verir. Genel İç ürünün 6,2 kez , Gürcistan'ın Genel İç ürünün 4,8 katıdır (SOCAR.2014).

DÖRDÜNCÜ KESİM: GENEL DEĞERLENDİRME

9. BULGULAR, ÖNERİLER, GENEL SONUÇ

Bu bölümde araştırmanın sonuçları özet olarak aktarılmıştır. Bu sonuçlar doğrultusunda ulaşılan bulgulara yer verilmiş ve bulgulara yönelik öneriler sunulmuştur. Araştırmanın genel sonucu açıklanmıştır.

9.1. Bulgular ve Öneriler

Bulgu 1: 1848-2015 yılları arasında Azerbaycan petrolü incelenmesi yakın tarihimizde dünyada petrolün incelenmesine yardımcı olmuştur.

Azerbaycan petrol sektörü kolaylık oluşturması itibari ile dönemlere ayrılarak incelenmektedir. 16. yüzyıldan bu yana Azerbaycan'da petrol yatakları olduğu bilinmektedir. Fakat kolaylık olması açısından özellikle 19. yüzyıldan bu yana yani, denizde ilk petrolün bulunmasından başlayarak 2015 yılına kadar olan çerçevede sürede petrol araştırmaları yapılmaktadır.

Yakın tarihimizde Azerbaycan petrolünün, yeni bulunan üretim yöntemleri, kolay yollarla dünya pazarına çıkarılması ve iç alanlarda kullanılması amacı ile araştırılması önemli fırsatı sunacaktır.

Öneri 1: Azerbaycan petrol sektörü büyük ölçüde yatırımların yapılmasını gerektirmektedir. Azerbaycan'da yapılan liberalleşmelere rağmen, yabancı sermaye için cazip yasal bir altyapı henüz tam anlamıyla oluşmamıştır. Yüksek vergi oranları ve bürokratik engeller yüzünden bu ülkeye yönelik yatırımlar hız kazanmamaktadır. Bono, police ve çek gibi kambiyo senetleriyle ilgili yasal düzenlemeler bulunmamaktadır. Bu durum, ödemelerin nakit olarak yapılmasına sebebiyet vermektedir. Azerbaycan petrol sektörü ve aynı zamanda petrol sektörüne bağlı olan rafineri sektörü de önemli ölçüde yatırım yapılmasını gerektirmektedir. Ekonomik ve siyasal istikrar ülkeye yabancı sermaye çekmek için gerekli ve önemli bir koşuldur. Fakat tek başına bu istikrar yeterli değildir. Aynı zamanda yatırımcının kendisini güvencede hissedebileceği hukuki düzenlemeler, cazip bir pazar ortamı, uygun hammadde imkânları, yeterli altyapı sistemi gibi unsurlar da gereklidir. Yatırımcıyı koruyacak olan ülkedeki yasal mevzuatlar, ikili anlaşmalar ve ülkenin uluslararası sözleşmeleri benimsemiş olması da önemlidir. Yatırımcı için en azından yatırımlarını

finanse edecek süre kadar belirginliğin ve istikrarın olması gerekmektedir. Yabancı yatırımların akımının güçlendirilmesi ve onların korunması için her türlü şartların yerine getirilmesi ülkenin ekonomik politikada en temel amacı olmalıdır.

Bulgu 2. Azerbaycan'ın petrol alanının incelenmesi, Azerbaycan enerji ekonomisi hakkında bilgi vermektedir.

Azerbaycan petrolünün Azerbaycan ekonomisine katkılarının araştırılması ile Azerbaycan Ekonomisinin gelişimi hakkında bilgi sahibi olunmuştur. Böylece Azerbaycan petrolünün ekonomik farkındalığı yansıtılmış ve Azerbaycan petrolünün geçmişi,bugünü ve yarını hakkında fikir sahibi olunması sağlanmıştır.

Öneri 2. Yıllık bütçelerinin en az %75'ini karşılayan enerji kaynaklarının sınırlı sayıda güzergahlarla dünya piyasalarına aktarılması yanlıştır. Ülkenin siyasi ve ekonomik bağımsızlığını tam anlamıyla sağlayabilmek için ihraç amaçlı boru hatlarının güzergahları çeşitlendirilmelidir. Hazar enerji kaynaklarının araştırılmaya başlanmasından sonra kaynakların nakli sorunu, kaynakların çıkarılması ve yapılan anlaşmalardan daha fazla önemli olmaya başlamıştır. Hazar petrolünün iki yoldan ihraç edilmeye başlanmasıyla artık kısmen petrol hatları konusunda alternatif oluşmuştur. Ancak ne batı ne de kuzey hattı ana ihraç yolu değildir. Ana ihraç petrol hattı "Asrın Anlaşması"nda kaydedildiği gibi Bakü-Tiflis-Ceyhan olmalıdır. Azerbaycan içinde en güvenilir güzergah ise Bakü- Tiflis- Ceyhan Hattıdır. Çünkü çıkışın kontrolü Azerbaycan'ın elindeyken, son noktayı da dost ve kardeş ülke Türkiye kontrol edecektir. Türkiye Cumhuriyeti açısından da, Bakü- Tiflis- Ceyhan en emniyetli, güvenli, istikrarlı, çevresel açıdan en sağlıklı ve maliyet-etkin proje olmaya devam etmektedir. Ayrıca bölgenin istikrarı, güvenliği ve ekonomik kalkınması için önemli bir atılımdır.

Bulgu 3. Genel olarak dünya petrol devletlerini incelediğimizde,petrol üreten ülkelerin bazılarının ortak özelliklere sahip olduğu saptanmıştır.Petrol üreten ülkelerin neredeyse tamamı gelişmekte olan ülkelerdir ve ekonomileri yalnızca petrol sektörü üzerinde kurulduğu görülmektedir ve bu ülkeler siyasi açıdan da aynı durumdadırlar.

Genel olarak bu devletlere gelişmiş devletler tarafından sermaye aktarılmakta ve yatırımlar yapılmaktadır. Çünkü gelişmekte olan ülkelerin yeteri kadar sermayesi olmadığı için kendi ürettikleri ürünleri dünya piyasasına sunamamaktadırlar.

Öneri 3. Azerbaycan'daki politik ve ekonomik istikrarın sağlanması ve aynı zamanda Hazar Denizinin statü sorununun kısa bir süre içerisinde çözülmesi gerekmektedir. Ekonomik ve siyasi istikrarsızlık gibi sebeplerden dolayı petrol sektörü çekiciliğini ve güvenilirliğini kaybederek sektöre yatırım akışının azalmasına neden olabilir. Hazar'ın hukuki statüsü sorununda da uzlaşmayla çözüm bulunması mümkündür. Tabii ki başta kıyı devletlerinin iyi niyet ve eşit şartlar altında müzakerelerle karşılıklı uzlaşma içinde olmaları gerekmektedir. Hazar için gerekli olan rejim, Hazar'ın özellikleri ve tarihi göz önünde bulundurulmuş, çeşitli ihtiyaçlara ve yerel çıkarlara hizmet eden bir rejimdir. Bu bakımdan öncelikle Hazar denizine kıyısı olan ülkelerin yetkilerin paylaşımı konusunda anlaşmaya varmaları önem arz etmektedir. Gerçekte Hazar'ın statüsünün sadece hukuki açıdan değil bölgede zengin hidrokarbon kaynakları açısından da değerlendirilmelidir. Hazar'ın statüsünün belirlenmemesi yabancı yatırımcılar üzerinde olumsuz etki yapmaktadır ve bölge için bir istikrarsızlık kaynağı olmaya devam edecektir. Bu nedenle çözüm hem kıyı devletleri, hem de bölgenin enerji kaynaklarının işletilmesine katılmak isteyen yabancı şirketler için olumlu sonuçlar doğuracaktır. Yine Hazar'ın Hukuki statüsü çözülmeden güvenlik probleminin de çözülemeyeceği görülmektedir. Hazar'ın hukuki statüsüne ilişkin sorunların çözüme kavuşturulması, deniz hukukunun dolayısıyla uluslararası hukukun gelişmesine de büyük katkı sağlayacaktır.

Azerbaycan'da ticari ilişkileri düzenleyen bir kısım yasaların bulunmaması, mevcut yasaların yetersiz ya da uluslararası standartlara uygun olmaması ve yukarıda açıklamaya çalıştığımız diğer sorunlar hemen her sektörde olduğu gibi Petrol sektörünü de olumsuz yönde etkilemektedir. Petrol üreticisi firmaların karlılık beklentilerinin oldukça iyimser olması nedeniyle önümüzdeki dönemde Azerbaycan'ın bir cazibe merkezi olması için gerekli tüm çalışmalar yapılmalıdır.

9.2. GENEL SONUÇ

20. yüzyılın başlarından itibaren dünya ekonomisinde petrolün önem kazanması, işletmeciliğinin zamanla serüven düşkününü petrol arayanlardan, çok uluslu şirketlere ve devletlere geçmesine yol açmıştır. Tüm geçmişi boyunca sürekli pazarlıklara konu olan petrol, hep yaşamımız için önem taşıyan kararlarda merkezi bir konumu teşkil etmiştir. Çokuluslu şirketler, büyük devletler ve bölgesel güçler Hazar'da bulunan bu zenginlikten pay kapmaya çalışmakta, zenginliğin esas sahibi bağımsızlığını kazanmış bölge ülkeleri ise, petrolü ve doğal gazı ekonomik dönüşümlerini sağlayacak bir araç olarak algılamaktadırlar.

Son dönemlerde dünya ekonomilerinde yaşanan istikrarsızlık petrol fiyatlarına da yansımış ve petrol fiyatlarının çok fazla değişmesine sebep olmuştur. Petrol fiyatlarının orta istatistik düzeyi olmadığından, fiyatlar kalış veya düşüş eylemi gösterdiğinde, aynı düzeye dönmesi mümkün olmamaktadır. Böylelikle fiyat şokunun ne zamana kadar devam edeceğini de önceden belirlemek mümkün olmamaktadır. Bu durumda petrol fiyatları ile ilgili önceden bir plan yapılmamaktadır.

Petrol üretiminin artış hızına uygun olarak, yakın yıllarda petrol gelirlerinin daha da artması beklenmektedir. 2015–2016 yıllarında Azerbaycan'da sadece petrol ihracatından en az 80 milyar dolar gelir elde etmesi beklenmektedir. Petrolün 1 varilinin fiyatının yıllık ortalama 55 dolar olacağı düşünülürse, bu hesaplama göre her yıl ortalama 16 milyar dolar gelir elde edilmesi bekleniyor. Buna rağmen bugün Azerbaycan'ın "Azeri Light" marka petrolünün bir varilinin fiyatı dünya pazarında 60-65 arasında satılmaktadır ki, 2015–2016 yılları arasında petrolün 1 varilinin fiyatının yıllık 50 dolardan aşağı inmesi beklenmiyor.

Bilinmektedir ki, 4–5 yıl sonra Azerbaycan'da petrol üretimi azalmaya başlayacaktır. Buna bağlı olarak da devlet bütçesinin gelirleri de azalmaya başlayacaktır. Bu da Azerbaycan'ın artık 'bütçe tuzağına' (petrol gelirlerine bağlı olarak bütçenin şişmesi ve bu gelirlerin azalmasıyla bütçe açığı ile yüzleşmek) düştüğü anlamına gelmektedir.

Böyle devam ederse Azerbaycan'ın "Hollanda Sendromu" ile karşı karşıya kalma riski vardır. Petrol sektörünün gelişimi diğer ekonomik problemleri de beraberinde getirir. Bunlardan en yaygın olanı "Hollanda Sendromu'dur". Petrol çıkarılması yoğun işgücü gerektirmeyen süreç olduğu için istihdama yardımcı olmaz, hatta işsizliğe ve eşit olmayan gelir dağılımına neden olmaktadır. Devlet finansmanı özel sermayenin ilgisini çekmeyen zararlı projelere yöneldiği için bu projelerin çoğu ülkenin doğal kaynaklarının üretimine bağlılığını daha da artırmaktadır. Örneğin; Azerbaycan'da petrol ihracının artması ve petrol gelirlerinin yanlış kullanılması sonucu, bir zamanlar gelişmiş olan tarım sektörü neredeyse yok olma aşamasındadır, bu da ülkeyi temel gıda ürünleri dahil tarım ürünleri ithal eden bir ülke haline çevirmiştir.

Doğal kaynaklar bütün halkın ortak malıyken, gelen gelirlerin büyük kısmının sadece varlıklı kesim tarafından benimsenmesi, gelirleri benimseyenlerle kendilerine haksızlık yapıldığını düşünenler arasında kargaşalara neden olmaktadır.

Sonuç olarak bu tez enerji kaynaklarını, bu enerji kaynaklarından petrol sanayisinin gelişim tarihini, petrolün üretimini ve tüketimini, dünyadaki petrol rezervini, Birinci ve İkinci Dünya Savaşında Azerbaycan petrolünün önemini, petrol fiyatlarının değişimini ve ekonomiye etkisi gibi konuları tartışarak, Azerbaycan petrolünün önemine ve pazarlanmasındaki sorunlara dikkat çekmektedir.

EKLER

EK 1. 2000–2006 yılları arası Azerbaycan’ın Petrol Üretimi ve Tüketimi

Yıllar	Toplam Üretim (bin ton)	Toplam Tüketim (bin ton)
2000	14016,8	6124,3
2001	14909,5	4031,0
2002	15333,4	3124,7
2003	15381,2	4637,3
2004	15548,8	4939,6
2005	22220,0	5304,1
2006	29564,3	5868,9

Kaynak: “BP” Statistical Review of World Energy, December (2006, 18)

EK 2. Yıllık petrol hasılatından Azerbaycan Devletinin ve SOCAR'ın payı.

Yıllar	SOCAR	Azerbaycan
2008	8651.3	44527.2
2009	8543.3	50419.3
2010	8459.7	50795.5
2011	8400.9	45625.4
2012	8289.8	43389.8
2013	8314.9	43483.9
2014	8320.4	42022.7

Kaynak: SOCAR 2014

KAYNAKÇA

- AGAYEV Vagif, AKHUNDOV Fuad vb. (1995) “World War II And Azerbaijan”,
Azerbaijan International
- AHMEDOV Elçin (1998), Neft ve Azerbaycan’ın Geleceyi, Bakü, Maarif Yayınevi
- AKDIŞ Muhammed (2004), “Orta Asya Türk Cumhuriyetleriyle Sosyal-Kültürel
İlişkiler, Bölgeye Yabancı İlgisi ve Beklentiler”, Dış Ticaret Müsteşarlığı
- ALIYEV Hatik (2006), Azerbaycan’ın Sanayi ve Enerji Sektörünün Gelisim Yönü,
Bakü, Azerbaycan Yayınevi
- ALIYEV Hatik (2006), Azerbaycan’ın Senaye ve Enerji Sektorunun İnkişaf
Merhelesi. Bakü: Azerbaycan Neşriyatı
- ALIYEV Haydar (1997), Azerbaycan Nefti Dünya Siyasetinde, Cilt 2, Bakı,
Azerbaycan Neşriyyatı
- ARAS Osman Nuri (2000) , Rusya’da Tıkanan Sosyoekonomik Değişim Dalgası.
Qafqaz Üniversitesi Yayınları, Bakü
- ARAS Osman Nuri (2001), Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, İstanbul,
Der Yayınları
- ARAS Osman (2001), Azerbaycan’ın Hazar Ekonomisi ve Stratejisi, İstanbul, Der
Yayınları
- ATMACA Nurettin (2009) “Aliyev’den Doğalgaz Fiyatı Tepkisi”. Milliyet
- BAGIROV Sabit (2003). “Azerbaycanın Petrol Anlaşmaları”, Bakü: Qanun
Neşriyatı
- BARDAKÇI Murat (2009), “Sırada Şimdi Karabağ Kazığı mı Var?”. Haber Türk
- BEŞERGİL Bilsen (2009), Hampetrolden Petrokimyasallara El Kitabı İzmir 2007
- BRUNEI. CIA World Factbook

ÇELIKPALA Mitat (2013), İhsan ÇOLAK , Mehmet DIKKAYA , Çağrı ERHAN ,
ANKARA

ÇOLAK İhsan (2013) “Milli Şura Ülke Gündemini Deyiştirdi”, Müsavat

ENER Meliha (2008), Orhan Ahmedov türkiye-azerbaycan petrol-doğalgaz boru
Hatti projelerinin ülke ekonomileri ve avrupa Birliği açısından önemi.

ERDOĞAN Remzi (2003), İktisata giriş. İstanbul yayın evi

ELIYEV F.S. (2000), Azerbaycan'ın Yeraltı Suları ve İhtiyatlarından İstifade, Bakü,
Çasıoğlu Nesriyatı

GABUEV Aleksandr ve diğerleri , Dick Cheney, yanlışlıkla Hazar üzerinde Kazıklı

GASIMOV (2007), Tural, Azerbaycan Petrol Sektöründe Yabancı Sermayenin Yeri
ve

Petrol Gelirlerinin Bütçeye Etkisi. İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler
Enstitüsü, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi. İstanbul

GOULIEV Resul (1997), Petrol ve Politika, çev. Fatma Feran, İstanbul, Medyatik
Yayıncılık

GÜREL Şükrü (1979), Ortadoğu Petrolünün Uluslararası Politikadaki Yeri, Ankara,
Ankara

Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları

İBADOĞLU Qubad (1980), Qara Qızıl Şeffaflık Işığında, Bakı, y.y. 2005, 18.

İLİM ve HAYAT Yayınları, Bakü

İSMAILOV Mahmud (1991), Marat İBRAHİMOV, Azerbaycan Neft Senayesinin
İngilaba geden Tarihi, Bakü, Elm

KASIM Kamer(2012)“Milli Demokratiya İnstitutu Azerbaycanda fəaliyyətini davam
etdirəcək?”

KOMMERSANT Gazetesi

- KOCAOĞLU Mehmet (1996), Petrol ve Strateji, Ankara, Türkeli Yayınları
- KULIEV Gasan (1998), “Konfliktı na marşrutax Kaspiyskoy nefti”(Hazar Petrol’ünün Transferindeki Çelişki) Qafqaz jurnalı no.2, Bakü
- KULIYEV Polat. Denizdeki Petrol Madenlerinin Tarihi ve Gelişme Aşamaları.
- KURBANOV Rafik (2009), “Azerbaycan Neft Sanayisi Tarihinden (XX Asrın 80’li Yıllarının İkinci Yarısı)”, Tarih ve Onun Sorunları
- KUTLUK Davut (2006), Hazar-Kafkas Petrolleri, Türk Boğazları, İstanbul, Tüdev Yayınları
- MAMMADOV Ramiz (2010), “Shah Deniz: King of the Sea”
- MITAT Çelikpala (2013), Türkmen Gazı TANAP’a akacak, Yeni Şafak
- MUSABEYLI İbrahim (2006), Neft ve Milyonlar Saltanatında, Bakü: Şark Garp
- NEBIYEV Nebi (2000), İgtisadiyyat, Cemiyet ve Ekoloji Mühit. Ağrıdağ Neşriyyatı,
- NESIPLI Nesip, (2000)“Azerbaijan’s Geopolitics and Oil Pipeline Issue”, Perceptions, Cilt 4, No 4
- NURIYEV Salman.S. (2002), Oil and European Policy, Bakü, Mütercim
- ÖZER Ömer (2003), İktisat Alanları
- PAMIR Necdet (2003), Bakü-Tiflis-Ceyhan Petrol Boru Hattı, Avrasya Stratejik Araştırmalar Merkezi (ASAM) Yayınları, Ankara
- RIZVANGIZI Himayet (2000), Latin amerika ekonomisi, yayın evi İstanbul Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları
- TSALIK Svetlana (2003), Hazarın Petrol Gelirleri, Kazanan Kim Olacak.,Çev. Firudin Musayev, Bakü, Açık Cemiyet İnstitutu Yayınları
- UNITED Nations Development Programme. 2014. 21–25. Erişim tarihi: 27

Temmuz 2014.

USUMEZSOY Sener, Şamil Sen (2003), Dünya Petrol Düzeni ve Körfez Savaşları,

VELIYEV Cavid (2010), “Hakimiyet içinde hepsler devam edir”, Yeni Müsavat

YAGUBOVA Aysel (2005), “Mübahiseli Yataklar”, İktisat ve Audit, No:11

YÜZBAŞOVA Gülşen (2006), Azerbaycan Petrol Strategisi: Problemler ve

Tahminler. Bakü

YILDIRIM Fatih (2003), Ekonomi Sorunları

ZISCHKA Antonie (2007) , Petrol Savaşının kirli tarihi

"Country comparison: Oil-proved reserves". Central Intelligence Agency. 2009.

Erişim tarihi: 10 Ekim 2010.

525-ci gazete, 30 Mayıs 2013.

İnternet Kaynakları

<http://listelist.com/petrol-savasinin-kirli-tarihi/>

http://www.azer.com/aiweb/categories/magazine/62_folder/62_articles/62_socar

<http://www.basakekonomi.com.tr/arsiv/hazar.html>

<http://www.cia.org/azerbaijannewsresourceofenergy.html>

<http://www.energycharter.org/what-we-do/energy-efficiency/energy-efficiency-thematic-reports/%202015>

<http://www.oilfund.az>

http://www.opec.org/opec_web/en/about_us/25.html

<http://www.sec.ecowas.int/index.html>

<http://www.socar.az/socar/az/news-and-media/news-archives/news-archives>

<Http://www.stat.gov.az>

<www.eia.doe.gov>

<www.philippinechamber.com>

<http://www.imf.org>

http://economy.gov.az/HTML/Regulats/LAWS/Law_%202006_State_Budget

<www.azstat.org>

<http://www.525ci.com/2003/06/12/read.php?m=2&id=32>, 25.07.2003.

<http://www.525ci.com/2003/06/05/read.php?m=2&id=22>, 25.06.2003.

<http://www.ntvmsnbc.com/news/448033.asp?cp1=1>, 25.07.2008

<http://www.botas.gov.tr/faliyetler/antlasmalar/azerbaycan.asp>, 11.09.2006

<http://www.opec.org/aboutus/history/history.htm>, 03.07.2007.

<http://socar.az/1043-news-view-az.html>, 09.08.2007

http://www.gazprom.ru/news/2008/01/181640_26628.shtml, 18.01.2008.

http://www.referansgazetesi.com/haber.aspx?HBR_KOD=73090&DSP_KOD
&ForArsiv, 14/07/2007.

http://www.botasint.com/NewsDetail_tr.aspx?NewsId=47, 11.04.2008.

<http://www.oilru.com/news/70607/>, 17.04.2010

http://www.nord-stream.com/gas_for_europe.html?&L=2, 12.01.2011.

kuwait-info.com. Erişim tarihi: 12 Ekim 2010.